

8783.

MARX A TEORIE HOSPODÁŘSKÝCH KRISÍ

JAROSLAV ČECHÁČEK

KNIHY POSPOLITOSTI • PRAHA 1933 • CENA 15 Kč

MARXŮV ROK

Padesátileté výročí Marxovy smrti je všem socialistům, kteří se hlásí k jeho učení, příležitostí, aby s pietou vzpomněli jeho zjevu, lidského i vědeckého, filosofického i politického. Dává jim možnost, aby přehlédlí dobu, kterou urazil socialismus od chvíle jeho smrti a připomněli si, zač mu mají vděčiti a jak s novým zápalem a elánem mají se vrhnouti do boje, jemuž věnoval celý svůj život. Je-li padesátiletí výročí Marxovy smrti příležitostí, kdy mezinárodní proletariát vděčně vzpomíná jeho památky, je současně také dobou, kdy si musí připomenouti závazky, které ho k jeho učení poutají. 50 let je sice velmi krátká doba, aby změnila *podstatně* obraz, jak jej načrtl geniálním způsobem Marx ve svém životním díle, ale je zase dosti dlouhou dobou, aby v ní vznikla řada nových problémů, otázek, názorů, myšlenkových proudů, s nimiž se musí marxisté čestným vědeckým způsobem vyrovnat. Být marxistou — znamená pro nás jenom čísti Marxovy spisy, vykládati je sobě i jiným, propagovati jeho učení, hájiti je proti nepřátelům, připamatovávatí proletariátu jeho existence, oháněti se citáty a odříkávati je z paměti — znamená mnohem více: pokračovati v jeho díle. To je vlastní úkol marxistů, to je vlastní úkol marxistických škol, to je i úkol socialistické literární POSPOLTOSTI. Na domácí půdě, před domácími problémy musíme na základě Marxova učení budovat dále marxismus. Jedině ve styku a v konfrontaci s domácími problémy můžeme dokázat, že marxismus je nejenom mohutným plodem minulosti, nýbrž také kompasem přítomnosti a neznámé budoucnosti.

MARX A TEORIE HOSPODÁŘSKÝCH KRISÍ

JAROSLAV ČECHÁČEK

KNIHY POSPOLITOSTI • PRAHA 1933

OBSAH

Kapitalismus a krise

Kapitalistická výroba a krise	7
Zařazení krisí do hospodářského koloběhu	16
Kapitalismus a krise — Krise necyklické — Krise a socialismus	22

Teorie konjunktur a krisí

Sismondi — Culloch — Ricardo — Say — Malthus	31
Rodbertus (Teorie podkonsumu či rozdělování dů- chodů ve společnosti)	41
Marx-Engelsova kritika Sismondiho a Rodbertuse (kritika teorie podkonsumu)	43
Teorie nadvýroby a teorie podkonsumu	52
Investice a šetření	58
Monetární teorie krise	65
Marxova teorie krisí	70
Spojitosť teorií konjunktury	82

Světová krise z roku 1929

Hospodářský profil světové krise	91
Krisové recepty	102

Socialismus a krise

Reakce na krisi	113
Socialistické stanovisko ke krisi	123

Kapitalismus a krise

Kapitalistická výroba a krise

„Reprodukce, opakování pravidelné výroby, je všeobecným předpokladem a základem pravidelného konsumu a tím i základní podmínkou kulturní existence lidské společnosti ve všech jejích dějinných formách“¹⁾ — tak zahajuje Rosa Luxemburová své veliké dílo o problému akumulace kapitálu. Co je základem každé reprodukce? Dostatečné množství nástrojů, surovin a pracovních sil, které tu zanechala předcházející výrobní doba, aby pravidelné opakování výroby mohlo znovu započítí. Výrobní proces je však odvislý i od technických i od společenských podmínek, t. j. od poměru lidí k přírodě i od poměru lidí mezi sebou navzájem. Společenské podmínky reprodukce v kapitalismu vykazují — na rozdíl od předcházejících výrobních epoch — svérázné znaky, které vtiskují reprodukci zvláštní kapitalistickou formu.

Kapitalistická výroba je výrobou *bezplánovitou*. Na staisíce a milionů jednotlivých soukromých výrobců je rozseto všude v říši kapitalismu a jedinou formou jejich styku je směna. Cena je jim jediným barometrem, který jim v tomto hospodářském systému může ukazovati, jak dalece je konsum ochoten přijímati jejich výrobky a volná soutěž je pro jednotlivého kapitalistu jedinou ce-

¹⁾ Rosa Luxemburg: „Die Akkumulation des Kapitals.“ Leipzig, 1921, str. 1.

stou, jak umístiti výrobky a rozšířiti trh pro svou výrobu. S těmito skrovnými pomůckami ubírají se každého dne na trh, aby tam uspokojili společenský konsum.

Výroba v kapitalismu není však jednoduchou výrobou pro uspokojení konsumentů, kapitalističtí výrobci nejsou jednoduchými výrobci pro spotřebu. Výroba je kapitalistická, výrobci jsou kapitalističtí, což značí, že jediným motivem k jejich výrobě je *zisk, nadhodnota, realizace nadhodnoty*. Opětný výrobní pochod může být započat jenom v tom případě, že se jednotlivým výrobcům podařilo tuto nadhodnotu realizovati, t. j. proměnit v peněžní formu. Nadhodnotu, jediný motiv kapitalistické výroby, je však možno získat jenom ve výrobním procesu a tak kapitalistický výrobní způsob vytváří nejenom motiv k pokračování výrobního procesu, k jeho opakování, nýbrž také k stálému rozšiřování reprodukce, neboť jediné v tomto případě možno dosahovati stále větší nadhodnoty.

V čem se jeví *rozšířená reprodukce* kapitalistické výroby? V tom, že část nadhodnoty není upotřebena jednotlivým kapitalistou k osobnímu konsumu, nýbrž že je *akumulována, t. j. obrácena v činný kapitál, krátce kapitalisována*. Jestliže v jednoduché reprodukci je nadhodnota *cele spotřebována kapitalistou k osobnímu konsumu*, je při rozšířené reprodukci část nadhodnoty obrácena nikoliv k osobnímu konsumu, nýbrž v kapitál. Kapitalisace nadhodnoty je *kapitalistickým výrazem rozšířené reprodukce, která je zase pravidelnou a typickou formou opakování výrobního procesu v kapitalismu*.

První podmínkou rozšířené reprodukce je výroba nadhodnoty. Této nadhodnoty dosahuje kapitalista vykořisťováním dělníka ve výrobním procesu. Aby však nadhodnota, kterou dosáhne ve výrobním procesu, mohla se státi podmínkou rozšířené reprodukce, musí být nadhodnota ukrytá ve výrobku realizována, t. j. proměněna v peněžní formu. Výrobek musí být prodán, o čemž

rozhodne kapitalistický trh. Je-li takto nadhodnota realizována a část nadhodnoty je kapitalisována, obrácena v kapitál, musí vzít na sebe formu výrobních prostředků a pracovních sil, které by zase pospolu ve výrobním procesu docílily novou nadhodnotu. Tato okolnost vede kapitalistu znovu na trh, kde nejenom musí naléztí pohotové výrobní prostředky a pracovní síly, nýbrž také příslušné spotřební statky pro své dělníky. Jsou-li tyto podmínky splněny a je-li skončena výroba takto rozšířená, musí být splněna další podmínka: nově vyrobené zboží musí být prodáno a nadhodnota v něm vězící musí být realizována, t. j. proměněna v peněžní formu. Tato podmínka vede znovu kapitalistu na trh, kde však není pá-nem, nýbrž ovládaným. Právě tak jako potřebuje pro svou rozšířenou výrobu nové dělníky a nové výrobní prostředky a pro dělníky zase životní potřeby, právě tak potřebuje trh pro zvětšené množství výrobků, v nichž je skryta jeho nadhodnota, kterou musí proměnit v peněžní formu, aby mohl dále vyrábět. Ale o všech těchto předpokladech své vlastní výroby nerozhoduje on sám, nýbrž miliony jemu podobných ve všech částech světa, kteří všichni přicházejí na trh, aby tu spolu s konsumenty rozhodovali — nevědouce o tom a ukazující takto svou závislost na společenských silách kapitalismu — o příštích osudech dalšího pokračování výrobního procesu v kapitalismu.

Máme tu co činiti se dvěma zjevy, které charakterisují kapitalistickou výrobu: jednak *vlastní reprodukční proces*, jehož základem je akumulace kapitálu, jednak *specifickou formu reprodukčního procesu: periodické střídání konjunktur a krísí*. Při problému reprodukce jde o zodpovězení otázky, jakým způsobem se bezplánovitá výroba kapitalistická kryje s kapitalistickou spotřebou vůbec, kdežto při problému střídání konjunktur jde o to, proč se reprodukční proces odchyluje v jistých dobách od své obvyklé rovnováhy, od svého průměru perio-

dického a vybíhá pak v známé drtivé zjevy kapitalistické výroby, jimž říkáme krise.²⁾)

Odkazující problém reprodukce k pozdějšímu výkladu, chceme se tu především obrátiti k vlastnímu problému krise, specifickému to znaku kapitalistické výroby. Od roku 1825, kdy vypukla první všeobecná krise kapitalismu, prodělává kapitalismus každých 8—11 let periodicky se vracějící průmyslový cyklus se svou konjunkturou i se svou křísí a depresí a se všemi hroznými společenskými následky: úpady průmyslových podniků, obchodů, bank, nezaměstnaností, bídou a hladem dělnických vrstev, otřesy měnovými, poruchami politickými, finančními, s bouřemi, nepokoji a mnohdy i revolucemi.

Klasickým způsobem líčí koloběh kapitalistické výroby Friedrich Engels ve svém spise: „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft“:

„Rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým převlastňováním reprodukuje se jako rozpor mezi organizací výroby v jednotlivé továrně a anarchii výroby v celé společnosti. V těchto dvou jevových formách rozporu, který je svým původem imanentní, pohybuje se kapitalistický výrobní způsob, opisuje bez naděje na východisko onen „chybný koloběh“, jak to objevil už Fourier. Fourier však ještě nemohl ve své době viděti, kterak tento koloběh se pozvolna zužuje, kterak pohyb představuje spíše spirálu a musí dojíti ke konci, jako pohyb planet srážkou s centrem. Je to ženoucí síla společenské anarchie výroby, která proměňuje stále větší a větší počet lidí v proletáře a jsou to zase proletářské masy, které konečně jednou učiní konec výrobní anarchii. Je to ženoucí síla sociální výrobní anarchie, která nekonečnou zdokonalovací schopnost strojů velkého průmyslu proměnila v donucovací zákon pro každého jednotlivého kapitalistu průmyslového, aby pod trestem zániku stále a stále zdokonaloval své strojní zařízení. Avšak zdokonalení strojního zařízení znamená zbytečnost lidské práce. Jestliže zavedení a rozmnožení strojů znamená zatlačení milionů ručních dělníků několika málo dělníky u strojů pracujícími, pak zlepšení strojů znamená zatlačování stále většího počtu dělníků, kteří již dříve pracovali u strojů a v poslední instanci vytváření počtu volně disponovatelných námezdních dělníků, který převyšuje

²⁾ Rosa Luxemburg: „Die Akkumulation des Kapitals.“ Leipzig, 1921, str. 6.

průměrnou potřebu zaměstnanosti kapitálu, vytváření dokonalé průmyslové rezervní armády, s níž je možno disponovati v dobách, kdy průmysl pracuje plnou parou; která je vržena na dlažbu nutně následujícím krachem; která představuje za všech dob olověné závaží na nohách dělnické třídy v jejím existenčním zápase s kapitálem; regulátor k stlačování pracovní mzdy na nízkém stupni, který odpovídá kapitalistické potřebě. Tak dochází k tomu, že stroj, abychom mluvili s Marxem, stává se nejmocnějším válečným prostředkem kapitálu proti dělnické třídě; že pracovní prostředek vyráží neustále dělníkovi z ruky životní prostředek; že vlastní výrobek dělníka proměňuje se v nástroj k utlačení dělníka. Tak dochází k tomu, že ekonomisace pracovních prostředků stává se již předem nejbezohlednějším marnotratnictvím pracovní síly a loupeží na normálních předpokladech funkce práce; že stroj, nejmohutnější prostředek ke zkrácení pracovní doby, mění se v nejnepochybnější prostředek, aby celá doba života dělníka a jeho rodiny byla proměněna v disponovatelnou pracovní dobu pro zbudnocení kapitálu; tak dochází k tomu, že přepracování jedněch je předpokladem nezaměstnanosti druhých a že velký průmysl, který se honí po nových konsumentech na celém světě, omezuje doma konsum mas na minimum hladu a tím si podkopává vnitřní trh. „Zákon, který udržuje relativní nadpopulaci anebo průmyslovou rezervní armádu v rovnováze s rozsahem a energií kapitálové akumulace, přikovává pevněji dělníka ke kapitálu, než Prometheus Hefaistův ke skále. Podmiňuje akumulaci bídy, která odpovídá akumulaci kapitálu. Akumulace bohatství na jednom pólu je tedy současně akumulací bídy, dělnického utrpení, otroctví, nevědomosti, bestialisace a morální degradace na protipólu, což znamená v řeči třídy, že *svůj vlastní produkt vyrábí jako kapitál*.” (Marx, str. 671.) Očekávatí pak od kapitalistického výrobního způsobu jiné rozdělení výrobků, znamená žádat, aby elektrody baterie, pokud jsou s baterií spojeny, nechaly vodu nerozloženu a nevyvíjely na kladném pólu kyslík a na záporném vodík.

Viděli jsme, že na nejvyšší míru vystupňovaná schopnost zdokonalení strojového zařízení spolu s výrobní anarchií společenskou mění se v donucovací zákon pro každého jednotlivého průmyslového kapitalistu, aby stále zlepšoval svoje stroje a stále zvyšoval svoji výrobní sílu. V podobný donucovací zákon mění se pro něho pouhá faktická možnost rozšíření svůj rozsah výroby. Enormní schopnost rozpětí moderního průmyslu, proti níž je rozpínavost plynů skutečně dětskou hračkou, jeví se nám jako kvalitativní a kvantitativní potřeba rozpínavosti, která se vysmívá každému protitlaku. Protitlak je tvořen konsumem, od-

bytem, trhy pro výroby velkého průmyslu. Avšak extensivní a intenzivní rozpínací schopnost trhů je ovládána zcela jinými, daleko méně energicky působícími zákony. Rozpětí trhů nemůže držeti krok s rozpětím výroby. Kolise je nevyhnutelná a protože není možné řešení, dokud není rozbit samotný kapitalistický výrobní způsob, stává se periodickou. Kapitalistická výroba vytváří nový „chybný koloběh“.

A skutečně, od roku 1825, kdy vypukla první všeobecná krise, vyjede celý průmyslový a obchodní svět, výroba a směna všech civilisovaných národů a jejich více méně barbarských přívěsků, každých deset let z kolejí. Doprava vázne, trhy jsou přeplněny, produkty jsou v masách, ale neprodejně, hotové peníze nejsou k spatření, kredit mizí, továrny nepracují, pracujícím třídám nedostává se životních prostředků, protože vyrobily příliš mnoho životních prostředků, bankrot následuje bankrot, nucená dražba nucenou dražbu. Po leta trvá deprese, produktivní síly právě tak jako produkty jsou masově ničeny a je jimi mrháno, až konečně nakupená množství zboží za většího či menšího znehodnocení konečně odtékou a výroba i směna dostanou se pozvolna znovu do chodu. Stále se zrychluje chůze, mění se v běh, průmyslový běh mění se v trysk a ten se zase stupňuje v bezuzdnou kariéru dokonalého průmyslového, obchodního, úvěrového a spekulativního steeple chase, aby se nakonec dostal po krkolomných skocích znovu do hrobu krachu. A tak je tomu vždy znovu. Od roku 1825 zažili jsme to již pětikrát a v tomto okamžiku (1877) prožíváme to již po šesté. A charakter těchto krisí je tak ostře vyhraněný, že Fourier je všechny vystihl, když první označil jako: *crise plétorique*, krisí z přebytku.

V krisích mění se rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přivlastňováním v mohutný výbuch. Oběh zboží je na okamžik zničen; cirkulační prostředek, peníze, stávají se překážkou cirkulace; všechny zákony výroby zboží a jeho cirkulace jsou postaveny na hlavu. Ekonomická kolise dosáhla svého vrcholu: *výrobní způsob revoltuje proti způsobu směny, výrobní síly revoltují proti výrobnímu způsobu, z něhož vrostly.²⁾*

Nemáme co bychom dodali k tomuto klasickému a vyčerpávajícímu obrazu kapitalistických krisí, které se vždy

²⁾ Friedrich Engels: „Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.“ Stuttgart, 1921, str. 294—297. — O rok 1825 se vedla diskuse, neboť první krise se objevila roku 1815. Ustálilo se však mínění, že teprve krise z roku 1825 je vlastní kapitalistickou krisí, kdežto krise z roku 1815 je ještě krisí, která nevykazuje příčiny a vlastnosti prvních konjunkturálních krisí.

každé nově přicházející generaci jeví jako zcela nový a vždy strašný obraz. Je přirozené, že tento neutěšený stav hospodářského řádu, který se vyvíjel a mohl vyvíjeti jenom za cenu strašného periodického utrpení proletariátu a za cenu ničení části výrobního aparátu, poutal k sobě pozornost všech příslušníků tohoto řádu, buržoasie i proletariátu. Kdežto buržoasie vycházejíc z přirozené harmoničnosti kapitalistického hospodářství a opřena jsouc o domněnku věčného trvání kapitalismu hledala a nacházela pouze částečné chyby v hospodářském procesu, o nichž se domnívala, že mohou býti lehce odstraněny, viděl socialismus v krisích důkaz o organických vadách kapitalismu, jejichž symptomu mohou býti sice zmírňovány, jejichž základní příčina může však pominouti teprve se zničením řádu, který je jejich nositelem.

A spínal-li proletariát s cyklickým průběhem krisí své přesvědčení o zániku kapitalismu, pak buržoasie se snažila dokazovati, že jde jednak o nevyhnutelné zjevy, které působí mocí přírodních zákonů, jednak o chyby, které průběhem času mohou býti napraveny společnou vůlí všech účastníků. Spojoval-li tedy socialismus s krisemi *nauku o zániku kapitalismu*, věřila buržoasie v trvání kapitalismu i za cenu nezměrných obětí proletariátu, které byly prohlašovány za nevyhnutelné zlo. Přišla však čtvrtá perioda kapitalismu, perioda prosperity, která začla rokem 1895—1896 a přinesla s sebou netušený rozvoj výrobních sil kapitalismu. To byla doba, kdy se zdálo, že dějinná koncepce socialismu je nesprávná a neudržitelná před tváří skutečnosti, že zhroucení kapitalismu nenastane, že krise ustupují do pozadí, že mocné organisace podnikatelské (kartely, koncerny, trusty) jsou mocnou závorou proti jakýmkoliv poruchám a vyšinutím z hospodářské rovnováhy. Kapitalismus se svou trvajícím prosperitou vítězil zdánlivě proti socialismu a hlavně proti Marxovi.

Otevře-me-li *Ottův Obchodní slovník*, nalezneme pod

heslem „Krise hospodářské“ tento závěr, který pochází od dra Josefa Pazourka, redaktora slovníku: „Celkem možno tvrditi, že průběh krise v novější době je spíše mírnější než býval dříve a *nesplnily se tudíž předpovědi Marxovy*, že krise budou čím dále ostřejší a povedou až ke zhroucení systému kapitalistického. Dnešní podniky průmyslové jsou totiž lépe organisovány, jejich konvence a kartely dovedou včasným omezením výroby aspoň nejostřejší hroty průmyslovým krisím ulomiti. Rovněž zachraňujícím vlivem působí větší koncentrace bank a ústavů peněžních, lepší úprava úvěrnictví a politiky bank cedulových na jedné straně, jakož i na druhé straně zmezinárodnění styků hospodářských, takže jedny země stávají se útočištěm v nouzi odbytu zboží nebo i zásobnicí kapitálu druhým.”⁴⁾

A prof. dr. Röpke ve své publikaci „Krise und Konjunktur“ říká: „Rok 1895, v němž začíná nový a tentokráte mohutný vzestup, navazuje také novou fází dějin konjunktur a krisí. *Zdálo-li se totiž až dosud, že mohutná krise z roku 1873 a na ni navazující chronická deprese naplnily chmurná proroctví marxistické teorie o zhroucení kapitalismu*, prokázalo se, že zakladatelský krach byl pouze těžkou poruchou růstu teprve nyní se rozvíjejícího kapitalismu a že perioda chronické deprese byla pouze dlouhou dobou přizpůsobení se novým poměrům, klidu a sbírání nových sil... *Krise nebyly stále těžšími, jak to předpovídal Marx, nýbrž jemnější a také změna vzestupu a úpadku nebyla tak prudká jako dříve...* Tak mohl chmurný výhled na stále těžší krise, který byl vyvolán krisí zakladatelskou, ustoupiti naději, *že vlnový pohyb hospodářského života bude probíhati stále jemněji a že celková hospodářská krise bude patřit minulosti.*”⁵⁾

⁴⁾ Ottův Obchodní slovník. Díl II.—1, str. 297.

⁵⁾ Prof. dr. W. Röpke: „Krise und Konjunktur.“ Leipzig, 1932, str. 38—39.

Tomuto mínění propadala nejenom buržoasie, u níž bylo pochopitelné, že z dlouhotrvající prosperity (ve skutečnosti se jednalo pouze o druhou vlnu prosperity za trvání kapitalismu) vyvozovala neochvějnost svého řádu, nýbrž i část socialistů, kteří nemohouce se ubrániti hospodářské skutečnosti, kterou měli živě před očima, začali pochybovati o krisové teorii Karla Marxe. Tak *Ed. Bernstein*, vůdce revisionistického křídla, napsal do časopisu „*Der Zimmerer*” (22. července 1905): „Nejdůležitější teoretické zásady ukázaly se neudržitelnými, eventuálně pochybnými. Teorie zbědačení musila býti opuštěna, teorie zhroucení kapitalismu nemohla být udržena, *teorie krísi stala se velmi pochybnou a tak je tomu také s názorem o chronické nadprodukci a s jinými poučkami. V dělnických masách se stále sice ještě věří těmto zásadám, nikoliv však v kruzích vůdců a vůbec ne v politickém dělnickém tisku.*“⁹⁾

Světová válka a po ní následující menší krise, které se konečně zhustily ve světovou krísi, jakou dosud dějiny kapitalismu nepoznaly, vyvrátila z kořene všechny naděje o trvalé prosperitě a o kapitalistickém hospodářství, které bude probíhati naprosto bez krísi. „Proroctví” Marxova splnila se hrůzněji, než si vůbec kdo mohl představití a teorie o zhroucení kapitalismu, která se i Bernsteinovi zdála v roce 1905 neudržitelnou, je přijata obecně nejenom proletariátem, z něhož tato poučka nikdy ostatně nevymizela, nýbrž i valnou částí buržoasního a maloburžoasního světa. A jako v periodě prosperity byl každý kartel a každý koncern spolehlivým hřebíkem do rakve marxismu, tak dnes nezdá se mnohým přesvědčeným socialistům, že by bylo možno vyvážnouti. Teorie zhroucení, která se před válkou zdála nesmyslnou, stala se tak pravděpodobnou, že se čeká jenom na okamžik, kdy se kapitalismus v této krísi zhroutí. Je tu

⁹⁾ Th. Breuer: „Der moderne deutsche Sozialismus.” Freiburg, 1929, str. 143.

nebezpečí neperspektivního myšlení, které nejsou dosti historicky fundováno a majíc na zřeteli pouze přítomný stav s jeho strašnými bédami a utrpeními, vidí už Apokalypsu. Prof. dr. Röpke v citované knize adresuje tato slova buržoasii a inteligenci krisí poděšeným: „Neoddávejme se předčasně mínění, že právě my jsme pověřeni Prozřetelností, abychom zažili novou epochu světových dějin nebo abychom se jí aktivně účastnili, a nezapomínejme, že světové dějiny mají dlouhý dech. Mysleme dosti historicky, abychom věděli, že nic na světě netrvá věčně, ani náš současný hospodářský a sociální řád, ale myslíme na druhé straně dosti historicky, abychom viděli věci v jejich historické perspektivě. Jedním slovem: nenechejme se nakaziti široce rozšířenou nervositou, která u mnohých hraničí s hysterií. Jenom lidé bez pochopení pro historii mohou zapomenouti, že je tomu teprve patnáct let, kdy světová válka přinesla světu daleko větší utrpení, než nám uštědřila nynější světová krise ...”

Ani my nejsme přesvědčeni, že se jedná o konečnou krisi kapitalismu, z níž bychom se přímo dostali (ať už jakoukoliv cestou) do socialismu. Stále ještě nevidíme dosti předpokladů, za nichž by mohl proletariát s minimem obětí dosáhnouti maxima prospěchu. Světové dějiny neudělaly ještě tečku za kapitalismem.

Zařazení krisí do hospodářského koloběhu

Klasická teorie národohospodářská nepřipouštěla obecných krisí kapitalismu a vlnovitý pohyb hospodářského života jí nebyl znám. Reprodukce výrobního procesu šla v teorii hladce až do doby, kdy uhodila první všeobecná krise v roce 1825. Krise tedy předešla teorii a odtud také pochopíme, proč první teoretické rozpravy o krisi postihovaly jenom ji samotnou, nikoliv také její předchozí

fáze; čili, krise jevila se jejím prvním teoretikům jako něco úplně samostatného, co je takřka bez souvislosti s předcházejícím hospodářským vývojem a co právě tak neočekávaně přichází jako neočekávaně zaniká. Teorie konjunktury a teorie průmyslového cyklu byla v prvních dobách neznáma. Krise stály tu osamocené v hospodářském vývoji a odtud také vznikaly *teorie krisí*, které se zabývaly hledáním příčin, z nichž krise asi mohly vzniknouti, a jejich odstraněním zase se proměnit v obvyklý pochod hospodářské rovnováhy a tím i prosperity. Chyběl tu prostě časový odstup, který by prvním teoretikům krise dal vědomost o tom, že kapitalistický řád nezná vlastně onoho *statického* hospodářství, z něhož klasická škola národohospodářská vycházela, nýbrž že je tu *dynamický element*, který nepopřává kapitalismu nikdy klidu a který se jeví nejtypičtěji v onom *průmyslovém cyklu* vzestupu, krise a deprese, aby zase začal znovu. *Dynamičnost kapitalismu* byla neznámým pojmem, protože myšlenka harmonického pochodu kapitalistického hospodářství byla ještě v důsledku malých časových zkušeností příliš vžitou, aby byl připuštěn *princip dynamického vlnění*, který — jakkoliv zná pojem rovnováhy — přece jenom ve svých posledních důsledcích onu ideální harmonii starých klasiků zásadně popírá. A tak teprve pozvolna došlo se od *teorii krisí k teoriím konjunktury*, kde krise se stala už jenom článkem v řetězu jednotlivých dynamických fází a kde příčina krisí nebyla hledána někde vedle onoho dynamického řetězu, nýbrž v něm samotném. Příčiny, které uváděli starší teoretikové jako důvod vzniku krisí, nebyly opuštěny (v podstatě jsme se ve vysvětlení krisí nedostali dále než XIX. století), nýbrž pouze nově zařazeny a seřazeny s ostatními v jediný řetěz hospodářského koloběhu s vlnou vrchu i důli.⁷⁾

⁷⁾ Podrobněji viz: Wolfgang Heller: „Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie.“ Leipzig, 1931.

Jak tedy probíhá reprodukce výrobního procesu: *Rosa Luxemburgová*^{b)} uvádí tyto typické proměny v reprodukčním procesu, které dohromady pak dávají koloběh reprodukce:

denní oscilace cen,

stálé kolísání zisků,

neustálá fluktuace kapitálů z jednoho výrobního odvětví do druhého,

periodické cyklické kolísání reprodukce mezi přepětím a krizí.

Všechny tyto znaky kapitalistického koloběhu reprodukce pak nutně vyplývají z *bezplánovitosti kapitalistické výroby, která jenom za cenu neustálých poruch může prosazovat rovnováhu mezi celkovou výrobou a celkovou potřebou.*

V celku rozeznáváme v hospodářském koloběhu *troje vlnění, které jde celkem nezávisle na sobě:*

a) *sezonní kolísání* (vlnovitý pohyb s velmi krátkou dobou trvání): toto kolísání se připíná jednak na určitý *klimatický rytmus* (zemědělství s poměrně přesnou dobou sklizně a polních prací; stavební řemesla, která mají svou „prosperitu“ na jaře a v létě, kdežto na podzim je tu deprese a stagnace; říční paroplavba, která v zimě odpočívá; lázeňský průmysl a k němu připojená odvětví s letní sezonou atd.), jednak na určité *platové termíny* (výplaty (koncem týdne, uprostřed měsíce a na prvního každého měsíce, čínžovní kvartály atd.). Všechna tato vlnění *nepřesahují dobu jednoho roku* a mají svůj zvláštní rytmus, který je celkem nezávislý na vlastní konjunktuře nebo depresi. Pro praktickou politiku to znamená, že i v dobách nejvyšší konjunktury je nutno počítati se sezonní nezaměstnaností, která je malá a obyčejně je vyrovnávána jiným způsobem (sezonní stavební dělníci vracejí se do svých domovů, aby tu jednak žili z úspor,

^{b)} Rosa Luxemburg: „Die Akkumulation des Kapitals.“ Leipzig, 1921, str. 76.

jednak se oddali zemědělským pracím, jsouce majitelé malých pozemků; příliv lázeňského personálu v zimních měsících do měst atd.). Proto také jsou *vlastní křivky konjunkturální očišťovány od těchto sezonních vlivů, které na vlastním konjunkturálním cyklu probíhají celkem nezávisle;*

b) *vlastní průmyslový cyklus konjunkturální se svou typickou trojčlennou formou prosperity, krise a deprese, jehož trvání kolísá mezi 8—11 roky;*

konjunkturální cyklus pak vykazuje tyto podstatné znaky:

je celkovým pohybovým jevem, neboť se rozprostírá na všech hospodářských číslích, na nichž měříme hospodářský život. Tak jako údobí vzestupu vyznačuje se zvýšenými cenami, bohatým zakladatelským a investičním ruchem, stoupající diskontní sazbou, vzrůstajícím počtem emisí, stoupáním kursů na peněžní burse, hladkým odhytem a rozšířenou výrobou, stoupajícím výnosem daní a houfným přibíráním dělníků a zaměstnanců do výrobního procesu, tak je zase doba krise a jí následující deprese charakterisována klesajícími cenami, naprostým zastavením zakladatelského ruchu a investičních prací, klesající diskontní sazbou, zastavením emisí, klesáním kursů na burzách, váznoucím odhytem, pokleslou výrobou, klesajícím výnosem daní a dávek, propouštěním dělníků a zaměstnanců z výroby a nepřibíráním nových, rostoucími konkursy, vyrovnáními a likvidacemi. Tento proces neprobíhá pak pouze uvnitř jednoho státu, nýbrž rozšiřuje se na všechny státy, které jsou hospodářsky postaveny na základně kapitalistické. Čím více proniká kapitalismus do zemí dříve nekapitalistických, tím více se konjunkturální cyklus internacionalisuje;

konjunkturální cyklus probíhá *cyklicky*: je uvnitř podroben určitému rytmu (deprese, konjunktura, krise) a *svými krajními fázemi je spojen s konjunkturálním cyklem předcházejícím a následujícím*; současně pak

probíhá *periodicky*, neboť doba jednoho konjunkturního cyklu obnáší pravidelně 8—11 let, *aby znovu a znovu nastupoval*;

konjunkturní cyklus je *pevně spjat s průmyslově-obchodní částí hospodářství*: zasahuje průmysl a obchod, kdežto *zemědělství vykazuje zvláštní — dosud nedostatečně prozkoumanou — formu pohybovou*. Pro tento svůj charakter *souvise konjunkturní cyklus co nejúžeji s kapitalismem*, neboť v periodě předkapitalistické krísí v našem slova smyslu neznali. (Viz instruktivní marxistickou práci dra Juliana Gumpera: „Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten.“ Leipzig 1931);

*vlastní průmyslový cyklus, o němž chceme jediné pojednati, leží uprostřed mezi krátkým vlněním sezonním a dlouhými vlnami periody a deprese;*⁹⁾

c) *periodická vlnění dlouhodobá*, z nichž jedna perioda má směr vzestupný, druhá pak směr sestupný, takže první bývá *zvána periodou prosperity*, druhá pak *periodou deprese*. Jejich poznávacím znamením jsou *ceny*: v periodě prosperity jdou ceny nahoru, kdežto v periodě deprese jdou ceny dolů. Jejich časová délka je pozoruhodná: je stejná a *obnáší dva plné konjunkturní cykly vedle části vzestupu nebo sestupu, podle toho, máme-li periodu vzestupu nebo sestupu*. Tato periodická vlnění jdou pak poměrně nezávisle na jednoduchých průmyslových cyklech, takže se mluví o *dvojitě periodicitě*, u níž již nevystačíme s obvyklým vysvětlením, jehož můžeme použití u cyklu jednoduchého, konjunkturního.

⁹⁾ Terminologie a dělení jednotlivých fází konjunkturního cyklu je neobyčejně bohatá a systematika zaujímá v moderní vědě o konjunkturě neobyčejně mnoho místa. Zde uvádíme jen nejdůležitější vlnění a nejdůležitější fáze. Ohledně podrobností odkazujeme na standardní dílo Wagemannovo: „Die Konjunkturlehre.“ (Zkráceně ve sbírce „Wissenschaft und Bildung“ pod názvem: „Einführung in die Konjunkturlehre“, svazek 259), Röpkovu už citovanou práci: „Krise und Konjunktur“ a každou moderní učebnici národního hospodářství.

S. de Wolff pokusil se sestavit indexní čísla devatenáctého století, v nichž už jsou vymíceny všechny vlivy jednoduchých průmyslových cyklů konjunkturních a dostal pak tento obrazec:

Rok Index 1. 1821—1847	Rok Index 2. 1848—1870	Rok Index 3. 1871—1894	Rok Index 4. 1895—1910
1821 173	1848 124	1871 153	1895 99
1822 169	1849 125	1872 152	1896 99
1823 161	1850 128	1873 151	1897 99
1824 157	1851 130	1874 149	1898 100
1825 154	1852 131	1875 147	1899 101
1826 152	1853 135	1876 145	1900 102
1827 150	1854 138	1877 141	1901 104
1828 148	1855 141	1878 136	1902 107
1829 145	1856 145	1879 133	1903 109
1830 141	1857 148	1880 129	1904 110
1831 139	1858 149	1881 125	1905 110
1832 140	1859 149	1882 121	1906 111
1833 140	1860 150	1883 118	1907 113
1834 141	1861 150	1884 116	1908 115
1835 143	1862 150	1885 113	1909 117
1836 145	1863 151	1886 111	1910 117
1837 146	1864 152	1887 109	
1838 146	1865 152	1888 107	
1839 145	1866 152	1889 106	
1840 144	1867 151	1890 104	
1841 141	1868 152	1891 103	
1842 140	1869 153	1892 102	
1843 140	1870 154	1893 101	
1844 136		1894 99	
1845 131			
1846 127			
1847 124			

Podle této tabulky je zřetelně viděti, kterak jsou tu celkem čtyři *periody*, z nichž první (1821—1847) je *periodou sestupnou*, druhá je *periodou vzestupnou* (1848 až 1870), třetí je *periodou sestupu* (1871—1894), čtvrtá pak (od roku 1895 až do začátku války 1913) *periodou vzestupu*. Podle toho bychom se v době *poválečné nacházeli v dlouhé periodě sestupu*, na čemž nic nemění *krátká poválečná konjunktura*, neboť *perioda sestupu zná sice také leta vzestupu*, avšak počet let sestupných převažuje, kdežto v *periodě vzestupu je tomu naopak*.¹⁰⁾

Z tohoto dlouhodobého vlnění vyplývají pak důležité společenské znaky: *perioda vzestupu je periodou malé nezaměstnanosti*, avšak vysokých cen. V dělnictvu sílí *dělnické organisace*, v ideologii pak *reformistické tendence*. Současně je doba prosperity dobou válek. *Psychologie depresní doby je právě opačná: údobí velké nezaměstnanosti*, která jenom zesiluje *třídní rozpory*. *Organizační momenty*, které v době prosperity vstupují do popředí, jsou nyní zatlačovány *stoupajícím radikalismem*, zesilujícím se *třídním bojem*. Jinak jsou *údobí deprese* dobou *bezválečnou*. *Diagnosa* tato se osvědčila ve svém celku ve století devatenáctém a začátku století dvacátého a není důvodu, proč bychom pochybovali o *správnosti její i pro nynější depresní periodu*.

Kapitalismus a krise - Krise necyklické - Krise a socialismus

Ukázali jsme na zvláštní charakter kapitalistické reprodukce, která jsouc výrobou zboží a výrobou pro zisk, vykazuje znaky, které dřívější hospodářské řády v této

¹⁰⁾ S. de Wolff (Amsterdam): „Prosperitäts- und Depressionsperioden.“ Ve sborníku: „Der lebendige Marxismus.“ Jena, 1924, str. 13—43.

rozvinuté formě neznaly. Právě tak ovšem neznaly ani zvláštního přerušování reprodukčního procesu, jimiž jsou krise a zvláštního rytmu, jímž je charakterisován každý konjunkturální cyklus. Okolnost pak, že konjunkturální cyklus je pevně pojmově spojen s průmyslově-obchodní částí hospodářského procesu, ukazuje na absolutní závislost krise s řádem kapitalistickým. Z toho plyne, že *doba předkapitalistická jednak neznala krisí, které pravidelně prožívá kapitalismus*, a pokud se pak vyskytovaly otrěsy, které způsobovaly přerušení nebo zpomalení reprodukčního procesu, *měly zcela zvláštní, nehospodářské příčiny*.

Rosa Luxemburgová¹¹⁾ líčí názorně zvláštnost reprodukčního procesu kapitalistického a jeho odlišnost od reprodukčních procesů předkapitalistických: „V každé jiné dějinně známé společnosti dochází k pravidelné reprodukci, jakmile jsou tu základní podmínky: dostatek výrobních prostředků a pracovních sil. *Jenom vnější vlivy: ničivá válka nebo velký mor*, které mají za následek úbytek obyvatelstva a tím masové ničení pracovních sil a výrobních prostředků, způsobují přerušení reprodukčního procesu na delší či kratší dobu, eventuálně dokonce zmenšení reprodukčního procesu. Podobné zjevy mohou být také vyvolány částečně i *despotickým plánováním výroby*. Jestliže vůle faraonů vázala ve starém Egyptě tisíce felahů na celá desetiletí ke stavbám pyramid, či jestli v novém Egyptě odkomandoval Ismael Paša 20.000 felahů na stavbu suezského průplavu... — ve všech těchto případech mělo to za následek, že velké lány polí zůstaly neobdělány a že pravidelný život hospodářský byl na dlouhá leta přerušen. Avšak tato přerušení reprodukčního procesu měla zcela jasné a viditelné příčiny v jednostranném určování reprodukčního plánu vladařským poměrem. V kapitalisticky vyrábějících spo-

¹¹⁾ Rosa Luxemburg: „Die Akkumulation des Kapitals.“ Leipzig, 1921, str. 3—4.

lečnostech vidíme však něco zcela jiného. *V určitých obdobích vidíme, že je tu právě tak dostatek nutných výrobních prostředků hmotných jako pracovních sil k zahájení reprodukčního procesu, že na druhé straně konsumní schopnosti společnosti zůstávají neuspokojeny a že přesto je reprodukce částečně přerušena, částečně se děje jenom ve zmenšeném rozsahu.* Zde však nemůžeme svěsti odpovědnost za obtíže reprodukčního procesu na despotické zásahy do hospodářského plánu. *Zahájení reprodukčního procesu je zde spíše vázáno, mimo všechny technické podmínky, na společenskou podmínku, že jsou zhotovovány jenom ony produkty, které mají jistou vyhlídku na realizaci, na výměnu za peníze, a nejenom na realizaci vůbec, nýbrž se ziskem, jehož výška je v té zemi obvyklá. Zisk jako konečný účel a určující moment ovládá nejenom tedy výrobu samu, nýbrž také reprodukci, to jest rozhoduje nejenom o tom, co a jak bude vyrobeno a jak bude vyrobené rozdělováno, nýbrž také o tom, v jakém rozsahu a v jakém směru se započne znovu pracovní proces, jakmile jedna pracovní perioda skončila.*"

Z uvedeného je patrné, že krise v předkapitalistických epochách byly vždy krisemi nehospodářskými, protože plynuly z příčin, které ležely mimo vlastní oblast hospodářskou, ať už to byla neúroda, válka, mor, či — jak uvádí R. Luxemburgová — despotické zásahy panovníků do reprodukčního procesu. Je jisto, že i v kapitalismu se mohou tyto nehospodářské zjevy vyskytovat i svými ničivými vlivy zasahovati do reprodukčního procesu ve formě kritické, avšak tolik je jisto, že *vlastní konjunkturální cyklus nemá s těmito mimohospodářskými procesy nic společného, má je výhradně své příčiny v hospodářském procesu samotném.*

Dalším důležitým znakem krisí předkapitalistických, které vznikaly z nehospodářských příčin, je to, že přerušení reprodukčního procesu mělo nevyhnutelně za

následek podvýrobu, což zase v zápětí způsobovalo hlad a bídu obyvatelstva z nedostatku výrobků. Krise kapitalistické znají sice také hlad a bídu obyvatelstva, nikoliv však proto, že by výrobků bylo málo, nýbrž naopak *příliš mnoho*, tedy *krise z nadvýroby*. Jakkoliv tedy pro obyvatelstvo samo jsou následky krise úplně totožné, přece jenom je rozdíl v příčinách krise naprosto zásadní, což znovu svědčí o tom, že kapitalismus je sám o sobě vlastní příčinou krise, které v této formě byly dobám předkapitalistickým neznámy. Moderní věda o konjunktuře uznala celkem absolutní závislost konjunkturních cyklů na kapitalistické soustavě a shodně se socialisty označila krise předkapitalistické za krise, které vznikaly z příčin mimohospodářských, jimž princip dynamický nebyl znám. *Karl Kautsky* říká o periodičnosti kapitalistických krisi: „Periodické krise jsou dítětem posledního století; vznikly teprve tehdy, když výroba zhoží dosáhla nejvyšších forem kapitalistických. Pan Gotthein prohlašoval ovšem vůči Bebelovi v debatě o nezaměstnaných, že *krise byly již ve středověku, pokud v nich byl průmysl. To je správné, avšak byly to krise zcela jiného druhu než dnešní*. Periodická, každých deset let nastupující krise je dítětem devatenáctého století.¹²⁾

Krise, které vznikají z příčin mimohospodářských a které ovšem nevykazují ani periodičnost ani svůj vlastní konjunkturální rytmus, jmenujeme *krisemi exogenními*¹³⁾ a *necyklickými na rozdíl od krisi endogenních a cyklických, které mají vesměs příčiny hospodářské, ležící v konjunkturálním cyklu samotném*. Krise předkapitalistické byly tedy vesměs krisemi exogenními a necyklickými, kdežto krise kapitalistické jsou endogenní a cyklické. Ani v kapitalismu není možno vyloučiti krise exogenní a

¹²⁾ Karl Kautsky: „Krisentheorie.“ „Neue Zeit“, ročník XX/2, 1902, str. 78.

¹³⁾ Někteří užívají termínů anorganický (exogenní) a organický (endogenní).

necyklické, ale jejich pravděpodobnost je velmi malá a jejich účinek oproti pravidelným krisím cyklickým je nepatrný (za takovou krisi bychom mohli považovati na příklad katastrofální sucho v sovětském Rusku, které vedlo k neúrodě a poruchám zásobovacím. Na rozdíl od konjunktury, která postihuje všechna hospodářská čísla, dochází v podobných případech jenom k částečným poruchám hospodářským.)

Znamější předkapitalistické krise jsou tyto: obchodní krise v Lubeku na začátku XVII. století, tulipánová krise v Nizozemsku v roce 1637, způsobená vášnivou hrou na burse tulipánovými cibulemi, anglická peněžní krise v roce 1696, francouzská krise Lawova z roku 1720, vzniklá z nadměrné spekulace zámořských společností, podobná krise anglická z téhož roku, assignátová krise ve Francii v roce 1793, hamburská krise spekulací z roku 1763, sem patří i krise z roku 1815 jako částečný následek napoleonských válek.

Všechny tyto předkapitalistické krise mají společné znaky, které dobře charakterisuje *prof. dr. Röpke*: „Je věcně oprávněno a nesmí se připisovati sporým údajům, které máme z oněch dob, se domnívati, že krise sedmnáctého a osmnáctého století probíhají více méně *jako nešťastné náhody vedle vlastního výrobního procesu a že jim chybí právě tak totalita jako cykličnost krisí doby kapitalistické*. Tomu také odpovídá, že v těchto dobách není nic známo o konjunkturálním cyklu, a že se v krisích sedmnáctého a osmnáctého století jedná o *pouhé spekulací krise, jichž střediskem je buď velkoobchod nebo obchod s efekty*. Krise postihují charakteristickým způsobem *pouze kapitalistickou nadstavbu jinak feudálně-předkapitalistického hospodářského života a rozšiřují v průběhu vývoje svou působnost v té míře, v jaké se vyvíjí ona nadstavba, až konečně celý hospodářský život dostane se do proudu kapitalistického hospodářství.*“¹⁴⁾

¹⁴⁾ Prof. Dr. Röpke: „Krise und Konjunktur.“ Leipzig, 1932, str. 31.

Cyklické krise jsou tedy pevně zakotveny v kapitalismu. Neznaly jich hospodářské systémy předkapitalistické a nebudou jich znáti ani hospodářské systémy postkapitalistické. Tato skutečnost je ovšem velkou zbraní socialistů proti kapitalismu a nevýhodou buržoasní vědy, která nemůže nepřiznati fakt necyklických krisí předkapitalistických, současně však nechce se vzdáti bez boje socialismu a proto hlavní svůj důraz klade na to, že *i socialismus, který přejímá průmyslovou strukturu kapitalismu, bude vydán cyklickým krisím na milost a nemilost právě tak jako kapitalismus.*

Tak Pohle-Halm říká o pokusech socialistů, vytvořiti společnost, v níž by nebylo krisí: „Socialistický odsudek, který zamítá pro krise dnešní společenský řád, spočívá ve skutečnosti na pověře, že se nechá vyumělkovat společenský řád, který si přivlastní pouze přednosti systému dosavadního, ale vylhne se jeho špatným stránkám. Zde jako v jiných případech dochází k socialistické kritice dosavadní společnosti jenom proto, že se ignoruje sociologický poznatek, že každý systém má nutně všechny chyby svých předchůdců a že není možno elementy různých společenských systémů spojovati libovolně v nový, života schopný celek. Bylo by to velmi krásné, kdybychom měli hospodářský řád úplně bez krisí, v němž by se společenský pokrok dál v největším tempu a v němž by současně všem členům byla poskytnuta co největší volnost pohybu. To však zůstane na vždycky nedosažitelným ideálem.”¹⁵⁾

A prof. dr. Röpke říká: „Pokud pak podrží *socialistický stát* dnešní stav dělby práce a výrobní techniku, kterou jsme popsali — a nezbude mu jiné možnosti, nevyhladí-li současně značnou část obyvatelstva — potud se nevyhne ani poruchám, které vznikají z komplikovanosti hospodářské výstavby. Je tedy naprosto mylné se domní-

¹⁵⁾ Ludwig Pohle: „Kapitalismus und Sozialismus.“ Berlin, 1931, str. 198.

vati, že socialistická organizace hospodářství může přivoditi stav, v němž by nebylo krisí a poruch. Naopak, máme dosti důvodů se domnívati, že byrokraticko-centralistická organizace socialistického státu, který s odstraněním volného tvoření cen na trhu ztratí nepostradatelné měřítko orientace, povede k tak mohutným poruchám, že další provádění tohoto systému ukáže se nemožným."¹⁶⁾

Dr. Karel Engliš přiznává komplikovanost kapitalistického hospodářství a odtud možnost poruch: „I národní hospodářství je složitý organismus (ve svém smyslu), který podobně jako organismus živočišný může vykazovati poruchy. Při světové dělbě práce prochází statek dlouhou řadou podniků, často v různých dílech světa a někdy tisíce kilometrů dráhy, než se dostane s místa, kde dobyto bylo suroviny, až k spotřebiteli. A v tomto složitém organismu, jak jsme ukázali, není jednotného vedení, nýbrž tisíce a miliony podnikatelů pracují vedle sebe a řídí se pouze svým názorem a rozhledem a jediným regulátorem celého tohoto složitého organismu, jak víme, je cena a volná soutěž. Není tedy divu, že chod hospodářského života není obstaráván vždy nerušeným tempem a že různými okolnostmi může vzniknouti v tom kterém odvětví porucha...“ A věnovav hodně místa exogenním příčinám krisí (zemětřesení, neúroda, válečné události), přechází pak k námitkám socialistů proti kapitalistickým krisím a říká: „Socialisté praví, že krise jsou způsobeny platnými hospodářsko-právními řády a anarchickou výrobou, kterou máme a že by se v socialistickém státě ušetřily veliké ztráty, které jsou s krisemi spojeny. *Přehlíží se tu, že nespočítávají všechny příčiny krisí v právní organizaci výroby a že by ani v socialistickém státě nebyly vyloučeny různé pohromy, na příklad neúroda, a jistý rozdíl byl by v tom, že by se v socialistickém státě již předem rozvrhlo zlo na všechny členy společnosti, kdežto v soustavě naší postihuje zlo nejprve jisté sku-*

¹⁶⁾ Prof. Dr. Röpke: „Krise und Konjunktur“, Leipzig, 1932, str. 54.

piny, jistá odvětví výrobní a hospodářská vůbec a teprve povlovně se od nich přesunuje na hospodářství souvislá, až konečně se přibližně dosáhne téhož, co by bylo stano-
veno v socialistickém státě předem."¹⁷⁾

Námítky proti socialismu z titulu krísí jsou, jak patrné, velmi chabé. Jednak se bojuje proti socialismu argu-
menty exogenních krísí, jako je neúroda (Engliš), jednak
pak tvrzením, že socialismus, který převezme průmyslově-
obchodní strukturu kapitalismu, vezme s sebou i její
nutný znak: krise (Röpke, Pohle-Halm). Námítku exo-
genních krísí je velmi lehce možno vyvrátiti: každá so-
cialistická společnost musí vytvořiti vícepráci, která by
jednak živila ty, kteří sami nemohou pracovati, jednak
zajišťovala společnost před elementárními katastrofami
(požáry, neúroda, povodně a pod.), jednak pak sloužila
jako fond k rozšíření výroby pro přírůstek obyvatelstva.
*Tato vícepráce, která není nadhodnotou,*¹⁸⁾ je tu tedy
bezpečnou závorou proti jakýmkoliv vnějším příčinám,
které by v podobě krísí mohly ohrozit socialistickou spo-
lečnost. Pokud se pak výstavby průmyslové a obchodní
týče, kterou socialismus přejme a s ní vezme prý i krise,
spočívá námitka na přehlédnutí znaku nejpodstatněj-
šího: *nikoliv průmyslová stavba sama o sobě* (existence
velkého průmyslu, výrobních oklik, velkých investic)
je příčinou krise, nýbrž teprve jejich existence v kapita-
lismu, tedy v systému, který vyrábí jediné pro zisk, ni-
koliv pro potřebu; soukromé přivlastňování společenské
práce, anarchie a bezplánovitost výroby, založená na sou-
kromém vlastnictví, a odtud další znaky společenského
dnešního systému, jsou základními příčinami krísí a ho-
spodářských poruch vůbec. Jakmile tyto základní pří-
činy v socialismu budou odstraněny, zmizí s nimi i cy-
klická forma dnešního kapitalistického koloběhu a s tím

¹⁷⁾ Dr. Karel Engliš: „Národní hospodářství.“ Brno, 1924, str.
442—443.

¹⁸⁾ Rosa Luxemburg: „Die Akkumulation des Kapitals.“ Str. 48.

ovšem i všechny sociální důsledky, které hospodářský koloběh s sebou nese, a to nejenom následky nepříznivé (vlastní krise s nezaměstnaností, bídou, krachy), nýbrž i s momenty zdánlivě příznivými (vlastní prosperita se stoupajícími cenami, investičními horečkami, přibývajících zaměstnaností atd.). Teprve po odstranění soukromého vlastnictví k výrobním prostředkům a tím soukromého přivlastňování společenské práce může se hospodářský koloběh dostat do služeb konsumních potřeb lidstva, obrátiti se tedy k vlastní své funkci, kdežto v kapitalismu je od této funkce odloučen v podobě neodvislosti od těch, jimž má vlastně sloužiti.

Teorie konjunktur a krísí

**Sismondi - Culloch - Ricardo - Say -
Malthus**

(První polemika o krísí z roku 1815.)

Nauka a teorie krísí vznikla *příležitostně*: v klasické teorii národohospodářské nebylo pro ni místa, protože chyběl časový odstup, který by jednak kríse s jejich pravidelností pojal do koloběhu kapitalistického hospodářství, jednak pak je vysvětlil. Myšlenka o harmonii a dokonalosti kapitalismu¹⁹⁾ byla příliš vžitou a samozřejmou, aby byla připuštěna možnost rytmického vlnění hospodářského s jeho společenskými katastrofami. Proto teorie krísí byla sestrojována u příležitosti kritických výbuchů hospodářských a šla směrem kritiků, nikoliv obhájců kapitalismu. Dnes je ovšem nauka o hospodářském vlnění obecně přijata, protože nikdo, ani nejpřesvědčenější zastávce kapitalismu nemohl a nemůže popřít existenci ničivých krísí a jejich předcházejících fází. To však zdaleka neznamená, že by zastávci kapitalismu nevěřili na automatickou vyrovnávací schopnost kapitalismu překonati v krátké době ničivé následky kríse a že by se více méně nesmířovali s přiznaným *pesimismem klasické školy anglické*, která sice musela kríse připustiti, ale otevřeně doznávala, že není věc jinak možno

¹⁹⁾ Propagačně zpracováno hlavně francouzskou národohospodářskou školou (Bastiat).

zaříditi. Teorie vlnění zastává tu automaticky argumenty pesimistické školy: *není si prostě možno představití hospodářský život bez vlnění s jeho dobrými i špatnými stránkami* a kdo si představuje, že je možno sestrojiti společnost, v níž by nebylo krisí, opustil základnu zdravého rozumu: ani socialismus není chráněn před krisemi, neboť konjunkturní vlnění je krátce podstatou každého hospodářského řádu s vyvinutou dělbou práce a velkým průmyslem.¹

První kritika kapitalismu u příležitosti krise vznikla současně s krisí roku 1815, kdy Anglie po napoleonských válkách nacházela se v krisi ne nepodobné krisi nynější: racionalisace anglického textilního průmyslu, přeplněné sklady zboží, jeho neprodejnost, úpadky, nezaměstnanost, bída obyvatelstva: *krise z nadbytku*. O bídě dělníků svědčí *adresa nottinghamských punčochářů*: „Při čtrnácti až šestnáctihodinné pracovní době vyděláváme týdně jenom čtyři až sedm šilinků, z čehož musíme živit své ženy a děti. Konstatujeme, že třebas jíme pouze chleba a vodu nebo brambory se solí, místo zdravější potravy, která dříve byla vidět na anglických stolech, jsme nuceni po vysilující práci posílati naše děti s hladem spát, abychom nemusili slyšeti jejich volání po chlebě. Prohlašujeme co nejslavnostněji, že jsme po celých osmnáct měsíců sotva měli pocit sytosti.“ („Edinburgs Review“, květen 1820.)

V této době ozvaly se v Evropě dva kritické hlasy, které ukazovaly, kde asi leží příčina tohoto desolátního hospodářského stavu: v Anglii *Owen* a ve Francii *Simonde Sismondi*. Oba pak jednosvorně označili jako základní příčinu krisí *podkonsum způsobený nerovným rozdělením majetku*. Owen dovozoval, že třída, která vyrábí všechno bohatství a která zabírá valnou většinu obyvatelstva, má nejméně, třebaže by měla míti zajištěný blahobyt. Tento stav se pak ještě zhoršuje, protože rostoucí dělba práce se svými stroji činí valnou část příslušníků

dělnické třídy zbytečnými a jejich existenci činí pochybnou a pro lidskou společnost nebezpečnou. Na početních příkladech pak ukazoval, kterak nerovné rozdělení bohatství působí, že na jedné straně se hromadí lesk a nádhera, na druhé straně pak bída, nouze a zoufalství. „Příliš málo dostávají vlastně ti, co pracují nejdéle a nejtěžji. To jest příčinou, proč v Londýně na 1.800.000 obyvatelstva desátá jeho část tře nouzi a 50.000 lidí vstávající ráno nevědí, kde ztráví noc; proč v Glasgově na 280.000 obyvatelstva 30.000 lidí každou sobotu otravuje se kořalkou; proč v Dublině na 250.000 obyvatelů 60.000 každý rok projde nemocnicí; proč posléze v posledních třiceti letech zločiny v poměru k obyvatelstvu staly se četnější v Anglii pětkrát, v Irsku sedmkrát, ve Skotsku čtyřicetkrát.“²⁰⁾

Kdežto Owenova kritika plynula směrem jeho sociálně reformní činnosti a nešla teoretickým směrem, je kritika Simonda Sismondiho už propracovanou teorií krise, protože bývá také uváděn jako zakladatel *teorie krisí*, které vyplývají z podkonsumu, který opětne vzniká z nerovného rozdělení důchodů. Obraz Anglie, který podává ve svých „*Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population*“ je zdrcující: „Nikde se nerozhazují tak rychle do větru nesmírná jmění, z nichž každé by jako veřejná půjčka stačila k udržení říše nebo republiky. Všichni si stěžují, že obchody nedostačují, že jdou těžce a málo vynášejí. Před několika roky zničily dvě hrozné krise část bankéřů a zkáza rozšířila se na všechny anglické manufaktury. V téže době zničila druhá krise pachtýře a postihla tím i maloobchod. Tento obchod přes své obrovské rozpětí není s to zajistiti mladým lidem místo; všechna místa jsou obsazena a v hořejších vrstvách společnosti právě tak jako v nižších nabízí velká většina lidí marně svou práci,

²⁰⁾ Limanowski: „Dějiny sociálního hnutí XIX. století.“ Praha, str. 15—16.

aniž může dostat mzdu, život dělnictva je za těchto poměrů hrozný: „Není již sedláků na venkově; byli donuceni ustoupiti námezdníkům; v městech již nejsou skorem řemeslníci ani nezávislí maloprůmyslníci, nýbrž jenom tovární dělníci. Dělník, abychom užili slova, který tento systém sám vynášel, neví již co to znamená mít povolání; dostane jednoduše mzdu a poněvadž mu nestačí pravidelně ve všech dobách, je téměř každý rok nucen vyprositi si almužnu na burse práce.”

Nerovnost důchodů, která je základní příčinou podkonsumu, který zase vede ke krisím, neboť výroba je určována důchody společnosti, se však stále zhoršuje: „Víme zajisté, že není to dělník, který by měl prospěch z rozmnožení produktů své práce; jeho mzda se nerozmnožuje. Ricardo sám jednou řekl, že to ani nesmí být, nemá-li přestat vzrůst veřejného bohatství. Hruzná zkušenost nás však učí opaku, že totiž dělnická mzda v poměru k rozmnožování produktů práce spíše stále se zmenšuje.” Vynález strojů věc ještě zhoršuje: „třebaže vynález strojů, které zmnožují lidské síly, je dobrodiním pro lidi, proměňuje nerovné rozdělení jejich dobrodiní v pouta chudých.” Dělnická mzda není v žádném poměru k tomu, co dělník vyrobí: „Podnikatelský zisk je loupež na dělníkovi; nevydělává, protože jeho podnik vynáší více než kolik dělají výrobní náklady, nýbrž proto, že nezaplatí, co stojí, protože nedává dělníkovi náležitou úplatu za jeho práci.”

To je základ podkonsumní teorie Sismondiho, která se stala slavnou pro svou klasickou jednoduchost, průzračnost a očividnost a která se objevuje v nejrůznějších variacích a obměnách až po naše časy. Těchto argumentů (nesporně velmi citově zabarvených) používali také socialisté, když ukazovali na nepřístojnosti kapitalismu, na stálé krise, na bídu dělnictva, na hromadění bohatství, na zločinnost, na revoluce a vzpoury těch, kdož jsou vykořisťováni.

Je pozoruhodno sledovati, co namítali představitelé klasického národního hospodářství Sismondioho kritice kapitalismu a jeho výkladu krisí už proto, že poznáme, kterak námitky proti nadvýrobě a podkonsumu se vlastně až do nynější doby valně neliší od prvních slavných polemik, které se vedly o tomto tematu před více než sto lety. *Mac Culloch*, profesor národního hospodářství a stoupenec školy Ricardovy, odpověděl Sismondimu, že nabídka a poptávka se vždycky musí krýt v zásadě a nekryje-li se, jako je tomu v krisích, že je to jenom vyšínutí z rovnováhy, které zase bude brzy spraveno: „*Poptávka a nabídka jsou výrazy, které jsou korelativní a proměnné. Nabídka jednoho druhu zboží určuje poptávku po druhém. Tak vzniká poptávka po daném množství zemědělských produktů, je-li tu připraveno ke směně množství průmyslových výrobků, jichž zhotovení stálo právě tolik a vzniká na druhé straně skutečná poptávka po tomto množství průmyslových výrobků, jestliže jako protihodnota je nabízeno množství zemědělských výrobků, které obsahují tytéž výdaje.*” Culloch zde operuje *jednoduchou směnou, nepřihlíží tedy k peněžní cirkulaci*, která způsobuje, že prodej jednoho zboží nemusí ještě znamenati koupi zboží druhého a která je přece důležitou vlastností kapitalismu, bez níž si jej vůbec nemůžeme představit. Kdyby tomu skutečně tak bylo, pak není možna ovšem krise, přecpání trhů, je-li nabídka a poptávka vlastně totožná. Proto Mac Culloch říká: „Je možno namítnouti, že přijmeme-li zásadu, že poptávka vždycky vzrůstá s výrobou, nemůžeme vysvětliti omezení a váznutí, které tvoří nespořádaný obchod. Odpovídáme velmi klidně: „*Omezení je následkem vzrůstu určité třídy zboží, proti němuž nestojí poměrný vzrůst zboží, které by jim mohlo sloužit jako protihodnota.*” Není tedy všeobecné nadvýroby, je jenom *částečná nadvýroba*, která bude zase srovnána, jakmile tu bude dostatečné množství výrobků, které budou moci býti směněny za výrobky, které na

směnu marně čekají: „Zatím co našich tisíc pachtýřů a tolikéz továrenníků si směnují své výrobky a poskytují si navzájem trh, může nových tisíc kapitalistů, kteří se přičlení ke společnosti, z nichž každý zaměstnává sto dělníků v zemědělství, *nepochybně způsobiti omezení trhu zemědělských výrobků, protože tu chybí současný vzrůst výroby manufakturního zboží.* Jestliže však polovina z těchto nových kapitalistů stane se továrníky, budou vyráběti manufakturní zboží, které dostačí k nákupu brutoproduktu druhé poloviny. Rovnováha je znovu obnovena . . .”

Ricardova odpověď stála na těžé základně: každá výroba tvoří současně poptávku, takže hospodářský proces může se dít pouze harmonicky: uvádí příklad, který má pouze jedinou chybu, že totiž předpokládá jako dané to, co má býti teprve dokázáno: „Předpokládejme sto rolníků, kteří vyrábějí tisíc pytlů obilí a sto továrenníků vlny, kteří vyrábějí tisíc loktů látky; odmysleme si jiné výrobky, které jsou užitečné lidem a rovněž tak mezičleny mezi nimi a předpokládejme, že jsou sami na světě; tak smění svých tisíc loktů za tisíc pytlů; předpokládáme-li, že výrobní síly práce se rozmnoží o desetinu následkem pokroku průmyslu, smění titíž lidé jedenáctset loktů za jedenáctset pytlů a každý z nich bude lépe ošacen a lépe vyživen; nový pokrok zvýší směnu na dvanáctset loktů proti dvanácti stům pytlů a tak dále: *vzrůst výroby rozmnožuje vždy požitky výrobců.*”

Polemiky se zúčastnil i zakladatel nauky o harmonii mezi nabídkou a poptávkou *J. B. Say*. Jeho zásada, z níž vycházel při polemice se *Sismondim* o krizi a vadném rozdělení důchodů, byla jím formulována v jeho knize: „*Traité d'économie politique*”, která vyšla roku 1803 a která zní: „*Poněvadž jsou výrobky kupovány za výrobky, nalezne proto každé zboží tím více kupců, čím více bude ostatních výrobků . . .* První závěr, který můžeme odvoditi z tohoto důležitého poznatku, zní, že v každém státě

naleznou výroby tím lehčí a tím větší odbyt, čím četnější budou výrobci a čím rozmanitější budou výrobní odvětví . . . *Peníze obstarávají ve dvojité směně jenom přechodnou službu. Když každý prodal, co vyrobil a koupil, co chce zkonsumovati, ukáže se, že vždy byly výrobky zaplacený výrobky. Vidíte, pánové, že každý je interestován na blahu všech a že prosperita jednoho výrobního odvětví podporuje prosperitu všech ostatních výrobních odvětví.*"

Say opakuje pouze základní poučku klasické školy o totožnosti nabídky a poptávky a jako ona i on úplně abstrahuje od peněžní cirkulace, kde prodej nemusí ještě znamenati koupi. V polemice se Sismondim opakoval pouze svou starou zásadu a nadto vyslovil své podivení, jak může někdo mluvit o všeobecné nadprodukci, jestliže lidé přece nejsou ještě úplně nasyceni, naopak mnohdy nemají ani nejnnutnějších prostředků k živobytí: „Namítá-li někdo, že každá lidská společnost díky lidské inteligenci a prospěchu, který má ze sil, které jí poskytuje příroda a umění, může vyráběti ze všech věcí, které jsou způsobilé k ukojení potřeb a rozmnožení požitků, množství, které je větší, než tato společnost může spotřebovati, zeptal bych se, jak to přijde, že neznáme ani jeden národ, který by byl dokonale zásoben, poněvadž i těch národů, které jsou pokládány za kvetoucí, sedm osmín obyvatelstva postrádá množství výrobků, které pokládáme za nezbytné, ne u rodin bohatých, nýbrž ve skrovných domácnostech? Já bydlím této chvíle ve vesnici, která leží v jednom z nejbohatších francouzských kantonů. A přece je z dvaceti domů devatenáct, kde spatřím při vstoupení jenom hrubou stravu a nic, co náleží k blahobytu rodiny." J. B. Sayovi, jak vidno, vůbec nepřichází na mysl, že kapitalismus nezná absolutní nadprodukci, t. j. takovou, kde by lidé odmítli konsumovati, protože by byli všichni nasyceni až k přecpání, nýbrž pouze nadprodukci relativní, t. j. v poměru ke koupischopnému konsumu, čili

ke konsumentovi, který současně drží v rukou peníze, jimiž by si mohl zboží vyrobené koupiti. Právě tak Say opakuje znovu poučku klasické školy, že výrobky se kupují za výrobky a zapomíná, že peníze nehrají pouze přechodnou službu mezi dvěma směnnami, nýbrž mohou být také „thesaurovány“, uloženy jako poklad, čili, že ne každý prodej znamená také současně koupi.²¹⁾

Po boku Sismondiho bojoval Malthus, jak o tom Sismondi svědčí: „Na druhé straně tvrdí Malthus v Anglii (proti Ricardovi a Sayovi), jak jsem se o to pokusil na kontinentě, že *spotřeba není nutným následkem výroby*,

²¹⁾ Otto Bauer, z jehož článku je tento citát Sayův vzat, ukazuje na příkladě, jak tato poučka je ve své obecnosti mylná: sto ševců přinese na trh boty za sto tolarů, aby z výnosu prodeje si koupilo šaty. 100 krejčí přinese šaty za 100 tolarů, aby z výnosu prodeje si koupili boty. Uskuteční-li se tyto úmysly, vládne zde dokonalá harmonie. Dejme tomu však, že ševci nechtějí dát celých 100 tolarů za šaty. 20 tolarů chtějí uložit, aby třeba vykoupili křesťanské dítě z otroctví. Krejčí ovšem pochodí při tomto zbožném úmyslu velmi špatně, protože pětina jejich šatů zůstane neprodána a proto také nemohou koupit tolik bot; následkem je obecná nadprodukce... (Otto Bauer: „Marx' Theorie der Wirtschaftskrisen“, „Neue Zeit“, ročník XXIII./1, str. 133—134.) Karel Marx pak formuloval tuto poučku: „*Nikdo nemůže prodávat, aniž jiný kupuje. Ale nikdo nemusí hned kupovat, protože sám prodal*. Oběh proráží časové, místní a individuální hranice směny výrobků právě tím, že rozštěpuje zde se jevící bezprostřední identitu mezi směnou vlastní a osvojením cizího výrobku práce v protilehlé akty prodeje a koupě. Tvoří-li vnitřní jednotu procesy, jež samostatně proti sobě vystupují, znamená to současně, že jejich vnitřní hodnota pohybuje se v zevních protivách. Postupuje-li zevní samostatnost aktů vnitřně nesamostatných, protože navzájem se doplňujících, až k určitému bodu, pak se *jednota uplatňuje násilně — krísí*. Ve zboží tkvící protiva mezi prací soukromou a prací bezprostředně společenskou, již se soukromá současně jeviti musí, mezi zvláštní konkrétní prací a pouze abstraktní všeobecnou prací, kterou konkrétní práce skutečně jest, mezi zosobněním předmětu a zpředmětněním osob — tento imanentní rozpor nabývá v protivách metamorfosy svých vyvinutých forem pohybu. Tyto formy zahrnují v sobě tedy možnost, avšak pouze možnost krísí. (Karel Marx: „Kapitál“, díl první, str. 65—66, Praha, 1921.)

že potřeby a přání jsou ovšem bez hranic, avšak že tyto potřeby a přání mohou být spotřebou jen na tolik ukojeny, pokud jsou spojeny se směnnými prostředky. Tvrdili jsme, že nestačí tyto prostředky opatřit, aby přešly do rukou těch, kteří mají tyto potřeby a přání, že dokonce se často stává, že směnné prostředky ve společnosti vzrůstají, zatím co poptávka po práci a mzda se zmenšují; že potom přání a potřeby části obyvatelstva nemohou být uspokojeny a že spotřeba klesá. Konečně jsme tvrdili, že neklamným znamením bohatství společnosti není stoupající výroba bohatství, nýbrž rostoucí poptávka po práci anebo stoupající nabídka mzdy, která je úplatou za práci. Ricardo a Say nepopřeli, že rostoucí poptávka po práci je znamením blahobytu, ale tvrdili, že poptávka jistě musí vzniknouti z produkce. Malthus a já to popíráme. Tvrdíme, že tato obojí rozmnožení jsou následky příčin, které jsou úplně na sobě nezávislé, ba dokonce protikladné. Podle našeho názoru nastává přeplnění trhu, nepředchází-li výrobě poptávka po práci a nenásleduje-li jí: nová výroba bude potom příčinou úpadku, nikoliv užitku."²²⁾

Jakkoliv Malthus přiznával nedostatečný konsum dělnictva pro velmi nízké mzdy, které brání konsumu a připouštěl, že kapitalisté tím, že část nadhodnoty akumulují, čili obracejí v nový kapitál, tvoří rovněž omezený trh pro kapitalistické výrobky, nebojoval pro zlepšení situace dělnictva, nýbrž naopak, nízké mzdy a podkonsum dělnictva pokládal za základ civilisace a akumulaci kapitálu za základ národního blahobytu. Krise chtěl řešiti tím, že vybízel ke konsumu ty, kteří sice kupují, ale nevyrobějí: šlechtu, církev, úřednictvo (tak zvané „*třetí osoby*“, poněvadž ve fikcích hospodářů byly tu jenom dva stavy: kapitalisté a dělníci, svázání spolu ve výrob-

²²⁾ Všechny citáty v této kapitole jsou, kromě výslovně uvedených, vzaty ze studie R. Luxemburgové: „Die Akkumulation des Kapitals.“ Leipzig, 1921, str. 142—195.

ním procesu a tvořící hodnoty). Když bychom shrnuli teoretické vývody prvních účastníků vědecké diskuse o hospodářských krizích, dostali bychom asi tento obraz:

Sismondi a Malthus tvrdí, že akumulace kapitálu (obracení určité části kapitalistické nadhodnoty k produktivním účelům, nikoliv ke konsumu) vzrůstá výrobní aparát lidské společnosti, kdežto spotřební síla společnosti je určována pouze důchody v podobě dělnických mezd a části nadhodnoty, kterou kapitalisté používají pro osobní konsum. Konsumní schopnost dělnické třídy roste pomaleji než kapitál, protože se vzrůstající produktivitou práce klesá hodnota dělnické práce, čímž se zmenšuje podíl dělnické třídy na celkovém společenském produktu, nehledě k tomu, že stroje vytlačují dělníka z výrobního procesu a tím ho vyřazují také z konsumu. Ani konsumní schopnost kapitalistů není neomezená, protože čím více nadhodnoty akumulují, tím méně mohou konsumovati. Tím vzniká nepoměr mezi výrobou a spotřebou, který se pak stává zřejmý v podobě ničivých krisí (společenskou).

Naproti tomu tvrdí zastánci kapitalismu Ricardo, Culloch a Say, že všeobecná nadprodukce není možná, protože prý výroba současně si tvoří svou vlastní spotřebu. Je možná jenom krise partielní, částečná, nikoliv všeobecná. Je sice pravda, že kupní síla dělnictva je velmi malá, ale na celkové kupní síle se tím nic nemění, protože to, co uhývá na konsumní schopnosti dělníků, přibývá kapitalistům, takže celková kupní síla společnosti zůstává nezměnná. Ani stoupající akumulace kapitálu nemění nic na tomto obrazu, protože čím méně se kupuje výrobků spotřebních, tím více stoupá konsum výrobních prostředků. Tím je rovnováha společnosti zachována, nechť se uvnitř společnosti dějí jakékoliv přesuny v rozdělení společenského výrobku.

Zmínili jsme se tu o první slavné polemice, která provázela první kapitalistickou krizi jenom proto, abychom na tomto příkladě se začátku devatenáctého století uká-

zali, kterak již v samých začátcích kapitalismu byly již formulovány první základní problémy, které až dodnes tvoří základy všech teorií krise a konjunktury a s nimiž se setkáváme (s argumenty i s námitkami) i v době nejmodernější: *nadvýroba, podkonsum, akumulace kapitálu, ohraničené konsumní možnosti třídy dělnické a kapitalistické, rovnováha mezi výrobou a konsumem, totožnost nabídky a poptávky*, atd.

Kritika Sismondiova nezůstala bez ozvěny a bez pokračování. Přímou v jeho šlépějích šel *Rodbertus* se svou teorií o „*klesající mzdové kvotě*“. Marx sám sice odmítl naivní formulaci Sismondiovu, avšak podkonsum včlenil do své teorie konjunktur a krise, spolu s důležitými jinými znaky kapitalistického cyklu. Sismondiova teorie ožívá — s náležitými modifikacemi — v moderních teoriích o rozdělování důchodů. *Kromě teorií monetárních, není teorie konjunktur, která by neměla podkonsum ve svém arsenálu.* Právě tak ovšem zůstaly v platnosti všechny námitky klasické školy, takže pro toho, kdo by chtěl nalézt jednotnou a obecně uznanou teorii konjunktury a krise, rozvinul by se stejný obraz jako kolem roku 1825.

Rodbertus (Teorie podkonsumu či rozdělování důchodů ve společnosti)

Ve své kritice kapitalismu a ve vysvětlení krise *Rodbertus* vyšel z hlavní základny Sismondiova: z *nerovného rozdělení důchodů*, kdy dělníci, tvůrci veškerého bohatství lidské společnosti, dostávají pouze nepatrnou část toho, co vyrobí. Vzrušenými slovy líčí tristní stav kapitalistické společnosti: „Pět šestin národa je pro nepatrnost jejich důchodů nejenom vyloučeno z největších dobrodíní civilizace, nýbrž podléhá čas od času hrozným výbuchům skutečné bída a jest vydáno všane jejich hro-

zícímu nebezpečí. A přec jsou tvůrci všeho společenského bohatství. Jejich práce začíná s východem a končí se západem slunce, pracují často i v noci, avšak žádná námaha nemůže změnit jejich úděl. Aniž mohou zvýšiti svůj důchod, ztrácejí i zbytek času, který by mohli věnovat ke vzdělání svého ducha. Chceme se domnívati, že pokrok civilisace potřeboval tolik utrpení ke svým základům. Tu najednou zasvítí možnost změny této smutné nutnosti z řady nejpodivuhodnějších vynálezů, které mohou zestonásobiti lidskou pracovní sílu. *Národní bohatství v poměru k obyvatelstvu stoupá následkem toho vzestupným směrem. Píám se: může být přirozenějšího důsledku a spravedlivějšího požadavku, aby také tvůrcové tohoto starého a nového bohatství měli z tohoto přírůstku nějaký prospěch* — buď, aby se jejich důchod zvýšil anebo pracovní jejich doba se snížila anebo aby stále více členů jejich vstoupiti mohlo do řady oněch šťastlivců, kteří jsou oprávněni trhati plody práce? Ale státní hospodářství anebo lépe řečeno národní hospodářství přineslo jenom opak toho všeho. *Zatím co národní bohatství vzrůstá, vzrůstá také zbídačení oněch tříd, musí být dokonce vydány speciální zákony proti prodlužování pracovní doby a počet pracujících tříd přibývá víc než tříd ostatních. Nedosti tomu však! Zestonásobněná pracovní síla, která již pěti šestinám národa nemohla přinésti ulehčení, stává se periodicky hrůzou i poslední šestině národa a tím i celé společnosti*" („První sociální dopis", 1850).²³⁾

Bezplánovitost kapitalismu musí nutně vésti ke krásim: „Podle čeho mají oni světoví producenti poznati chorobnou hranici trhu? Všichni vyrábějí, aniž by věděli jeden o druhém, na nejrůznějších koutech konců světa pro trh, který je od nich vzdálen na sta mil a tak obrovskými silami, že stačí výroba jednoho měsíce, aby hranice byla překročena — jak je myslitelné, aby takto rozkouskovaná

²³⁾ Citáty z Rodbertuse jsou vzaty z díla R. Luxemburgové: „Die Akkumulation des Kapitals." Str. 207, 2190.

a přece mocná výroba mohla získati v pravý čas přehled toho, co stačí? ... Ale co je horšího, je to, že jediným citlivým ukazovatelem trhu je cena s jejím vzestupem a sestupem. Ale cena není barometrem, který by předpovídal temperaturu trhu, nýbrž je teploměrem, který ji pouze měří. Klesne-li cena, je už hranice překročena a zlo je už zde."

Rostoucí produktivita lidské práce vede ke zmenšování podílu dělnické třídy na národním a společenském produktu, podíl dělnických mezd na národním bohatství je stále menší, výrobní aparát společnosti díky stoupající akumulaci se stále zvětšuje — jak tedy nemá dojít k nadvýrobě a k podkonsumu, je-li velká část národa vyřazována pro nepatrnost svých důchodů ovládanou *zákonem „klesající mzdové kvoty“* z konsumu? Bezplánovitost kapitalistické výroby, nedostatečný přehled trhu, funkce cen, které nevarují před zkázou, nýbrž jenom ji registrují, zhoršuje pouze situaci kapitalismu, který pak v mohutných krisích je nucen hledati rovnováhu.

Marx-Engelsova kritika Sismondiho a Rodbertuse (Kritika teorie podkonsumu)

Podkonsumní teorie vábila přirozeně všechny odpůrce kapitalismu svou jednoduchostí, průzračností a zdánlivě očividnou správností: nedalo se oddiskutovat, že podíl dělnictva na národním produktu je velmi malý, takže nestačí krýt ani nejnutnější výdaje, nedal se přejíti mlčelým fakt, že racionalisace průmyslu zbavuje zaměstnání dělníky — není divu, že tato teorie se těšila velké popularity a že hlavně Rodbertus byl také nazýván „otcem německého socialismu“.

Jak se stavěli Marx-Engels k teorii podkonsumu? Zamítli ji, či ji přijali (jak se v mnohých studiích o krizových teoriích tvrdí)? *Friedrich Engels* formuloval svoje stanovisko k teorii podkonsumu ve svém spise: „*Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft*“ v polemice proti Dühringovi, který zamítal teorii nadvýroby a přijal teorii podkonsumu od Rodbertuse. (Poznámka Engelsova: „vysvětlení krise z podkonsumu pochází od Sismondiho a má u něho ještě určitý smysl. Od Sismondiho si ji vypůjčil Rodbertus a od Rodbertuse zase pan Dühring ji opsal svým obvyklým zplošťujícím způsobem“). Kdežto Sismondi a Rodbertus viděli v podkonsumu dělnických vrstev *bezprostřední příčinu krise* a krise kapitalistických vůbec, přijali Marx-Engels podkonsum dělnických vrstev *jenom jako základní podmínku krise, nikoliv její bezprostřední příčinu* a Engels vyložil dostatečně, že podkonsum mas je zjevem, který provázal všechny epochy hospodářské, které spočívaly na vykořisťování, že tedy není ničím, co by bylo zvláště charakteristické pro kapitalismus, kdežto naopak, *nadvýroba je teprve zjevem kapitalismu specifickým*:

„Podkonsum mas, omezení masového konsumu na to, co je nutné k výživě a k dalšímu rozmnožování, není přece teprve nyní novým zjevem. Trval vždy, pokud byly vykořisťující a vykořisťované třídy. I v dějinných úsecích, kdy situace mas byla zvláště příznivá, jako na příklad v Anglii v patnáctém století, byl tu podkonsum. Byli daleko vzdáleni toho, aby mohli konsumovati vlastní roční celkový produkt. Je-li tedy podkonsum neustálým dějinným zjevem od tisíciletí, v krisích však propukající všeobecné váznutí odbytu následkem přebytku výroby je možno pozorovati teprve po padesát let, pak patří k tomu celá vulgárně-ekonomická moudrost pana Dühringa, aby vysvětloval novou kolisi nikoliv z nového zjevu nadprodukce, nýbrž z tisíciletí trvajícího podkonsumu. Je to zrovna tak, jako by chtěl v matematice změnu

v poměru dvou veličin, z nichž jedna je stálá, druhá pak proměnlivá, vysvětlovati nikoliv z toho, že proměnlivá se mění, nýbrž z toho, že veličina stálá stálou zůstala. *Podkonsum mas je nutnou podmínkou všech společenských forem, spočívajících na vykořisťování, tedy také kapitalistické; ale teprve kapitalistická forma výroby vede ke krizi. Podkonsum mas je tedy také základní podmínkou krise a hraje v nich roli dávno uznanou; říká nám však právě tak málo o příčinách dnešní existence krise, jako o tom, proč dříve nebyly.*" A uvádí po tomto teoretickém vymezení stanoviska ke krizi příklad, který věc názorně vysvětluje: „Vezměme příklad z bavlnářského průmyslu. Jestliže v jediném, poměrně malém průmyslovém městě Oldhamu — jedno z tuctu měst od padesáti až do sto tisíc obyvatelů kolem Manchesteru, kde je bavlnářský průmysl — se ve čtyřech letech od roku 1872 do roku 1875 počet vřeten, které předou pouze jedině číslo 32, rozmnožil z 2½ na 5 milionů, takže v jediném, prostředně velkém anglickém městě přede tolik vřeten jedině číslo, jako celý bavlnářský průmysl německý, spolu s Alsaskem, a jestliže rozinnožení výroby stalo se v přibližně stejném poměru ve všech ostatních odvětvích a místech bavlnářského průmyslu anglického a skotského, je k tomu zapotřebí silné dávky — — —, abychom vysvětlovali nyníější totální váznutí odbytu bavlněné příze a tkanin z podkonsumu anglických mas a nikoliv z nadprodukce anglických továrenků bavlny."²⁴⁾

Ve skutečnosti nemohla takto chápaná teorie podkonsumu vysvětliti dvě věci, které jsou nutné k porozumění průmyslového cyklu: první otázka zněla: *jak to přijde, že krise je připravována prosperitou, kdy přece dělnické mzdy stoupají a přesto v následující fázi dojde ke krizi?* Druhá otázka, neméně důležitá, zní takto: *Kdybychom skutečně předpokládali, že podkon-*

²⁴⁾ Friedrich Engels: „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft.“ Stuttgart, 1921, str. 307—309.

sum mas je bezprostřední příčinou krise, jak může dojít po periodě deprese, kdy přece důchody mas klesají, nehledě k obrovské nezaměstnanosti, která vyrazuje statisíce lidí z konsumu, znovu k vzestupu a tím k novému narození konjunkturního cyklu? Na tyto dvě otázky nedovedla odpovědi teorie podkonsumu, podávaná v naivní formě Sismondi-Rodbertusově, a byl to právě Karel Marx, který formuloval nejvážnější námitku proti této teorii.

Praví: „Je to čistou tautologií říkat, že krise vznikají z nedostatku spotřeby schopné platiti, či spotřebitelů, kteří mohou platiti. Jiných druhů spotřeby, než platící kapitalistická soustava nezná, vyjímajíc spotřebu sub forma pauperis nebo spotřebu „taškářovu“. Že je zboží neprodejno, to neznamená nic, nežli že se nenašli kupci, kteří by je mohli zaplatiti, tedy spotřebitelé (ať se konečně kupuje zboží pro spotřebu výrobnou nebo individuální). Chce-li se však dodati zdání hlubších důvodů tím, že se říká, že třída dělnická dostává příliš nepatrnou část svého výrobku, a že se dá špatnému stavu odpomoci, dostane-li se jí většího podílu na něm, tedy, vzroste-li její mzda, sluší jen poznamenati, že krise bývají po každé připravovány periodou, v níž mzdy všeobecně stoupají a dělnické třídě dostává se skutečně většího podílu na části ročního produktu, určené pro spotřebu. Ona perioda by musela — s hlediska těchto rytířů zdravého a „prostého“ lidského rozumu — naopak krisi oddalovati. Zdá se tedy, že kapitalistická výroba chová v sobě podmínky nezávislé na dobrém či zlém úmyslu, které dopouštějí jen pro tu chvíli onu relativní prosperitu dělnické třídy, a to vždy jenom jako předzvěst kritické bouře.“ (A Engels k tomu v poznámce dodává: „Na vědomí eventuálním stoupencům Rodbertusovy teorie krisi“.)²⁵⁾

Marxova poznámka k Rodbertusově teorii podkonsumu je potud důležitá z několika důvodů: předně ukazuje na známý fakt vzestupu dělnických mezd v době prosperity,

²⁵⁾ Karel Marx: „Kapitál“, díl II., str. 326—327. Praha, 1925.

která předchází bezprostředně krizi. Stoupající podíl dělnictva na celkovém společenském produktu nezabrání však krizi. Krise se dostaví stejně, třebaže by se zdánlivě vyhovělo přívržencům teorie obecného podkonsumu. Je tedy patrné, že krise a konjunkturální cyklus probíhá zcela jinak, než si stoupenci teorie podkonsumu představovali. Věta Marxova, že „kapitalistická výroba chová v sobě podmínky nezávislé na dobrém či zlém úmyslu, které dopouštějí jen pro tu chvíli onu relativní prosperitu dělnické třídy, a to vždy jen jako předzvěst kritické bouře“, zcela jasně naznačuje, že *přijímá podkonsum mas, pouze však jako obecnou podmínku krise, nikoliv jako její bezprostřední příčinu*. Toto místo z Marxe současně však čelí i ke druhé otázce, která je kladena teorií obecného podkonsumu: jak totiž vysvětliti nový koloběh konjunktury, který se přece vždycky dostavuje, ačkoliv dělnické mzdy v depresi klesají a statisíce dělníků je vůbec vyřazeno ze samostatného konsumu, přizívající se pouze v podobě milodarů a podpor v nezaměstnanosti na konsumu těch, kteří ještě požívají samostatných důchodů z práce? Proto tento citát z Marxe postihuje nejenom ty, kteří nemohou vysvětliti, jak přes stoupající podíl dělnictva na společenském produktu v době prosperity dochází ke krizi, nýbrž také ty, kteří *v době deprese doporučují jako jediné východisko z krise zvyšování dělnického důchodu z práce*. Marx tím zřejmě odvedl ve výkladu průmyslového cyklu pozornost od podkonsumu k jiným složkám průmyslového cyklu, kde se sice také objeví podkonsum, ale za docela zvláštních poměrů, nikoliv v roli hlavní a bezprostředně určující. Kdybychom měli tedy charakterisovati rozdíl, který je mezi Marx-Engelsem a Sismondii-Rodbertusem v otázce podkonsumu, mohli bychom věc formulovati asi takto: Kdežto Rodbertus-Sismondii viděli v podkonsumu proletářských vrstev přímou a bezprostřední příčinu krise kapitalistických, viděli v něm Marx-Engels jenom základní příčinu (kterou ostatně měl a má

kapitalismus společnou se všemi vykořisťovatelskými společenskými formami), nikoliv příčinu přímou a bezprostřední. Marx-Engels zařadili podkonsum do svého průmyslového cyklu, ale za zvláštních okolností, které tento podkonsum i za periody prosperity způsobují. Připouštěli tedy podkonsum, nikoliv však obecný, jak si to představovali Sismondi-Rodbertus, nýbrž za zvláštních poměrů.

Celá marxistická škola přijala tuto formulaci za svou. Tak na př. Karel Kautsky říká o teorii podkonsumní: „Krise vzniká současně s veškerou fysickou bídou, která všude provází začátky kapitalistického velkopřůmyslu, jejíž hrůzu vyhrotila. Leželo tedy nasnadě spojití krise s bídou a vysvětlovati krise z podkonsumu mas. Viděli jsme, že podkonsum může vésti ke krisi. V proletariátu však vyvstala nyní třída, jejíž podkonsum byl nutným následkem jejích sociálních podmínek. Podkonsum nelze však chápati ve smyslu fysiologickém jako podvýživu, nýbrž ve smyslu sociálním, jako *konsum třídy, který zůstává za její výrobou. Nejenom omezení konsumu při stejné nebo rostoucí výrobě, nýbrž také rozmnožení výroby při stejném konsumu, ba dokonce stoupajícím a jenom velmi zvolnu stoupajícím konsumu, vede k podkonsumu.*

Už dříve viděli národohospodáři Owen a Sismondi, kteří se kriticky stavěli ke kapitalismu, v podkonsumu proletariátu důvod krise. *Poslední důvod krise viděli i Marx i Engels v podkonsumu. Poslední důvod, nikoliv však její bezprostřední příčinu.* Už Engels poukázal na to, že podkonsum dělníků nemůže sám o sobě tvořiti důvod periodických krisí, protože tyto nejsou ani sto let staré, kdežto podkonsum mas trvá tak dlouho, jako rozpor mezi vykořisťujícími a vykořisťovanými třídami; sahá tedy přes počátky nám dochovaných dějin. *Jedná se tedy o podkonsum, který nastupuje za zvláštních poměrů.*”²⁰⁾

²⁰⁾ K. Kautsky: „Krisentheorie.“ „Neue Zeit“, r. XX./2, str. 78-79.

A kdy nastupuje tento podkonsum „za zvláštních poměrů“? V periodě prosperity, kdy, jak uvedl Marx, jsou dělnické mzdy zvyšovány a tvoří nyní větší část společenského produktu. Otto Bauer,²⁷⁾ když konstruuje Marxovu teorii krise a klade správně důraz na cirkulaci fixního kapitálu, ukazuje na to, kterak perioda prosperity se vždy vyznačuje vyšším organickým složením kapitálu (posunuje se poměr mezi kapitálem konstantním a kapitálem variabilním, čili kapitálem mzdovým ve prospěch kapitálu konstantního). Jakkoliv stoupá konsum dělnické třídy v důsledku vysokých mezd, přece jenom neroste tak rychle jako výroba, protože vyšší organické složení kapitálu tomu brání. Poněvadž v době prosperity stoupá i akumulční kvota (poměr produktivně uložené nadhodnoty k nadhodnotě celkové), čili jen malá část nadhodnoty je upotřebena kapitalisty k jejich osobnímu konsumu, porušuje se stále víc a více rovnováha mezi výrobou a spotřebou. Přijde okamžik, kdy úbytek poptávky projeví se v katastrofálním naduření nabídky, která pak strhne ceny, což značí, že se vrchol konjunktury převrací nyní v krizi se všemi katastrofálními důsledky pro celou společenskou výrobu. (Podrobněji se vrátíme k věci při líčení průběhu průmyslového cyklu.)

I zde tedy máme podkonsum třídy dělnické a kapitalistické, avšak nikoli konsum obecný, nýbrž podkonsum za zvláštních okolností, které se dostávají v periodě prosperity, při čemž ještě není položen důraz na podkonsum samotný, nýbrž na cirkulaci fixního kapitálu, která vytvářejíc v době prosperity vyšší organické složení kapitálu, čili zmenšení kapitálu proměnlivého (mzdy) a zvětšování kapitálu fixního (stroje, budovy, technická zařízení vůbec), podkopává spolu s jinými momenty základnu, na níž se může vyvíjeti rovnováha mezi společenskou výrobou a spotřebou. Plyne z toho, že ne každý podkonsum

²⁷⁾ Otto Bauer: „Marx' Theorie der Wirtschaftskrisen.“ „Neue Zeit“, XXIII./1, str. 164—170.

může vésti a také vede ke krizi, nýbrž jenom podkonsum, který je vždy připravován prosperitou, tedy jednou fází průmyslového cyklu. A zase to není podkonsum, který by mohl být obrácen v jakýsi nadkonsum v době deprese, aby se krise a deprese mohla proměnit v nový konjunkturální pohyb, nýbrž zase cirkulace fixního kapitálu, která zastavujíc v době deprese každou investici, nechává shromažďovati volný, nedostatečnou výrobou a investiční činností uvolněný kapitál, aby v příhodném okamžiku příslušné rentability začal znovu konjunkturální cyklus. Jakkoliv tedy dostavuje se podkonsum průběhem konjunkturálního cyklu, nemá charakter rozhodující, nýbrž pouze následný, což jest patrné nejlépe z toho, že není to konsum, který jsa snad posílen, zahajuje konjunkturální cyklus, nýbrž pohyb vychází jednak od technické základny průmyslu, která musí být obnovována, jednak pak od dalších zjevů depresních, jako nízká zisková míra, která činí rentabilními i ty podniky, které za prosperity rentabilními nejsou, nízké ceny výrobních prostředků, nízké mzdy dělnické a oslabená schopnost odporu dělnické třídy, která dovoluje zvyšovat míru nadhodnoty a protože organické složení kapitálu zůstává za deprese stejné, stoupá tím také i míra zisku. Deprese má tedy sama v sobě podmínky k dalšímu vzestupu, aniž by se musilo dostavit to, co by přívrženci podkonsumní teorie skutečně očekávali: zvýšení důchodů a odtud roztočení konjunkturálního cyklu.

Teorie podkonsumu byla v této naivní formě opuštěna většinou teorií konjunkturálních a žije pouze příležitostně úlohu jako agitační pomůcka. Na stanovisku velmi podobném Marxově teorii krise stojí u nás prof. dr. Löwenstein, který ve své publikaci „*Diagnosa a léčení světové krise*“ rozeznává správně mezi dvojí nerovností důchodovou: statickou, která „od nepaměti je původem rozdílu mezi bohatými a chudými, výrobu však nijak nepoškozuje, ježto se přizpůsobuje danému stavu, který byl před

ní -- a *nerovností dynamickou*, která z bohatých nebo alespoň průměrně silných konsumentů tvoří konsumenty slabé a chudé, takže jejím přičiněním jsou z řad konsumentů téměř zcela vylučováni. *Tato nerovnost poškozuje výrobu značně*, neboť výroba se zařídila na určitý konsum těchto spotřebitelů, kteří teprve dodatečně byli z konsumu vytlačeni a počítala tedy s konsumem, který se nedostavil.²⁵⁾ To znamená, že Löwenstein správně vidí nerovnost důchodů nikoliv vůbec jako příčinu krise, nýbrž *teprve nerovnost, která vzniká v konjunkturálním cyklu samotném*. I jeho důraz na racionalisaci, která znamená překapitalisování průmyslu výrobních prostředků, velké investice, stoupající akumulace kvoty (Löwenstein zde uvádí správně, že podniky, i když racionalisaci uspořily na výrobních nákladech, nepoužily, leč z nepatrné části, úspor k účelům posledního konsumu a ostatek, t. j. největší část, opětně použily k novým strojovým investicím a k zavedení zlepšení racionalisace v nich,²⁶⁾ vyřazování dělníků racionalisací přebytečných, ohromné nadužení konsumu výrobních statků místo konsumu konečného, přivádějí Löwensteinovu teorii velmi blízko konjunkturální teorii Marxově.

V terapii krise je ovšem rozdíl mezi Marxem a Löwensteinem veliký. Mohli bychom dokonce říci, že se v prostředcích léčení krise staví na půdu Sismondioho a Rodbertusovu. Je velmi těžko zkonstruovati zcela bezpečně názorovou a citovou půdu, z níž prof. Löwenstein vycházel, ale dá se formulovati asi takto: Vycházejí z přesvědčení, že krise musí býti řešena racionelním způsobem, t. j. způsobem vědomým a rozumným (celku vyhovujícím), doporučoval řadu léčebných prostředků (nouzové práce, hromadné stravování nezaměstnaných in natura,

²⁵⁾ Dr. Jan Löwenstein: „Diagnosa a léčení světové krise.“ Praha, 1931, str. 13—14.

²⁶⁾ Dr. Jan Löwenstein: „Světová hospodářská krise a hodnota peněz.“ Přednáška v Sociálním ústavu. Praha, 1932, str. 81.

vůbec jakoukoliv podporu konsumu, daň z racionalisace atd.), jež samy o sobě jsou plány rozumnými, ale ocitající se v kapitalistickém prostředí, kde jediné mohou být umístěny, *vyústěly všechny ve zvýšení konsumu jako v jediném prostředku překonání krise*. Ve skutečnosti však celá minulost kapitalistických krisí odporuje tomuto prostředku léčebnému, neboť ještě v žádné kapitalistické krisi se nezvyšovaly důchody pracujících vrstev (a nebudou se zvyšovati ani v této krisi, poněvadž všechny, třebas sebe lépe míněné a opravdové reformní plány zůstanou na papíře, i kdyby skutečně mohly krisi vyléčit) — a přece se konjunkturální vzestup znovu dostavil, aby ovšem po absolvování svého rytmičského cyklu znovu vyústil v krisi. *Východisko z krise si kapitalismus připravuje automaticky sám, a sice dvoji cestou: jednak odbouráním velkého dílu svého výrobního aparátu* (tak zvanou dekapitalisací, která jde na útraty bank, akcionářů, majitelů továren a s nimi ovšem i dělníků) a na druhé straně *zbědačením dělnické třídy*, která nese fakticky na svých bedrech devadesát procent veškeré krise nejenom v podobě nezaměstnanosti, nýbrž i snižování mezd, prodlužování pracovní doby, zhoršování sociálních institucí atd. *Třetí cesty není: jestliže moderní teoretické podkonsumu doporučují cestu zvyšování konsumu*, pak nejsou vedeni zkušenostmi krisí předcházejících, ani přesným pozorováním vývojového pochodu kapitalismu, nýbrž motivy jinými (hlavně etickými), jichž neúčinnost se v kapitalismu prokazuje nejlépe tím, že zůstanou na papíře.

Teorie nadvýroby a teorie podkonsumu

Věnovali jsme se poněkud obšírněji polemice mezi Marxem-Engelsem a Sismondi-Rodbertusem, protože jsme přesvědčeni, že je to ku prospěchu věci. Na příkladu

Löwensteinově je totiž vidět, kterak staré iluze znovu ožívají a kterak ani poměrně správná diagnosa nemusí ještě znamenat správnou terapii. Je lidsky pochopitelné a nesmírně populární, jestliže se v dobách, kdy je ohromná nezaměstnanost, malé platy a ještě menší mzdy přijde s teorií, která doporučuje zvedati konsum. Tu pak obvykle málo platí vědecké argumenty a všichni jdou za tím, kdo tento populární lék doporučuje.

Uvedli jsme, že ani Marx ani Engels nepopírali podkonsum o sobě, nýbrž toliko uváděli, že může býti pouze poslední příčinou, nikoliv bezprostředním důvodem. Proti teorii podkonsumu uváděli pak svou *teorii z nadvýroby*. Nyní může vzniknouti otázka, proč tento rozdíl v titulech, když přece relativní nadvýroba a podkonsum jsou vlastně jedno a totéž, neboť je tu více statků, než za daných okolností může býti zkonsumováno. Také celá řada teoretiků uvádí *teorii nadvýroby ve velmi úzký vztah s teorií podkonsumu a mnozí dokonce pokládají teorii nadvýroby a podkonsumu za totožnou.*⁸⁰⁾ Je tu nějaký rozdíl, který by vybíhal více než pouze v nový název?

Myslíme, že tomu tak jest a že Marx-Engelse vedly zcela určité důvody, když trvali na nadvýrobním charakteru své teorie konjunktury a krisí a proč se polemicky stavěli proti teoriím podkonsumu, třebaš proti nim vystupovaly tehdy v naivní formě Sismondi-Rodbertusově. Jednak byl tu důvod, který již formuloval Engels proti Dühringovi, že totiž podkonsum je zjevem, který již trvá sta a tisíce let, kdežto *nadvýroba je specifickým znakem kapitalistických krisí*. Druhý důvod vězí pak v řazení příčin, jak jdou za sebou v průmyslovém cyklu. *Podkonsum se tu nejeví jako příčina sama o sobě, nýbrž jako následek investic, rozšiřování a horečného obnovení stálého kapitálu v podobě strojů, budov, technického zařízení, ve zvýšení organického složení kapitálu, jichž*

⁸⁰⁾ Na př. Alfred Braunthal: „Die Wirtschaft der Gegenwart und ihre Gesetze.“ Berlin, 1930, str. 168.

důsledkem je jednak zvětšování výroby, hlavně výrobních prostředků, potom i přímých spotřebních statků, jednak však následkem vyššího organického složení klesání složky variabilního kapitálu (mezd) v poměru ke kapitálu stálému přes zvětšující se počet dělníků. *Podkonsum je tu následkem překapitalisace, následkem vyššího organického složení kapitálu*, je pevně zařazen do ostatních složek, které způsobují zvrát od vysoké konjunktury ke krizi.

Podkonsum se tu tedy dostavuje takřka v poslední vývojové fázi konjunktury, máje před sebou celou řadu příčin, které jej bezprostředně vyvolávají. (Předpokládáme, že je v tomto případě upuštěno od obecného podkonsumu a důraz je kladen na podkonsum za zvláštních poměrů.) Ani v tomto případě tedy, kdy Marx a Engels zařazují podkonsum do svého průmyslového cyklu, *nekladou důraz na podkonsum samotný, nýbrž na pohyb fixního či pevného kapitálu, který uvádí do pohybu síly, které pak ústí do omezení spotřeby a tím ke krizi*.

Toto rozlišení zdůraznění má pak svoje speciální důsledky nejenom pro vysvětlení krise samotné jako jedné fáze průmyslového cyklu, nýbrž také pro vlastní depresi a pro nový začátek dalšího průmyslového cyklu. Viděli jsme na příkladě Löwensteinově, kterak veden svou teorií podkonsumu hledí za každou cenu zvedati konsum, abychom se tak dostali z krise, ale viděli jsme současně, kterak toto stanovisko — jakkoliv populární — odporuje všem zkušenostem, které jsme dosud měli z řešení kapitalistických krisí. Jaké je zde zase stanovisko Marx-Engelsovo? Jak oni pohlížejí na vyřešení krise? Chtějí snad také zvedati konsum, abychom se z krise dostali? Ani v nejmenším. *Podle jejich názoru deprese sama v sobě* (tedy automaticky, bez přičinění nějakých receptů krisových) *připravuje příčiny k odplývání deprese a tím k zahájení nového konjunkturálního cyklu*. Příčiny tyto jsou: pokles cen, který obnovuje rovnováhu tím, že od-

povídají nyní spotřební síle společnosti, zvětšování nadhodnoty zmenšováním dělnických mezd, zvětšování ziskové míry znehodnocením stálého kapitálu, který musí býti v době krise odepsán, atd. V tomto líčení je více než popisování jednotlivých znaků z doby krise a deprese: je tu vyjádřen pevný názor, že si totiž kapitalismus pomáhá vlastními prostředky, které odpovídají jeho právnímu a společenskému složení, sám, automaticky, aniž by se musil ohlížeti na nějaké recepty, jichž se sice v době krise vyrojí značná řada, které však vždy zůstanou na papíře, neodpovídají-li vývojovým tendencím kapitalismu.

A nyní se ptáme: *odpovídá požadavek zvýšení důchodů pracujících vrstev* (necht' se tento požadavek objeví v jakékoliv formě) *vývojovým tendencím kapitalismu?* Ani v nejmenším, už proto ne, že obrovská rezervní armáda průmyslová tlačí svým hrozným vlivem i na ty, kteří ještě pracují. Jestliže hodnota pracovní síly je určována „hodnotou životních prostředků nutných k zachování majitele pracovní síly“, a máme-li v době krise všeobecný pokles cen, pak je tu jenom důvod ke snižování, nikoliv ke zvyšování mezd. Má-li pak deprese se znovu proměnit ve vzestupnou epochu průmyslového cyklu, musí tu býti její předpoklady: zvyšování míry nadhodnoty snižováním mezd a platů a zvýšeným vykořisťováním dělníků; jakékoliv zvyšování důchodů však směřuje proti této tendenci. I kdybychom pak předpokládali, že je tu možnost omeziti míru nadhodnoty bojem dělnické třídy proti kapitalismu, jsou v době krise a deprese objektivní předpoklady pro úspěšný boj? (Nemyslíme tím přirozeně na jednotlivé zápasy, které i v těchto dobách mohou býti vedeny vítězně, nýbrž na možnost celkového zvýšení mezd v celkovém rámci kapitalismu.) *Neudrží se ani důchody „třetích osob“* (úřednictva státního atd.), protože ani státní finance nemohou žádným způsobem zabránit snížení svých příjmů a tím ovšem

i snížení platů svým zaměstnancům. Argumentuje-li se se strany zastánců kapitalismu, že každý pokus o zvyšování kupní síly pracujících vrstev v době krise a deprese ohrožuje úspěšné předpoklady nového rozmachu, je to se stanoviska kapitalismu úplně správné, protože cesta teoretiků podkonsumu v pozitivních návrzích je cestou utopickou. — Z těchto důvodů trvali Marx i Engels na své teorii o nadvýrobě, protože dobře věděli, že *cesta k novému průmyslovému cyklu nepůjde cestou zvýšeného konsumu, nýbrž cestou zvýšené výroby za objektivních předpokladů*, o nichž jsme se nahoře zmínili. Je-li tedy u Marxe a Engelse kladen tak veliký důraz na výrobu, nikoliv na spotřebu, má to značný dosah pro vysvětlení, proč krise přichází a proč zase musí odejít. Ovšem, *tato argumentace platí zásadně jen pro případ, že dělnická třída nemá dosti sil, aby mocensky prosadila své vlastní řešení krise.*

Zbývá se nám zmíniti o *absolutní a relativní nadprodukcí*. Viděli jsme, kterak už Say v polemice se Sismondim narazil na absolutní nadprodukcí a volal emfaticky na Sismondiho, kterak může mluvit o nadprodukcí, když většina obyvatelstva má ve skutečnosti velmi nízký konsum!

Tato námitka proti teorii nadvýroby se opakuje neustále. Tak na př. *dr. Röpke* v knize již citované říká: „V poměru k čemu je vyrobeno příliš mnoho zboží? Jistě přece ne v poměru k potřebě, to jest ke chtivosti konsumu (*Konsumwilligkeit*), neboť pak by byl smysl veškerého hospodaření jako činnosti, která je namířena k překonání věčného nedostatku statků, postaven vlastně na hlavu... Zásobování širokých vrstev stojí, měříme-li je standardem, který se dnes pokládá za nutný ve vyšších důchodových vrstvách, na tak žalostně nízkém stupni, že by sotva stačilo zesateronásobnění výroby dosavadní, abychom mohli přirovnati blahobyt mas s blahobytem vyšších důchodových vrstev.

Až posud nemá to vůbec smyslu se příti o tom, že všechny produktivní síly, a nimiž nějak disponujeme, musí býti postaveny do služeb boje proti nedostatku statků... *Nemáme příliš mnoho pracovních sil, nýbrž příliš málo, nemáme příliš mnoho strojů, nýbrž příliš málo, nemáme příliš mnoho racionalisace, nýbrž příliš málo.*"²¹⁾

V této věci můžeme pouze ocitovati Marxe, který výslovně připouští pro kapitalismus *pouze relativní, nikoliv absolutní nadvýrobu*. Práví: „...Hranice kapitalistické výroby nejsou hranicemi výroby vůbec a tedy také nejsou hranicemi tohoto specifického kapitalistického způsobu výroby. Rozpor tohoto kapitalistického způsobu výroby spočívá však právě v jeho tendenci k absolutnímu rozvoji výrobních sil, který se dostává ustavičně do konfliktu se specifickými výrobními podmínkami, za nichž se kapitál pohybuje a za nichž jedině se může pohybovati. *Není vyráběno příliš mnoho životních prostředků v poměru k danému obyvatelstvu. Naopak. Vyrábí se jich příliš málo na to, aby mase obyvatelstva stačily slušně a lidsky. Není vyráběno příliš mnoho výrobních prostředků na to, aby zaměstnaly část obyvatelstva schopnou práce. Naopak... Ale periodicky je vyráběno příliš mnoho pracovních prostředků a životních prostředků, aby fungovaly jako prostředek vykořistění dělníků při určité míře zisku. Je vyráběno příliš mnoho zboží, aby za podmínek distribuce a poměrů spotřeby daných kapitalistických výrobou mohla býti realizována a zpětně přeměněna v nový kapitál v něm obsažená hodnota a v ní tkvící nadhodnota, t. j. aby tento proces byl prováděn bez ustavičných nových a nových výbuchů. Nevyrábí se příliš mnoho bohatství. Ale periodicky je vyráběno příliš mnoho bohatství v jeho kapitalistických, protikladných formách.*"²²⁾

²¹⁾ Dr. Röpke: „Krise und Konjunktur“, str. 58—59.

²²⁾ Karel Marx: „Kapitál“, díl III., svazek první, str. 189—190.

Investice a šetření

Nejrozšířenější je dnes teorie překapitalisace a přeinvestic, jejímž zakladatelem je *Tugan Baranovský*, který ji uvedl do světa, opřev se při tom o *Karla Marxe*. Tato teorie je právem přesvědčena, že příčinu krise není možno hledati v poměrech doby krisové, nýbrž v mechanismu vysoké konjunktury, která krizi předchází. Každá deprese je vystřídána z důvodů, které jsme uvedli již při líčení teorie podkonsumní, konjunkturou, kdy začíná se výroba znovu roztáčet. Vzrůstá poptávka po výrobcích, které výroba nemůže hned vyhověti, jsouc zeslabena předcházející depresí. Stoupají ceny; se stoupajícími cenami stoupá také zisk a vyhlídka na zisk. Roztáčejší se výroba vykazuje silnou poptávku po výrobních prostředcích. Jestliže v době deprese a jí předcházející krise byly investiční práce zaraženy úplně a výrobní aparát nebyl obnovován pro nepatrnou výrobu, vylákává poptávka po výrobních prostředcích investiční práce. K investicím je však třeba kapitálu, který je tu k dispozici v podobě nezaměstnaného a levného kapitálu v době deprese, jednak v podobě dodatečného kapitálu, který se tvoří úvěrním aparátem. Výroba jde hladce, poněvadž vyrobené zboží nalézá odbyt, ba dokonce při velkém časovém rozpětí mezi začátkem výroby a konečným jejím vyústěním v hotový produkt, má tu výroba stále cenový náskok proti konsumu. Investice stoupají a s tím ovšem stoupá nárok na ušetřený kapitál, který v době deprese ležel ladem. Banky bohatě financují průmyslové společnosti, emise akcií a dluhopisů vylákávají kdejaký volný kapitál, který by byl vržen znovu do výroby. Volný kapitál se pomalu stravuje, úroková míra s jeho vzácností stoupá, banky začínají omezovati úvěry, poněvadž se obávají o svou likviditu a je už cítiti ovzduší blízkého napětí na trhu. Nyní je už trh bohatě zásoben, ceny nemohou stoupati z titulu nedostačující nabídky, každý

chce prodat — a nikdo nekupuje. Zatím se totiž provedlo přeskupení kapitálu stálého a proměnlivého ve smyslu vyššího organického složení, konsum kapitalistického světa rovněž se zmenšuje, protože akumulční kvota stoupá — je doba všeobecného napětí a stačí jenom malý podnět, aby celá budova konjunktury se zhroutila: všeobecná a naduřelá nabídka převyšuje poptávku, klesají ceny, prodává se za každou cenu, jenom aby se přišlo k hotovým penězům, neboť na všech stranách se předkládají úvěrové závazky k likvidaci, překotná nabídka působí dále cenovou derutu — a je tu krise.

A příchod konjunktury líčí tato teorie takto: v depresi nezaměstnaný kapitál se hromadí, ať už proto, že ve výrobě ho není zapotřebí, ať už proto, že se hromadí z pramenů, které by jinak napájely konsum, ale z jistých, povětšinou psychologicko-panikových důvodů se ukládají jako reserva pro všechny případy. Tento ušetřený kapitál čeká jenom na příležitost, aby znovu se vrhl do výroby a začal znovu koloběh. Ať je to už objev nových trhů, či příznivé stoupání cen jako reakce na redukovanou výrobu z doby deprese — dostaví se tu momenty, které působí povzbudivě (úroková míra je v těchto dobách pravidelně velmi nízká, neboť bankám působí obtíž uložiti peníze tak, aby vkladatelům mohl býti vyplácen úrok a protože peníze uložené v době deprese nepracují, připadá na ně jenom velmi malá nadhodnota, takže ani úrok nemůže býti velký), které spolu s ostatními momenty, jako nízká dělnická mzda a tím zvýšená míra nadhodnoty, roztočí znovu konjunkturu.

Když přihlídneme blíže k této teorii, vidíme zřejmě její souvislost s teorií podkonsumu, nikoliv ovšem v její formě Sismondi-Rodbertus, nýbrž ve formě moderní, která se všímá také *použití důchodu, který je k dispozici pro konsum*. Tvrdí totiž tato teorie, že musí být určitý poměr mezi výrobou a mezi způsobem, jak obyvatelstvo používá svého důchodu (buď ke konsumu nebo k še-

tření). Jestliže výroba výrobních i spotřebních statků se dovede podle tohoto poměru zařídit, pak existuje rovnováha. *Jakmile však se kvota šetření zvýší a peníze uspořené dostanou se v podobě úvěru do výroby, kde napájejí především výrobu výrobních statků, pak nastává nepoměr mezi výrobou a konsumem, který se vybi je v krizi. Z toho vyvozuje tato teorie, že poměr mezi konsumem a tvořením reálného kapitálu (investice) musí býti v určitém poměru, jinak dojde nutně k porušení rovnováhy. Proto se z řad těchto teoretiků a jejich stoupenců ozývají hlasy proti šetření, jednak proto, aby se zabránilo dalšímu ochromení konsumu, jednak pak, aby se zabránilo v době první konjunktury překotným investicím.*

Sem na příklad směřuje argument *Löwensteinův*, týkající se *kapitalisačního konsumu*, jímž odpovídá na námitku, že sice kapitalisace rdousí konsum konečný, ale povzbuzuje konsum výrobních prostředků: „Kapitalisační konsum, t. j. konsum, jemuž slouží kapitalisované úspory, nemůže nikdy nahradit konsumu konečného, neboť vylákává výrobu docela jinou. *A v tom právě vězí celé zlo.* Kapitalisační konsum vylákává stavbu továren, zařizování strojové výzbroje atd. Kapitalisace o sobě je arci velmi užitečná. Ona to byla, jež dopomohla lidstvu k blahobytu. Kdyby nebyli jedni šetřili, tedy spotřebovali méně než mohli, nebyl by se nikdy vytvořil kapitál (stroje atd.). Ale toho, čeho dříve bylo málo, je pojednou příliš... Ale to je škodlivé, že se tvorba kapitálu nejen dála na úkor konečného konsumu, nýbrž že se ona a konečná spotřeba dostaly do protipohybu, do zájmového rozporu. *Vzrůst kapitálu (mechanisace, mašinisace) se tu děje jenom za oběť odpadnutí části konsumentů, ač by vzrostlý kapitál jich nejen unesl, nýbrž i spotřeboval více... Zkrátka kapitál zaniká na troskách něčeho, k vůli čemu vůbec vznikl.*”³³⁾

³³⁾ Dr. Jan Löwenstein: „Světová hospodářská krise a hodnota peněz.“ Sociální ústav, 1932, str. 83—84.

Löwenstein zde sice (jako vůbec teoretikové šetření) zaměňuje šetření (tvoření pojistného fondu pro všechny případy) s akumulací, t. j. částí nadhodnoty, kterou kapitalisté vrhají zpět do výroby, chválí ty, kdož se zdržují požitků, kterých by si jinak mohli dovolit („abstinence“ třídy kapitalistické, líčená jako zásluha, kdežto je ve skutečnosti nutností), klade také příliš veliký důraz na ty, které vyloučila racionalisace z výrobního procesu (nezaměstnané), ačkoliv nejenom nezaměstnanost zaviněná racionalisací, nýbrž i stoupající mzda dělnictva nikoliv úměrně s cenami konjunkturního vzestupu, vytváří stále větší propast mezi spotřebou a výrobou (na jiném místě ukazuje Löwenstein dobře, kterak racionalisace ceny nesnížila ceny podstatně), ale přece jenom je na tomto úryvku dobře viděti, kterak „šetření“, které neslouží *poslednímu konsumu, nýbrž konsumu kapitalistickému, tedy novým investicím, rozšiřuje dále propast mezi společenskou výrobou a společenskou spotřebou.*

K této teorii, která má velmi mnoho stoupenců (Spiethoff, Cassel, Schumpeter, Aftalion, Bouniatian, Liefmann a celá řada jiných, kde se rovněž nalézají postřehy o překapitalisaci, o chybných investicích a o šetření, jeho užitečnosti či škodlivosti pro rovnováhu mezi společenskou výrobou a spotřebou), jest ovšem poznamenati: její základ pochází z nauky Karla Marxe, ale její použití v teoriích měšťáckých teoretiků vzalo na sebe formu, jak tomu ani jinak nemůže být: podle toho, klade-li se důraz na šetření či na investice (někteří na příklad schvalují šetření, ale odsuzují chybné investice; jiní zase naproti tomu odsuzují šetření a vybízají k houfnému konsumu konečnému, aby vylákali z punčoch a slamníků thesaurované peníze a podpořili jimi výrobu) uvádějí se jednotlivé prostředky k odstranění krise. Při tom se ovšem ztrácí hlavní jádro Marxovy teorie: *zařazení těchto elementů krise do jednotného ložiska kapitalistického řádu, které působí donucovací mocí, že přes všechny*

dobré rady a výzvy šetří se v depresi a v krizi dále a že se při každé nové konjunktuře bude i dále investovati. Neboť tito teoretikové šetření a investice mohou sice obecně kázati o neužitečnosti šetření a škodlivosti investic, ale žádný nemůže vyloučiti jednak akumulaci kapitálu (aby totiž kapitalisté konsumovali nadhodnotu celou, místo co by ji znovu vláněli do výroby), protože zákon konkurence je k tomu neúprosně donucuje; nemohou ani vyloučit skutečné šetření těch, kteří si dělají z vlastní „abstinence“ železnou rezervu pro nejistou budoucnost; nemohou dokázat, aby obecenstvo nesečkávalo s nákupem v době klesajících cen, neboť snaha, zvednouti co nejvíce reální hodnotu svého důchodu je právě tak vlastní kapitalistům, kteří sečkávají s nákupem surovin a jako onulvu uvádějí, že je jim znemožněna kalkulace v době nejistých cen, jako dělníkům, kteří hledí vytěžiti co nejvíce ze svého skrovného důchodu; ani pak nemohou vyloučiti v době konjunktury investice, neboť kdo může rozhodnout, je-li nějaká investice chybná či správná, rentabilní či ztrátová? A jak mohou kapitalisté, svádění vysokými cenami a stoupající ziskovou mírou, neinvestovati, nezlepšovati svůj výrobní aparát, chtějí-li jednak kořistiti z údobí stoupajících cen, jednak pak jsou k těmto investicím doháněni opětne konkurencí, která by je okamžitě vyklidila z výroby, jakmile by jejich výrobní zařízení nesneslo konkurence nižších výrobních nákladů. Tak pochopíme, že hlavní obsah této teorie, který má logický a zákonný obsah v učení Karla Marxe, stává se v rukou měšťáckých teoretiků pouhými recepty na zabránění krizi. I platí o nich totéž, co jsme řekli o příbuznosti teorie dr. Löwensteina s teorií Karla Marxe, ovšem pouze v diagnose, nikoliv v terapii.

Jakkoliv je tato teorie velmi příbuzná s teorií podkonsumu, přece má oproti ní řadu nesporných předností. Viděli jsme na příkladu Löwensteinově, kterak už pouhé jméno teorie podkonsumu svádí přívržence k tomu, aby

jako jedině řešení krise navrhovali zvyšování důchodů v době, kdy je to proti všem vývojovým tendencím kapitalismu. Teorie „šetření a investic“ má proti teorii podkonsumu obrovský náskok v tom, že *důraz přesouvá ze samotného rozdělování důchodů na poruchu tvoření a rozdělování důchodů v době konjunktury*, kdy se dostavuje podkonsum jako neodvratný důsledek určitých přesunů v tvoření cen, výrobních nákladů a vyčerpání kapitálu, přichystaného v úvěrních ústavech pro zapůjčení. Kdežto teorie, která klade všechnu váhu na podkonsum samotný a krizi chce řešit zvedáním důchodů a tím i konsumu, stojí bezradně před otázkou, jakým způsobem se začne nový konjunkturální cyklus, nejsou-li v depresi důchody zvyšovány a konsumní schopnost obyvatelstva zvedána, má teorie překapitalisace tím, že *klade veškeru váhu na výrobu samotnou*, pohotovou odpověď (a potvrzenou také všemi skutečnostmi z krizí předcházejících): v mechanismu výroby, který v době deprese vypudí všechnen přebytečný kapitál z výroby, vkládá jej do pohotovosti v úvěrních ústavech, aby potom za celé řady dalších okolností, nastupujících zákonitě v době deprese, použil sebe menšího příznivého popudu k novému průmyslovému cyklu.

V tom vězí velká jednotnost a ucelenost této teorie. Další její přednost je v tom, že důrazem na investice svádí pozornost k průmyslu samému, zvláště pak k průmyslu výrobních prostředků, k složení stálého a proměnlivého kapitálu (stroje v poměru ku mzdám): čili krátce *k technické stránce výrobního aparátu*. I teorie podkonsumu má (Löwensteinova teorie byla jistým právem nazývána teorií „racionalisační“) pochopitelně technickou stránku průmyslové výstavby ve svém výkladu. Přesunutí veškerého důrazu na důchody zatlačuje však do pozadí společenskou techniku, ačkoliv podkonsum s ní co nejtěsněji souvisí (tak Löwenstein vinil právě racionalisaci, že zavinila dynamickou nerovnost, čili způsobila odpadnutí kon-

sumentů, na které byla výroba už před tím zařízena). To přivádí tuto teorii znovu do velmi úzkého vztahu s Marxovou teorií, neboť Marx to byl, který po prvé upozornil na technickou stránku společenské výroby, na poměr stálého a proměnlivého kapitálu, na význam organického složení kapitálu, čímž právě docílil toho, co národohospodářská věda stále ještě nemůže docílit, totiž *popsání a znázornění určité neodvislosti výrobního procesu kapitalismu na vůli lidí v ní zúčastněných*. Jestliže tyto podstatné složky reprodukčního procesu mají svůj vlastní rytmus, který je v jisté neodvislosti od lidí, jimž prospívá nebo škodí, pak ovšem jsou dány jisté hranice i všem opravným prostředkům. Tím se znovu dostáváme k tomu, co jsme již nahoře vyložili, jak tato teorie může *teprve v rámci celkového učení Karla Marxe nabýti svého pravého významu*, kdežto v ústech těch, kteří nechápou celkové souvislosti těchto elementů konjunktury s celkovým jejích uložením v kapitalistické soustavě, mění se na prostoduché a nikdy nenásledované výzvy buď k nešetření nebo k opatrnému investování.

Okolnost, že každá konjunktura ve své fázi prosperity je charakterisována neobyčejným rozpětím technického výrobního aparátu (které je zase v těsné souvislosti s technickými vynálezy) vedla řadu teoretiků (na př. Röpkeho) k tomu, aby označili „*konjunkturální pohyb jako onu formu, v níž se typicky provádí rozšiřování kapitalistického hospodářství*“. V tomto světle jeví se krise a deprese jako *poruchy růstu hospodářství*, jimž se nemůžeme vyhnouti, pokud jde *hospodářský vývoj skokem*, místo aby se pohyboval v mírném a rovnoměrném vzestupu.³⁴⁾ Tento názor je celkem správný, ale je ho třeba doplniti základními znaky kapitalistické výroby, kde teprve tento vývoj skokem nabývá svých typických kapitalistických forem: bez základního rozporu kapitalistické společnosti, který vězí v tom, že *společenská výroba stojí tu proti sou-*

³⁴⁾ Prof. dr. W. Röpke: „Krise und Konjunktur“, str. 75.

kromoprávnímu přivlastňování této společenské práce, nepochopíme nikdy, proč právě se proces růstu kapitalistického hospodářství (ve skutečnosti je to problém akumulace kapitálu) ubírá skokem za neustálého přerušování a bolestných krisí, nikoliv pak mírně a rovnoměrně. Opětně z toho vysvítá, kterak nemůžeme pochopiti nikdy podstatu průmyslového cyklu, přehlížíme-li pouze k izolovaným zjevům průmyslového cyklu a nemáme-li na zřeteli jeho umístění v celkové soustavě kapitalistického hospodářství.

Monetární teorie krise

Kdežto všechny až dosud uvedené teorie konjunktur a krisí (teorie nadvýroby, podkonsumu a překapitalisace) měly jeden společný znak, že se totiž obíraly změnami, které během konjunktury nastaly na straně statků (nadvýroba, podkonsum a průmyslové investice), obírají se monetární teorie změnami, které se dějí průběhem konjunkturního cyklu na straně peněz. Toto zásadní rozlišovací znamení vedlo na př. prof. Löwensteina k tomu, že uznával vůbec pouze dvojí druh teorií konjunktur a krisí: teorie, které se zabývaly změnami na straně statků, zval teoriemi podkonsumními (do jisté míry oprávněně, protože žádná teorie z této skupiny nemohla vyloučit podkonsum jako jeden z podstatných znaků), kdežto ostatní zahrnul pod souborným názvem teorií peněžních a dovozoval odtud (zase do jisté míry správně), že přes nespočetnost navzájem nesouhlasných teorií jsou přece jenom dvě skupiny, které se přísně odlišují tak, jako se ve vlastních skupinách k sobě blíží.

Společná vlastnost všech monetárních teorií (které zase spolu nesouhlasí) je ta, že hledají *poslední příčinu všech konjunkturních pohybů na straně peněz a úvěru a poklá-*

dají proto logicky krizi za pouhé peněžní a úvěrové jevy. Důvody pro vznik monetárních teorií jsou velmi silné: moderní průmyslové a vůbec celé hospodářství není myslitelné bez silně vyvinutého peněžnictví, které vhání do hospodářského koloběhu značné úvěry, které zase působí význačným vlivem na množství oběživa. V dobách konjunktury máme tu co činiti se stoupajícími úvěrovými penězi a stoupajícím množstvím oběživa, které se tak pružně přizpůsobuje rozpětí hospodářského života, zatím co v době krise máme co činiti se zjevem právě opačným: naprostou restrikcí úvěrovou, klesajícím množstvím oběživa a všemi jejími důsledky. Tomuto zjevu odpovídá příslušný pohyb na straně cen: v době konjunktury máme co činiti se stoupajícími cenami, kdežto v době krise naopak s cenami klesajícími. Tento cenový pohyb má pak další důsledek: kdežto v době konjunktury lákají stoupající ceny novou výrobu a tím opět nově kapitály a nové úvěry, působí klesající ceny v době krise právě opačně: zmenšují nebo vůbec ničí rentabilitu, čímž působí další stahování úvěrů; klesá oběžná rychlost peněz a lavina krise řítí se do nekonečna.

Významnou roli hraje tu *úrok*. Každá deprese, kterou můžeme označiti jako jistou stabilisaci krise, vyznačuje se v přechodu k nové konjunktúře velmi nízkým úrokem, který je působen nezaměstnaností peněžního kapitálu. Příkladů na něho málo nadhodnoty, pročť není možno vyplácet vysoký úrok. Nízká úroková míra může tu (ovšem za přistoupení celé řady jiných činitelů, jako: zastavení celé řady podniků a tím i vyřazené nadbytečné konkurence, naprostého stlačení dělnických mezd, vyrovnání státních a veřejných rozpočtů atd.), vésti k nové konjunktúře, neboť nízké zúročení zaručuje rentabilitu podniku i při nízkých cenách. Tak začíná nový konjunkturální pohyb, kde úroková míra působí stejným způsobem: láká výrobu k novému konjunkturálnímu vzestupu. I když potom v konjunktúře stoupá úroková míra, čím více při-

bývá zájemců o úvěr, je vyrovnáváno toto zdražení úrokové míry stoupajícími cenami, které stále ještě dovolují rentabilní výrobu. Teprve v kritickém bodě, kdy vypukává krise odhytová (trh je totiž nadvýrobou zaplán: každý chce prodat, aby mohl dostat svým závazkům a nikdo nechce koupit), dochází k prudkému zvyšování úrokové míry, jejíž výška má nyní zabránit naduřování výroby, k vypovídání úvěrů a v tomto okamžiku začíná se hroutit celá stavba konjunktury: povinnost, dostáti peněžním závazkům, vede všechny výrobce současně na trhy, které nestačí zboží odbýt, ceny se řítí dolů, konsumentů vyčkávací s nákupem, začíná nezaměstnanost se všemi důsledky pro hospodářský život, podniky zastavují výrobu a kolo krise se točí s veškerou příšernou důsledností.

Tato funkce úrokové míry v koloběhu konjunktury i krise vedla mnohé teoretiky monetární k tomu, že konstruovali pojem úroku *přírozeného* a *skutečného*. Pod úrokem *přírozeným* rozumějí (Wicksell) úrok, který odpovídá rovnováze hospodářského života (tedy jakýsi ideální úrok, který by, kdyby byl ovšem zachováván, přispíval i za konjunktury k rovnováze mezi výrobou a spotřebou a nevedl by tudíž ke krizi). Úrokem *skutečným* je pak skutečná úroková míra, která vykonává funkci právě opačnou: v době konjunkturního vzestupu láká výrobu svou nízkostí a tím i rentabilitou podnikovou; zvyšování úroku v průběhu konjunktury je překonáváno stoupajícími cenami a výše úroku na samém hodě krise brzdí výrobu teprve tehdy, když už je pozdě. Rozpor mezi úrokem *přírozeným* a *skutečným* jeví se tu jako rušivý bod, který vede bezprostředně ke krizi.

Marxismus se chová k těmto monetárním teoriím odmluvě. *Marx* sám formuloval svoje stanovisko slovy: „ve výrobní soustavě, kde celá souvislost obnovy procesu je založena na úvěru, je-li tu úvěr náhle zastaven a zavládne-li jen placení hotovými, musí zřejmě vypuknouti

krise, násilný shon po platidlech. Na prvý pohled se tedy podává celá krise *jen jako úvěrní krise a peněžní krise.*"³⁵⁾

Podobně vyslovuje se i Renner ve svém díle: „*Die Wirtschaft als Gesamtprozeß und die Sozialisierung*": „... Celý umělý systém mocného rozpětí obnovovacího procesu nemůže být přirozeně léčen umělým tvořením peněz, *Nebor základem krise není chyba cirkulačního prostředku — t. j. peněz — nýbrž chybný výrobní a obchodní proces.*"³⁶⁾ Práce Marxovy v „*Kapitále*" ve spise: „*Ke kritice politické ekonomie*", Hilferdingovy v jeho „*Finančním kapitále*", Rennerovy a Bauerovy ukazují však na vážnost, s jakou se marxismus věnoval těmto změnám na straně peněz za konjunkturního cyklu, protože žádná teorie nemůže si těchto změn nepovšimnouti.

Monetární teorie vidí tedy příčinu krise v tom, že všechny změny na straně peněz (zvyšování či snižování hodnoty peněz) vyvolávají dalekosáhlé cenové pohyby, jimž se potom musí celé hospodářství přizpůsobiti v podobě naduřelých či zúžených hospodářských čísel (při poklesu cen deflační proces, při vzestupu cen proces inflační). Oproti teoriím, které vidí pokles cen v krizi jako důsledek nadvýroby, podkonsumu, překapitalisace, vidí teorie monetární příčinu krise v *zhodnocení peněžní jednotky*. Proto *deflační teorie monetární* (u nás zastávaná hlavně profesorem Englišem) chce potom v celém hospodářském životě prosadit přizpůsobení se této nové skutečnosti, čili prohlašuje za nutné, aby souvislé řady hospodářských čísel: ceny, výnosy a důchody přizpůsobily se novému stavu peněžní jednotky, tedy jejímu zhodnocení.

*Engliš*³⁷⁾ sám u vyvětlení světové hospodářské krise

³⁵⁾ Karel Marx: „*Kapitál*“, svazek třetí, část druhá, str. 27, Praha, 1929.

³⁶⁾ Karl Renner: „*Wirtschaft als Gesamtprozeß und die Sozialisierung*“, Berlin, 1924, str. 273.

³⁷⁾ Dr. Karel Engliš: „*Krise a ceny*.“ Praha, 1931, str. 24.

z roku 1929 nedrží se čisté deflační teorie, nýbrž používá *teorie kombinované* v tomto smyslu: jakkoliv se mu zdá nynější krise krisí deflační, přece jenom připouští částečný důvod krise ve zvýšení produktivity, čili, jinak řečeno, připouští současně změnu na straně peněz i na straně statků. Hlavní důraz však klade na zhodnocení peněžní jednotky a proto se ve svých krisových receptech drží prostředků deflačních. Hlásá tudíž nutnost přizpůsobení cen, důchodů a výnosů této nové skutečnosti. O teorii Englišovu byl sveden boj mezi Löwensteinem a Hejdou na straně jedné a Englišem na straně druhé. Teorie Englišova byla sice poražena, avšak její praxe zůstala. Protože pak praktické důsledky deflační teorie zasahují všechny vrstvy národa, jmenovitě dělnictvo a úřednictvo, boj se přenesl pochopitelně i do politického života. K věci samé chtěli bychom podotknouti pouze toto: jakkoliv Englišovi se nepodařilo prokázati, že by důvod katastrofálního cenového poklesu byl způsoben zhodnocením zlata (obšírně to dovedl dr. Jiří Hejda v „Českém Slově“), přece jenom je nepochybné, že i přesto důsledky, které z tohoto cenového poklesu *vyvozuje a musí vyvozovati kapitalistická společnost, byly jím co nejpůlněji popsány a dovozeny*. Na tuto okolnost se v boji proti Englišovi ponejvíce zapomínalo. Pokud si socialismus nevymůže své vlastní řešení, zůstává řešení kapitalistické, čili jinak: při katastrofálním poklesu cen, způsobeném nadvýrobou (kterou Engliš neuznává), nastupují *automaticky* deflační důsledky (snížování důchodů a výnosů) bez ohledu na to, zda věříme, že původ krise máme hledati ve zhodnocení zlata jako v příčině prvotní, či zda vidíme zhodnocení peněžní jednotky jako obrácenou stránku poklesu cen, způsobeném nadvýrobou. To je základní vada polemiky, kterou proti Englišovi vedl profesor Löwenstein.³⁵⁾ Jakkoliv podal velmi cenné a

³⁵⁾ „Světové hospodářské krise a nezaměstnanost.“ Sociální ústav, č. 56. Str. 63—90. Praha, 1932.

mnohdy socialismu a marxismu velmi blízké vysvětlení krise, přece jenom zapomněl, že při řešení krise velmi málo záleží na první příčině (zhodnocení peněžní jednotky či nadvýroba), protože další příznaky a *kapitalistické* řešení (při nemožnosti prorazit s řešením socialistickým) jsou úplně shodné s deflační teorií. Jenom tím si můžeme vysvětliti zdánlivý paradox, že i při vyvrácení Englišovy teorie zůstala Englišova praxe. Pokud se pak Engliš dovolával na *zákonitost* tohoto řešení, měl pravdu potud, že bychom přidali ještě příslušné přidavné jméno: kapitalistické.

Marxova teorie krisí

Marx sám nepodal vlastní teorie krise a konjunktury v tom smyslu, že by tato teorie tvořila zvláštní kapitolu jeho obsáhlého díla. Tato okolnost je zdánlivě tím paradoxnější, že druhý a třetí díl „Kapitálu“ je přímo přeplněn poznámkami, které se vztahují ke krisím a konjunkturám. Vysvětlení tohoto zjevu je jednoduché: Marx obíral se ve svém životním díle kritikou a rozbořem kapitalistického hospodářství, jak se mu jevil v průměru reprodukčního procesu, nikoliv výjimečnými zjevy, jako jsou krise. Celý třetí oddíl druhé knihy „Kapitálu“ tvoří pak výklad o podmínkách rovnováhy kapitalistického hospodářství, tedy opět průměru reprodukčního procesu, ovšem s příslušnými odkazy na porušení jeho, čili na dobu krisí. Obíral se tedy kritikou a rozbořem kapitalismu v době jeho rovnováhy a jeho pravidelného fungování a v oboru krisí spokojoval se podtrháváním oněch znaků, které musí nutně vybihati v poruchy pravidelné jeho funkce. Střídání krisí a konjunktur jevíly se mu sice jako nevyhnutelné důsledky kapitalismu, ale netvořily samostatný objekt jeho vědeckého badání, nýbrž přihlí-

žel k nim ve svém výkladu jako ke zjevům, které jenom potvrzovaly jeho základní zákony kapitalismu.

K tomuto metodickému postupu, který si Marx pro své hlavní dílo vytkl, přistupují ještě jiné okolnosti. Marxovo ekonomické dílo vznikalo (počítajíc v to i dobu přípravých studií) kolem roku 1850 až 1880. Je-li dnes národohospodářská věda přeplněna teoriemi konjunktury, které se množí tím více, čím více se strany buržoasie přistupuje i politický strach z krisí, jimž není možno zabránit, vydržuje-li si dnes buržoasie rozsáhlé ústavy pro zkoumání konjunktur, které mají nejenom poslání hospodářské, nýbrž i vysoce politické — všeho toho v době Marxově nebylo. Krise byly tu jenom výjimkami z pravidla normálního koloběhu kapitalismu a vědecký zájem o ně soustředěn nebyl. Šlo-li v Marxově díle o to, aby byl nejenom vysvětlen hospodářský fenomen kapitalismu, nýbrž také vyvráceny hlavní zásady oficiální národohospodářské vědy, musil se Marx přizpůsobiti svým odpůrcům i ve věci samé.

Odtud si vysvětlíme časté pokusy marxistické školy, rekonstruovati Marxovu teorii krisí. Vedle pokusů Kautského, Otty Bauera a jiných, je nejzdařilejší rekonstrukce Hilferdingova v jeho díle o „Finančním kapitálu“,³⁰⁾ jehož se také ve svém výkladu přidržíme.

a) *Obecné podmínky krisí v kapitalismu*

jsou obecnými v tom smyslu, že tvoří ložisko, v němž probíhají v kapitalismu cykly krisí a konjunktur. Netvoří tedy bezprostřední příčinu kritického obratu, nýbrž toliko obecné důvody, které vedou v kapitalismu k nevyhnutelnosti konjunkturního vlnění. Pokud tedy trvají základní principy kapitalismu, jsou tím samým dány i všeobecné podmínky pro trvání konjunkturního vlnění s jeho vzestupem a sestupem.

³⁰⁾ Viz citované již prameny.

První z těchto obecných podmínek je *zdvojení zboží ve zboží a peníze*. V Marxově formuli $P(\text{eníze})—Z(\text{boží})—P(\text{eníze})$ projevuje se to tak, že peníze nemusí být vždy určeny k cirkulaci, nýbrž mají funkci pokladu, čili jinak: ten, kdo prodal, nekupuje, nýbrž stržené peníze oběhu odnímá. Jak sám Marx formuluje tuto možnost poruchy cirkulačního procesu: „*Nikdo nemůže prodávat, aniž jiný kupuje. Ale nikdo nemusí hned kupovat, protože sám prodal... Tyto formy zahrnují v sobě tedy možnost, avšak pouze možnost krise.*“⁴⁰⁾ V důsledku porušení cirkulačního procesu vážne proces $Z_1—P—Z_2$, protože Z_2 zůstane neprodejný; odbyt vážne.

Tato obecná možnost krise je stupňována s vývojem peněz jako platidel a s vývojem cirkulačního úvěru. Vážnutí prodeje znamená, že slíbené placení nemůže být provedeno. Poněvadž však platební elib slouží zase jako cirkulační nebo platební prostředek pro druhé obraty, je jasno, že platební neschopnost jednoho činí i druhé placení neschopným. Úvěr vytváří takto solidaritu jednotlivých výrobních odvětví a umožňuje tak, aby i jednotlivá odbytová vážnutí proměnila se ve všeobecnou odbytovou křisi.

Druhá možnost krise je dána tím, že *kapitalistická výroba není výrobou pro spotřebu, nýbrž pro trh, je tedy výrobou zboží a že — což je nejdůležitější — teprve prodej zboží tvoří naprosto nutnou podmínku pro další výrobu (reprodukcii)*. Není-li zboží na trhu prodáno, není-li realizována v peněžní formu proměněná nadhodnota v něm vězící, je další výroba nemožná. To znamená, že každý výrobce je naprosto odvislý od trhu. Samostatnost každého výrobce, spolu s odvislostí od trhu, tvoří pak onu anarchičnost a bezplánovitost kapitalistické výroby, která se stane naprosto zřetelnou teprve v dobách krise.

Třetí všeobecnou podmínku krise tvoří *odloučení výroby od konsumu*. Kapitalismus tvoří v námezdních děl-

⁴⁰⁾ Karel Marx: „Kapitál“, kniha první, str. 65—66. Praha, 1921.

nících tříd, jejíž konsum není v bezprostředním poměru k celkové výrobě, nýbrž jenom k části celkové výroby, která je dána mzdovým kapitálem. Výrobek námezdních dělníků není jejich vlastnictvím a výroba neslouží tedy jejich spotřebě, nýbrž naopak: *jejich spotřeba je odvislá od výroby, na niž nemají vlivu*. Výroba kapitalistická neslouží však spotřebě, nýbrž zisku, což znamená, že o osudu výroby, o jejím rozsahu, zmenšení nebo zvětšení, nerozhoduje spotřeba a její růst, nýbrž realizace zisku. *Výroba není tedy odvislá od spotřeby, nýbrž od zhodnocovacích podmínek kapitálu.*

Základna konsumu v kapitalistické společnosti je velmi úzká a nemožnost ji libovolně rozšiřovati tvoří další podmínku krise. Je totiž pochopitelné, že v tom případě, kdyby se dala spotřeba libovolně rozšiřovati, byla by krise z nadvýroby vyloučena. Za kapitalistických podmínek tvoří však rozšíření spotřeby zmenšení ziskové míry.

Rozpětí spotřeby širokých vrstev je vázáno na stoupání mezd, což znamená však zmenšení míry nadhodnoty a tím i zmenšení míry zisku. Stoupá-li tedy v důsledku akumulace poptávka po dělnících tak silně, že nastane zmenšení ziskové míry, dochází k přerušení akumulace, protože nebylo dosaženo jejího účelu, totiž zvětšení ziskové míry.

Zhodnocovací podmínky kapitálu vzpouzejí se proti rozšíření spotřeby a protože jsou rozhodující, stupňuje se tento rozpor až ke krizi.

Jak dalece se přiblížila i měšťácká věda k těmto Marxovým poznatkům, je názorně viděti na Röpke⁴¹⁾, který označuje jako všeobecné prameny poruch: dělbu práce a bezplánovitost výroby (odtud plyne labilní rovnováha kapitalistického hospodářství), individuální svobodu podnikatele a konkurenci, peníze a úvěr, svobodu v používání důchodů, nepřímost výrobního procesu, k čemuž

⁴¹⁾ Prof. Dr. W. Röpke: „Krise und Konjunktur.“

(jako funkčním znakům kapitalismu) připojuje ještě vlivy neekonomické a svou povahou nekapitalistické, jako: vlivy přírody, politiky, pohybu obyvatelstva atd.

b) *Podmínky rovnováhy kapitalistického hospodářství.*

Kapitalistická výroba je výrobou zboží, tedy výrobou pro trh. Na nesčetných trzích světa setkávají se prodávači a kupci, aby prodávali a kupovali a tím umožňovali další zahájení výroby (reprodukční proces), a také současně sjednávali soulad mezi výrobou a spotřebou. Kapitalistická výroba není však jednoduchým opakováním výrobního procesu, který nalezne svůj konec ve spotřebě, není tedy jednoduchou reprodukcí, nýbrž *rozšířenou reprodukcí* (podle posledního českého překladu „Kapitálu“ „rozšířenou obnovou“), která se vyznačuje tím, že kapitalista nespotřebuje celou nadhodnotu, kterou při její realizaci docílí, nýbrž část její proměňuje v kapitál (akumuluje). Marx sám charakterisuje tento proces slovy: „Zpeněžením zbožího kapitálu zpeněžuje se také nadvýrobek, který představuje nadhodnotu. Kapitalista přeměňuje zpětně tuto nadhodnotu přeměněnou tak v peníze v příbylé naturální prvky svého výrobního kapitálu. V příštím koloběhu výroby dodává zvětšený kapitál zvětšený výrobek.“⁴²⁾ Chtěli-li bychom použití matematické formule Marxovy akumulace kapitálu, která je logicky spjata s rozšířenou reprodukcí, dostaneme tuto formuli: $(c + v) + m/x + m_1$, při čemž m/x představuje kapitalisovanou část nadhodnoty, která byla přivlastněna v minulé výrobní periodě, m_1 představuje pak novou nadhodnotu, která vyrostla z nového kapitálu.

Rozšířená výroba však předpokládá v kapitalismu:

- a) výrobu pro nadhodnotu;
- b) nadhodnota určená pro reprodukci musí být realizována v penězích;

⁴²⁾ Karel Marx: „Kapitál“, svazek druhý, str. 396. Praha, 1925.

- c) když se předchozí podmínky splní a část nadhodnoty se promění v kapitál (m/x), musí vzít na sebe produktivní formu, t. j. výrobních prostředků, pracovních sil a životních prostředků, které kapitalista tu musí na kapitalistickém trhu najít, aby mohl začít reprodukční proces na vyšším stupni (rozšířená reprodukce);
- d) jsou-li splněny tyto podmínky a reprodukční proces na vyšším stupni je skutečně také zahájen, musí být dodatkové zboží, které představuje nový kapitál s novou nadhodnotou, také prodáno, t. j. proměněno v peníze.

Z toho všeho vyplývá, že *kapitalistická výroba musí se dít v určitých proporcích*, má-li být za úplné samostatnosti jednotlivých výrobců, za jejich nevědomosti jednoho o druhém, za úplné anarchie a bezplánovitosti zachováána jakás takás rovnováha mezi výrobou a odbytem. O řešení tohoto problému, který je nejtěžším z celé ekonomické vědy, se pokusil Marx ve druhém díle „Kapitálu“, kde v matematických propočtech vyšetřoval, v jakém poměru musí stát k sobě dvě hlavní skupiny (výroba výrobních prostředků a výroba spotřebních prostředků), aby rovnováha mezi výrobou a spotřebou byla zachována.

Nemůžeme se tu podrobně šířit o tomto velmi obtížném problému a odkazujeme zájemce na příslušnou literaturu.⁴³⁾ Jen tolik budiž zde podotknuto: V oddělení výroby výrobních prostředků jsou vyráběny výrobní prostředky pro obě oddělení, ale současně také spotřebovávány nejenom výrobní prostředky, nýbrž i spotřební pro-

⁴³⁾ Problém jednoduché a rozšířené reprodukce je vyložen v Marxově „Kapitálu“, díl druhý, oddíl třetí. Sem spadají uvedená díla Hilferdingova, Kautského, Rennera. Populární výklad je podán ve spisu Benedikta Kautského: „Wirtschaftsprobleme der Gegenwart“. Polemikou proti Marxovi je citované dílo Rosy Luxemburgové: „Die Akkumulation des Kapitals“.

středky z oddělení druhého. V oddělení spotřebních prostředků jsou sice vyráběny pouze spotřební prostředky, ale spotřebovány i výrobní prostředky, které vyrábí oddělení první, současně se spotřebními prostředky, které si toto oddělení dodává samo. Z tohoto jednoduchého popisu je patrné, že obě veliká výrobní oddělení musí být ve vzájemných směnných vztazích a že výroba v obou odděleních musí se dít v přesných proporcích, aby rovnováha nebyla porušena. Jsou-li tyto proporce složité v hospodářství, jehož objem se nemění (hospodářství stationární, jednoduchá reprodukce), jsou poměry o to složitější v pravidelném kapitalistickém hospodářství, které je rozšířenou reprodukcí, kde se současně mění i organické složení kapitálu.

Víme-li, že kapitalismus je výrobou pro zisk, nikoliv pro společnost a její potřeby, pro trh, nikoliv pro spotřebu, výrobou jedinců hledajících rentabilitu, nikoliv společnosti k ukojení jejích potřeb, výrobou anarchickou a bezplánovitou, pochopíme, proč za těchto okolností dochází k neustálému porušování rovnováhy v hospodářském toku, ať se toto porušení projevuje denním kolísáním cen, stálým kolísáním zisků, fluktuací kapitálů z jednoho výrobního odvětví do druhého, či konečně periodickým cyklickým kolísáním reprodukce mezi přepětím a krizí.

Kapitalistická výroba má však svůj regulátor, který přes všechna kolísání prosazuje přece jenom určitou rovnováhu hospodářskou. Tímto regulátorem jsou ceny, které usměrňují kapitalistickou výrobu, neboť ony rozhodují o tom, zdali výroba má být omezena či rozšířena, zastavena či zahájena, má-li být výroba jednoho druhu zboží opuštěna a přikročeno k výrobě zboží jiného. Dochází-li v lůně kapitalistické společnosti periodicky ke krizím, pak musí logicky docházeti k periodickým poruchám v tvorbě cen. Tyto poruchy musí nastati v průběhu periodického průmyslového cyklu.

c) Průmyslový cyklus.

Každý průmyslový cyklus začíná rozpětím výroby. Vzniká rozšířená poptávka, která se jeví v jednotlivých výrobních odvětvích stoupáním cen a zisků. Výroba v těchto průmyslových odvětvích znamená však současně stoupající poptávku v odvětvích, která vyrábějí výrobní prostředky pro tato odvětví. Proces tento stává se obecným, protože každé výrobní odvětví svým vlastním rozšířením tvoří poptávku pro ostatní výrobní odvětví. Tak začíná cyklus s *obnovením* a růstem pevného (fixního) kapitálu.

Marx sám popisuje tento pochod obnovování: „V téže míře tedy, v níž s vývojem kapitalistického výrobu způsobní postupuje rozsah hodnoty a délka života použitého kapitálu pevného, stává se život průmyslu a průmyslového kapitálu v každém zvláštním podnikání mnohaletým, řekněme průměrně desetiletým. Prodlužuje-li na jedné straně tento život vývoj pevného kapitálu, zkracují jej na straně druhé převraty ve výrobních prostředcích, jichž rovněž s vývojem kapitalistického způsobu výroby ustavičně přibývá. S nimi tedy i střídání výrobních prostředků a nezbytnost jejich ustavičného nahrazování následkem morální opotřeby dlouho před tím, než se fysicky vyžijí. Můžeme míti za to, že pro nejměrodatnější odvětví velkého průmyslu tento životní cyklus je průměrně desetiletý. Ale zde na určité číselci nezáleží. Tolik je jasno, v tomto několikaletém cyklu souvislých obrátů, v němž jest kapitál pevnou součástí upoután, dán je hmotný základ periodických krisí, na němž podnik prožívá postupné periody oslabení, střední živosti, překotného rozmachu, krise. Ačkoliv periody, kdy jest kapitál vkládán, jsou velmi různé a navzájem se nekryjí, tvoří krise vždy východiště nových kapitálových vkladů; tedy také — pozorujeme-li celou společnost — skýtá více či méně nový hmotný základ pro příští cyklus obrátů.“⁴⁴⁾

⁴⁴⁾ Karel Marx: „Kapitál“, díl druhý, str. 132. Praha, 1925.

Zisková míra stoupá proto, že se zkracuje doba obratu kapitálu. Zkracuje se pracovní perioda, protože technická zlepšení dovolují rychlejší zpracování výrobku prodloužením pracovní doby (odpadají přestávky, jsou zaváděny přesčasové hodiny atd.). Zkracuje se i oběžní doba, neboť odbyt jde hladce, protože práce pro objednávku se více rozmáhá. Zkrácení obrátové doby kapitálu znamená však současně i relativní zmenšení peněžního kapitálu v poměru ke kapitálu produktivnímu.

Průmyslová prosperita neznámá tedy nic jiného než zlepšení zhodnocovacích podmínek kapitálu. Tytéž vlastnosti však, které napřed vedou k prosperitě, obsahují v sobě možnosti, které pomalu zhoršují zhodnocovací podmínky, až se konečně dostaví okamžik, kdy nové vkládání kapitálu do výroby je zabrzděno a ukáže se zastavení odbytu.

Znamená-li stoupání poptávky v první fázi průmyslového cyklu stoupání ziskové míry, děje se toto zvýšení její za okolností, které jsou předzvěstí jejího pozdějšího klesání. Technické změny, které vedou k prosperitě, jsou vyjádřeny *vyšším organickým složením kapitálu*, které však znamená klesání a zmenšení ziskové míry. Tato klesá ze dvou důvodů: kapitálu proměnlivého ubývá vzhledem ke kapitálu celkovému, takže tatáž míra nadhodnoty je vyjádřena v menší míře ziskové. Za druhé: čím větší je podíl pevného kapitálu oproti kapitálu cirkulačnímu, tím větší je obrátová doba kapitálu. Prodloužení doby obratu znamená však zmenšení ziskové míry.

Současně se však prodlužuje i oběžní doba. Potřeba domácího trhu je nasycena; odbyt zboží se tedy prodlužuje. To všechno jsou momenty, které vedou ke klesání ziskové míry v druhé fázi prosperity. K tomu přistupují i jiné okolnosti: poptávka po pracovních silách zvyšuje jejich cenu, což ovšem značí zmenšení nadhodnoty i ziskové míry. Stoupá i úrok a tím klesá míra podnikatelského zisku. Ovšem stoupají zisky bank, které se stoupajícími

nároky na ně (spekulace ve zboží i v cenných papírech) brzdí proměnu peněz v produktivní kapitál. Tak se v celé kapitalistické výrobě začíná projevovati zhoršení *zhodnocovacích podmínek kapitálu*.

Krise nastupuje v okamžiku, kdy popsané již tendence klesající ziskové míry se prosadí oproti tendencím, které následkem stoupající poptávky způsobily vzestup cen a zisků.

Ve vzestupném směru průmyslového cyklu dochází však k nejdůležitějšímu obratu: *k poruše cenového procesu. Ceny sice stoupají, nestoupají však všude rovnoměrně a tím také dochází k posunutí poměru rozdělení kapitálu.* (Kdyby totiž stoupaly ceny rovnoměrně a všeobecně, nedošlo by ke krizi, neboť rovnováha by nebyla nikde porušena.)

Změna organického složení kapitálu bude největší tam, kde je nejvíce pevného kapitálu, tedy strojů. Vyšší organické složení je však jenom jiným výrazem stoupající produktivity práce, tedy menších cen pro stejné množství zboží. *Nově investovaný kapitál pracuje tedy se zvláštním ziskem (extraprofitem). Proto sem také přitéká nejvíce kapitálu, který hledá výhodné umístění.* Korektura tohoto chybného toku se však provádí teprve tehdy, až trh je ucpán a přílišná nabídka stlačuje ceny na trhu.

S vyšším organickým složením kapitálu souvisí však ještě jiná důležitá okolnost: čím větší je objem pevného kapitálu, *tím delší doby je potřebí k provedení investic, tím větší je rozdíl v době, kdy výroba může být v těchto průmyslových odvětvích rozšířena.* Tím obtížnější je však přizpůsobení se trhu a tím také dochází v cenovém procesu k tomu, *že ceny rychle stoupají, protože poptávka převyšuje nabídku, protože tato se nemůže tak rychle přizpůsobiti poptávce.*

V těchto průmyslových sférách je tedy vyložený *tlak k nadinvesticím a k nadakumulaci.* Dokud se výrobky nedostanou na trh, je tento osudný nepoměr zahalen.

Jsou-li však investice dokončeny a trh je hojně obesílán, objeví se v plné síle. Odbyt těchto výrobků je brzděn tím, že výroba ve sférách nižšího organického složení nebyla rozmnožena stejně rychle, nýbrž rychleji, ale méně intenzivně.

Tím si vysvětlíme, proč se krise nejostřeji projevuje ve výrobních odvětvích, která jsou nejdokonaleji technicky vybavena.

Krise sama sráží ceny a zisky pod normální úroveň, t. j. pod výrobní ceny a průměrný zisk.

V průmyslu s menším objemem pevného kapitálu je možno provésti rychlejší přizpůsobení konsumu; stoupání cen je zde menší a menší je také i akumulace. K tomuto nepochybně, který vzniká z nestejného organického složení kapitálu, přistupují ještě jiné důvody, které zesilují nepochybnost (disproporcionalitu) kapitalistické výroby; jmenujeme z nich jenom onu nepochybnost výroby ke konsumu: během prosperity stoupají ceny a tím i zisk.

Stoupání cen musí býti silnější než stoupání dělnických mezd, protože by jinak nemohl zisk stoupati. Stoupá tedy podnikatelský podíl na novém produktu rychleji než podíl práce. *Absolutně konsum stoupá. Ještě rychleji však stoupá akumulace.* Tím se provádí tento přesun: relativně větší část zisku slouží akumulaci kapitálu, kdežto menší část konsumu. To znamená však, že *konsum nedrží krok se stoupáním výroby.* Tento nepoměr se ještě zvětšuje tím, že důchody a tím i konsum vrstev, které jsou odkázány na pevný plat nebo které nejsou bezprostředně živeny z výroby, zůstává stále stejným.

Tím vznikají v průběhu konjunktury disproporční poměry poruchami tvoření cen. Všechny zde uvedené momenty znamenají *odchyly tržních cen od výrobních nákladů a tím poruchy v regulaci výroby, která je odvislá od tvoření cen ve svém rozsahu a směru.*

d) Úvěrové poměry v době průmyslového cyklu (odplývání konjunktury).

Obráz průmyslového cyklu nebyl by úplným, kdyby nebyl provázen líčením poměrů úvěrového trhu v době průmyslového cyklu, hlavně však v době odplývání konjunktury, kdy se tedy konjunktura začíná pomalu převažovati v krizi. — Na začátku konjunktury je úrok nízký, protože peněžní kapitál z doby předcházející deprese leží ladem a hledá umístění. Poptávka po půjčovním kapitálu může býti velmi hladce uspokojena.

S průběhem prosperity prodlužuje se však doba obratu kapitálu a s ní se stupňují nároky na úvěrový trh. Zpomalení doby obratu kapitálu znamená zpomalení odbytu, čili zpomalení oběžné rychlosti úvěrových peněz. Směnky musí býti prolougovány, nebo hotově placeny, což všechno znamená zvýšenou poptávku po bankovním úvěru. Nejdůležitější je však obrat, který je tvořen neprodejností a uskladňováním zboží, které je charakteristickou známkou tvořící se disproporcionality v průmyslovém cyklu. Kdyby zboží bylo ihned vrháno na trh, tlačilo by ceny dolů. Proto zakročují banky a poskytnutím úvěru dovolují, aby zboží nepůsobilo na ceny depresivním způsobem. *Tento zásah úvěrového kapitálu však znamená, že ve výrobě je dále pokračováno, s novou nadějí, že zboží bude přece jenom za rentabilních cen umístěno. Tak úvěr ještě podněcuje výrobu, která pomalu ztrácí přehled po trhu a pracuje plnou parou ještě tehdy, když již by nedostatek úvěru věstil konec prosperity a začátek krise.*

Poměry tyto jsou ještě zesilovány obdobnými poměry na burzách. Průmyslová konjunktura stala se zatím všeobecnou a proměnila se ve vysokou konjunkturu. Kursy stoupají. Spekuluje i ten, kdo nemá dost vlastních prostředků. Ponenáhlu však spekulace ustává, protože část úvěru je bursovním spekulantům odnímána a dána prů-

myslníkům v podobě bankovních úvěrů, protože již není možno lehce vydati vlastní akcie, obligace a pod. Úvěr odňatý spekulací je však pro ni katastrofální: kursy klesají a protože vysoké kursy jsou podkladem jejich úvěru v bankách, musí rozdíl doplatiti. Takto dochází k nuceným prodejům, které ještě dále srážejí kursy, čehož důsledkem je bursovní panika, deruta, všeobecný signál krise.

Bursovní krise je tedy vyvolána bezprostředními změnami, které se odehrávají na peněžním trhu a v úvěrových poměrech. Protože pak nastoupení bursovní krise je odvislé pouze od výše úrokové míry, může propuknouti před nastoupením všeobecné krise obchodní a průmyslové. *Je však pouze symptomem, předznamenáním krise, neboť změna na peněžním trhu je podmíněna všemi změnami ve výrobě, které vedou ke krisi.*

Spojitosť teorií konjunktury

Teorii konjunktur je bez počtu (někdy bývá uváděn počet kolem 250) a žádná spolu nesouhlasí. Již systematika fází průmyslového cyklu působí obtíže, protože někteří se drží tří základních fází (prosperita, krise a deprese), jiní zase vsunují do tohoto základního schématu řadu mezičlenů (harvardská universita uznává pět fází průmyslového cyklu; německý ústav pro zkoumání konjunktury přidržuje se členění na čtyři fáze: deprese, vzestup, vysoké napětí a krise). Právě tak je obtížné dělení všech konjunkturních teorií podle společných znaků. Můžeme přijmouti základní rozdělení na teorie konjunktur, které vysvětlují pohyb kapitalistického hospodářství z příčin vnějších (exogenní či anorganické teorie: jako klimatické teorie, kolísání žní; sem mohou patřiti i teorie psychologické, které vysvětlují konjunktury

turní vlnění z psychologie hospodářících lidí) a na teorie organické či endogenní, které vysvětlují konjunkturní pohyb z příčin ležících v samotném konjunkturním cyklu. Anebo máme tu Mitchelovo dělení na teorie exogenní (příčiny rázu mimohospodářského), teorie psychologické a konečně teorie instituční (které asi odpovídají teoriím endogenním či organickým), které se zase dělí na četné podskupiny.

Nejsprávnější hude asi rozdělení teorií na teorie endogenní a exogenní (při svém výkladu necháváme teorie exogenní, k nimž bychom počítali i teorie psychologické, úplně stranou, protože celkem vládne svorné přesvědčení o neužitečnosti jejich, nehledě k tomu, že marxismus musí stát ostře proti pokusům vysvětlovati koloběh kapitalistického hospodářství z jevů mimohospodářských, jako jsou vlivy klimatické, teorie slunečních skvrn, pohyb planet a pod.). Ve skupině teorií endogenních či organických nastává znovu obtíž dělení. Tak na příklad *Wagemann*⁴⁵⁾ dělí endogenní krise na dvě veliké skupiny: *skupinu první, která vidí příčiny v nesrovnalostech hospodářského koloběhu samého*, a sice buď v poměru mezi stránkou peněžní a stránkou statků (monetární teorie: Hawtrey, Hahn, Keynes); v nesrovnalosti ve vztazích uvnitř elementů na straně peněz (na př. nesrovnalost mezi cenami a důchody; sem patří částečně Hobson a Lederer; mohli bychom sem přiřaditi i Löwensteina jakož i velkou část teorií podkonsumních); nebo v porušení rovnováhy elementů na straně statků (nepoměr mezi výrobou statků výrobních a spotřebních: Tugan Baranovský a Spiethoff) anebo konečně v poruchách v poměru mezi určitými elementy na straně peněz a na straně statků (na př. nesrovnalosti mezi tvořením kapitálu a výrobou výrobních prostředků: Cassel). *Druhá velká skupina hledá — podle Wagemanna — vysvětlení krisí nikoliv z hospodářského koloběhu, nýbrž v hospodářské*

⁴⁵⁾ Wagemann: „Die Konjunkturlehre“, str. 220—223.

struktury samotné. A zase tu máme dvě podskupiny: první hledá příčinu v elementech strukturálních (investice technické jako Liefmann nebo vzrůst obyvatelstva jako Pohle); druhá podskupina pak vidí příčinu krise v prostorovém momentu strukturálního rozporu různých hospodářských ústav, t. j. zemí kapitalistických a nekapitalistických; sem zařazuje Rosu Luxemburgovou. Ve skupině třetí vidíme teorie, které jsme nazvali exogenními. Wagemann tu zase uznává dvě podskupiny: první vidí příčinu rytmu hospodářského v rytmu kosmickém; sem zařazuje Jevonse, který vidí příčinu krise v slunečních skvrnách, které ovlivňují žně, a Moorea, který hledá vysvětlení periodičnosti krise v osmiletém cyklu planety Venuše; druhá podskupina je tvořena teoriemi psychologickými: jednak na straně podnikatele jako Pigou, Schumpeter, Spiethoff, jednak na straně spotřebitele jako Aftalion. Wagemann tu správně podotýká, že se tu již ocitáme mimo oblast vědy a zasahujeme do oblasti metafysiky.

Röpke rozděluje teorie konjunktur a krise na teorii nadvýroby, teorii podkonsumu (do ní zařazuje Hobsona, Lederera, Fostera, Catchingse, Hayeka, Rosu Luxemburgovou), teorii šetření a investic (sem zařazuje Marxe, Tugaua Baranovského, Spiethoffa, Cassela, Schumpetera, Aftaliona, Bouniatiana i Liefmanna a Lederera), teorii úvěrovou a monetární (sem patří Mises, Hahn, Hawtrey, Hayek, Fetter, Akerman, Machlup a jiní). Stranou stojí teorie psychologická, která již patří ke skupině teorií exogenních (Pigou, Lavington, Schumpeter).

Wolfgang Heller dělí zase teorie krise a konjunktur na teorii nadvýroby (Malthus), teorii podkonsumu (Proudhon, Rodbertus; s jistými výhradami i Marx, Kautský, Rosa Luxemburová, Oppenheimer a katedroví socialisté), teorii o soublasu mezi výrobou a spotřebou (Ricardo, Senior, Say, James Mill, Carey, Bastiat) a teorie monetární (Normann, Overstoke, Tooke, Culloch,

Wicksell, Irving Fisher, Mises atd.), teorii nerovnoměrného vytváření důchodu (Foster, Catchings, Hastings, Mill, Lederer, Aftalion, Hull atd.).

Z těchto několika případů systematiky teorií krisí a konjunktur je patrné, jak systematika je jednak značně libovolná a jednak — i když se přidržíme určitého schematu — objevují se nám jednotliví autoři teorií v několika skupinách, podle toho, na kolik elementů konjunkturálních nebo krisových kladou ve své teorii důraz. Tato skutečnost ukazuje, kterak jsou si jednotlivé teorie velmi blízký přes rozličné názvy a polemické výpady jednotlivých autorů proti druhým. Tato skutečnost je také celkem uznávána: tak *Wolfgang Heller* říká správně: „Přehlížíme-li dlouhou řadu teorií konjunktury, nemůžeme popřít, že více méně jsou uváděny všude tytéž faktory k vysvětlení. Nahromadění kapitálu, dodatečný úvěr, předimenzování výrobního aparátu, stoupání a klesání zisků jsou zhodnoceny každou teorií. Rozdíly jsou jenom v zdůraznění jednotlivých faktorů, v přidělení více méně centrální úlohy jejich. Hayek zdůrazňuje právem, že se teorie Spiethoffova (teorie nadvýroby) a Casselova dají lehce spojit s teorií monetární a teorie o rozdělování důchodů zhodnocují také na druhé straně monetární moment, dodatečný úvěr. Moment tvoření kapitálu v souvislosti s cirkulačními pochody, které se dotýkají výroby a distribuce, stojí všude v samotném středu vysvětlování (rozuměj: příčin krise a konjunkturálního cyklu), jenom že je sporné, na kterém bodě leží příčina dynamiky hospodářské, která zabraňuje stálé statistické rovnováze trhu.“⁴⁶⁾

Tatáž úvaha vedla i *Löwensteina* k tomu, že v řadě teorií (smíme předpokládati: jenom endogenních) rozlišoval pouze dvě velké skupiny: první skupinu teorií podkonsumu (sem zahrnoval všechny teorie, které odů-

⁴⁶⁾ Wolfgang Heller: „Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie“, str. 148.

vodňují propuknutí krise příčinami, jež vznikly na straně statků, tedy i celní přehrady, reparace, mezinárodní zadlužení, neboť všechny tyto faktory způsobují zpomalený tok statků), kdežto druhou skupinu tvoří teorie, které vysvětlují krizi z příčin, které leží na straně peněz. (Rozdělení by bylo celkem správné, kdybychom na druhé straně neviděli, kterak Löwenstein se dal svesti svou teorií podkonsumu k receptu zvyšování důchodů, v čemž se ovšem jeho teorie a jemu podobné liší od teorii nadvýroby, do níž patří i teorie šetření a investic.)

Ve skutečnosti jsou si všechny teorie, které hledají příčiny krise a konjunkturního pohybu na straně statků velmi příbuzny, neboť žádná nemůže přejíti bez povšimnutí základní fakt: nadvýrobu a podspotřebu, právě tak jako nemůže ani přehlédnouti fakt mohutné technické výstavby průmyslu v době konjunktury, posunutí organického složení kapitálu, stoupající ceny v prosperitě a nerovnoměrné tvoření cen a důchodů, vyřazování dělníků z výroby vlivem nových technických zařízení; právě tak nemohou však ani nehleděti k monetárním zjevům, jako zasahování půjčovního kapitálu do výroby, posunutí úspor na útraty konsumu nebo investic, dodatečný peněžní kapitál, který je vsouván do výroby, automatické deflační vlivy, které se dostavují, aniž bychom musili přísahat na správnost monetární teorie — krátce objevují se nám po jednotlivu uváděné příčiny konjunkturního pohybu v jejich celkové totalitě a jejich vzájemné vázanosti.⁴⁷⁾

Nyní ovšem vznikne otázka, jak dalece sluší z tohoto *skepticismu vůči rozmanitým a přece vespolek podobným teoriím krise* vyvoditi důsledky. Platí tu všechny příčiny stejně, nebo mají nějakou hierarchii, takže se dostanou do příčinné souvislosti, spočívající v jednotném

⁴⁷⁾ Někteří uznávají prostou pluralitu příčin (na př. Jiří Hejda: „Příčiny soudobé krise“, Sociální ústav, Praha, 1932; správně přihlíží k sociologickému charakteru krise).

lůžku tohoto řádu? Myslíme, že právě v tom je *velký rozdíl mezi teorií Marxovou a ostatními teoriemi měšťáckými, nechť vykazovaly jakoukoliv souvislost (blízkou i vzdálenou) s ní*. Rozdíl je v tom: kdežto Marxova teorie snaží se uvést všechny jednotlivé příčiny, které vedou k rytmickému vlnění hospodářství s jeho prosperitou a krizí *na jednotného jmenovatele kapitalismu se všemi jeho základními a protikladnými vlastnostmi*, jsou měšťáčtí národohospodáři náchylni nejenom vyzvednouti jednu nebo několik příčin jako zjev sám o sobě, nýbrž také pokusiti se o jeho partielní řešení. Kdežto pro Marxe a jeho teorii jsou všechny *jednotlivé elementy krise jenom výhonky na stavbě kapitalismu*, která je vyhání s jejich kladnými a zápornými vlivy bez ohledu, zdali tomu kdo chce či nechce, čili *tyto elementy nastupují zákonitě a imanentně jsouce kapitalismu vlastní*, pokoušejí se měšťáčtí národohospodáři zvrátiti tento zákonitý a kapitalismu imanentní chod příčin a následků nejruznějším způsobem, podle toho, nač kladou ve své teorii důraz.

To se nejlépe zračí v různých heslech, která jsouce logickým vyvrcholením jednotlivých teorií, šíří se v době krizí světem: kdežto jedni jsou proti chybným investicím (ačkoliv nikdo nemůže dobře říci — zvláště ne v době prosperity — že nějaká investice je chybná či nie), druzí zase vybízejí konsumenty, aby kupovali a nečekali ještě na další pokles cen, jiní zase nezavrhují šetření vůbec, nýbrž jenom šetření nerozumné (a rozdíl mezi oběma druhy šetření je více než plynulý), jiní zase propagují zvyšování důchodů (neříkajíce z čeho, neboť pokleslá výroba, která se přes všechny výklady musí řídit zákony kapitalismu, není s to nějaké zvyšování důchodů ať přímých, ať odvozených snést), jiní opět vidí důvod všeho zla v deflaci a hledí deflačnímu pochodu zabránit (ačkoliv deflace nastupuje v době poklesu cen bez ohledu na to, zdali věříme v teorii peněžní nebo ne, neboť při vy-

vozování důsledků nezáleží na tom, zdali klademe důraz na peníze, jako na první příčinu, odkud pohyb vyšel) — krátce vyhrne se myriada dobrých i špatných, sentimentálních a cynických návrhů a všechny mají jednu společnou vlastnost, která je již předem odsuzuje k zániku: jsou vybudovány na podkladě tohoto řádu a směřující všechny k opravě tohoto řádu a jeho lepšího a rovnoměrnějšího hospodářského vlnění, zapomínají, že žádná z těchto příčin (ani jejich komplexy) nepůsobí sama o sobě, nýbrž teprve na podkladě řádu, který se sám v sobě opravit a zreformovat nedá. Proto také nikdy jsme neviděli, že by nějaká krise, kolik jich v kapitalismu vůbec bylo, byla vyřešena nějakými dobře či špatně uváženými návrhy lidí, nýbrž že se krise prostě řešila sama tím, že přišla: svým příchodem probudila příčiny, které samy ji připravily k zániku. V tomto směru má skutečně každá krise něco velmi podobného přírodní zákonitosti, kterou dobře popsal Marx, když řekl: „*Jako tělesa nebeská, vržena bytše v určitý pohyb, pohyb ten stále opakují, tak i společenská výroba, jakmile byla uvedena v pohyb střídavého rozpětí a smrštění.*“⁴⁸⁾

Tento základní znak marxistické teorie krisí, její pevná spojitost s celkovým charakterem kapitalistického řádu, byla uznána i přijata celou marxistickou školou. Tak na příklad říká *Otto Bauer* ve své studii o Marxově teorii hospodářských krisí: „Vezměme dějiny teorií krisí a prohlížejme různé „faktory krisí“ národních hospodářů: nadprodukce, akumulace, disproporcionalita, imobilisace kapitálu, časové rozpětí mezi mrtvě a produktivně uloženým kapitálem, podkonsum různého druhu. V Marxově systému objevují se znovu v jiném osvětlení, ale objevují se jako za sebou nastupující členové jedné logické řady.“⁴⁹⁾

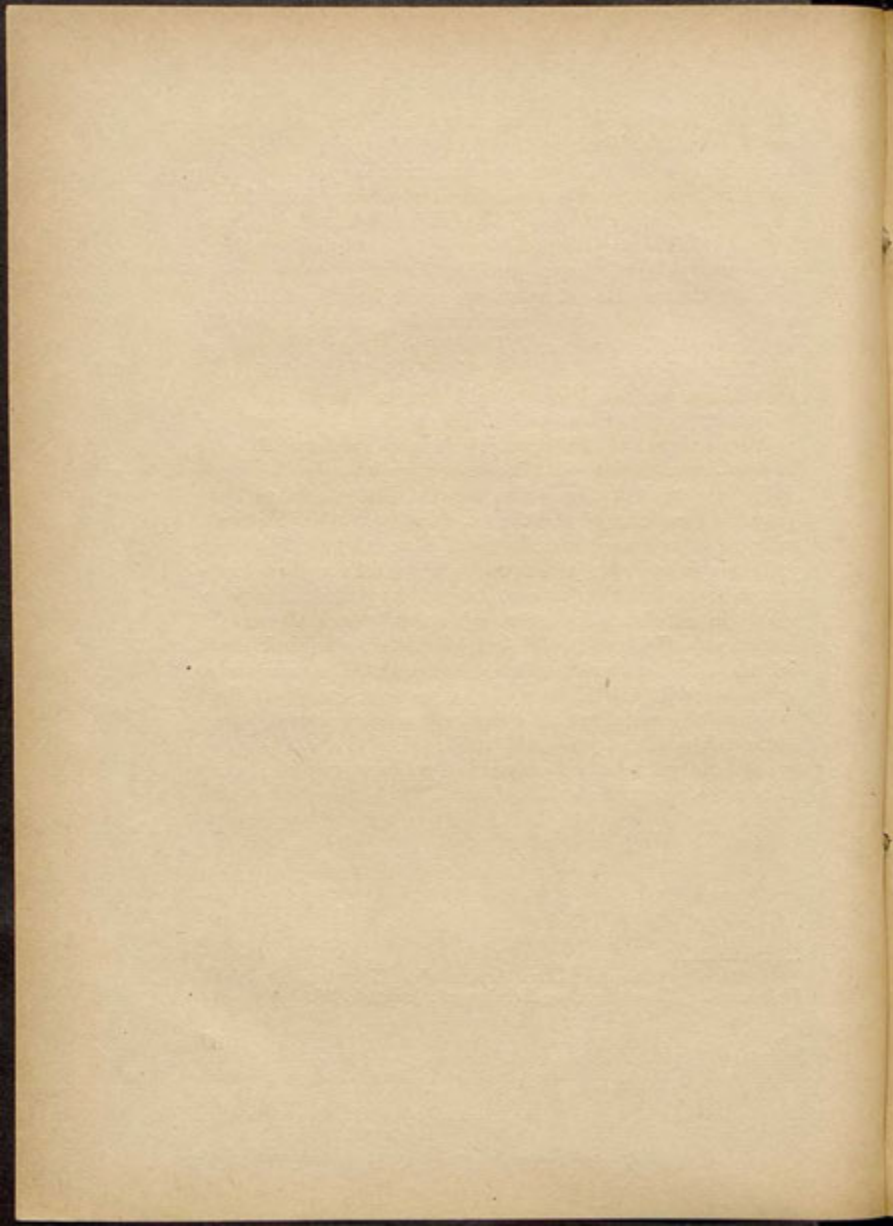
⁴⁸⁾ Karel Marx: „Kapitál“, díl první, str. 501.

⁴⁹⁾ Dr. Otto Bauer: „Marx' Theorie der Wirtschaftskrisen“, „Neue Zeit“, ročník XXIII./1, str. 170.

A dr. Otto Leichter praví ve své studii o analysi světové hospodářské krise: „Nepochopili bychom však teorii krise úplně a obecně, kdybychom nesáhli zpět k *sociologickému kořenu*; proto také všechny příčiny krise, které při odděleném pozorování jednotlivých krisí nebo jednotlivých kritických jevů se objevují jako jejich příčiny, jako na příklad disproporcionalita, podkonsum, nadvýroba, klesání ziskové míry, mrtvě uložený kapitál atd., vybihají na konec ve *všeobecnou konstruktivní chybu kapitalistického společenského řádu a nesmíme na ně pohlížeti v jejich oddělenosti, nýbrž v jejich totalitě jako na příčinu periodických výkyvů konjunktury.*“⁸⁰⁾

Tento rys zákonitosti má však i značnou důsažnost pro celkový názor na krise a jejich osud v kapitalismu: kdežto jednotlivá dílčí řešení měšťáckých národohospodářů jsou vždycky podložena vírou, že je možno (při jistých opravách) přivoditi stav, kdy by se vývoj dál harmonicky a ke spokojenosti všech, je marxismus této iluze vzdálen: jako krise jsou nutně a zákonitě spojeny s existencí kapitalismu, tak zase obráceně kapitalismus a jeho vývoj je nutně a zákonitě spojen s existencí poruch, které se vybihejí v ničivých krisích. Nikoliv kapitalismus, jehož základna soukromého přivlastňování společenské práce musí býti zachována, aby se tento systém vůbec mohl zváti kapitalismem, nýbrž teprve socialismus, který tento základní rozpor zruší, může přinést stav, kde hospodářství nebude pánem nad člověkem, nýbrž člověk pánem nad hospodářstvím.

⁸⁰⁾ Dr. Otto Leichter: „Zur Analyse der Weltwirtschaftskrise.“ Ve sborníku „Der lebendige Marxismus“. Jena, str. 46.

Světová krise z roku 1929

Hospodářský profil světové krise

Odpůrci socialismu tvrdí, že světová krise z roku 1929 nepramení výlučně z hospodářských důvodů, které jsou uloženy v samotném konjunkturálním cyklu, nýbrž snaží se dokazovati, že je pouze pokračováním a důsledkem *světové války*, která zase podle jejich názorů vznikla z *důvodů mimohospodářských*. Je tu tedy snaha vyličiti světovou přítomnou krizi nikoliv jako krizi kapitalismu samotného, nýbrž jako důsledek událostí, které s vlastním kapitalismem nemají nic společného. Na jiném místě upozorňujeme na tento názor hospodářské redakce časopisu „Frankfurter Zeitung“, která ve sborníku „Nachkriegskapitalismus“ dokazuje tutu tesi a zde bychom jenom na doklad toho, jak podobný názor je velmi rozšířen, citovali prof. dra Röpkeho, jenž říká:⁶¹⁾ „... až výhuch světové války zničil politické předpoklady, na nichž spočívala naděje na mírnější pochod hospodářského vlnění a tím navodila desetiletí nejtěžších poruch a otřesů, které kdy moderní dějiny zaznamenaly. Jejich vrcholem byla světová krise, která přišla na podzim roku 1929 a jejíž konec je dosud nedohledný. Uvědomíme-li si, že je to *politika* sledující vlastní zákonitost — nebo snad lépe nezákonnost —, která vnikla do sféry hospo-

⁶¹⁾ Prof. Dr. W. Röpke: „Krise und Konjunktur“, str. 39.

dárství, vidíme, že události od roku 1914 neznamenaají proces, v němž by kapitalismus sám sebe rozpouštěl, nýbrž *jeho ohrožení silami a mocemi, které jsou mu cizí.*" Světová krise má být tedy vyličeána jako *krise exogenní*, která s vlastním řádem hospodářským nemá nic společného. Dělitko mezi politikou, která válku a tím i hospodářské poruchy způsobila, a hospodářstvím kapitalistickým, které trpí za hříchy nespáchané, je tu velmi přísně vedeno. Je nepochybné, že *marxismus nemůže se ztotožnit s tímto názorem z několika důvodů*: politika sama o sobě, ač neobsahuje vždy pouze hospodářské síly a netlumocí vždy pouze hospodářské snahy, je přece jenom v poslední instanci výrazem hospodářských sil. Evropský imperialismus, který je hlavním vinníkem světové války, je ryze hospodářského původu a všechny ostatní jeho průvodní zjevy (nacionalismus, mocenská prestiž atd.) se na něho pouze navěšují dodatečně. *Politika je v tomto smyslu pouze formou, v níž si v kapitalismu hospodařící lidstvo uvědomuje a probojovává vlastní hospodářské zájmy.* A dále: kdyby bylo pravdou, že světová krise je pouze vyvrcholením událostí z roku 1914—1918, bylo by těžko pochopiti, proč v roce 1925 dochází ve všech kapitalistických zemích k novému konjunkturálnímu pohybu, který přechází od roku 1927 k vysoké konjunkturě. Rok 1925 může být označen jako poslední rok, kdy se hospodářský život zemí válkou přímo i nepřímou postížených dostává do normálních kolejí, a okolnost, že konjunkturu prodělávají s sebou i země, které byly postíženy válkou, svědčí proti domněnce, že rok 1914 a rok 1929 jsou v příčinné závislosti. Tím nechceme nikterak popírat, že by světová válka z roku 1914 nevykonávala dále vliv na konjunkturální pohyb. Je jisto, že otázka reparací, ztráta koloniálních mandátů působí, jako válečné důsledky, svým vlivem na hospodářský proces a mohou potom v krisi doléhati zvláště těžce. Okolnost však, že přes všechny tyto dalekosáhlé změny dochází v roce 1925

k novému konjunkturálnímu pohybu, svědčí o tom, že kapitalismus se těmto změnám přizpůsobil tak dalece, aby mohl začít nový konjunkturální cyklus, čili jinak: nikoliv světová válka a její důsledky, nýbrž příčiny ležící v samém ložisku konjunkturálního pohybu vedly ke světové krizi.

Světová krize z roku 1929 je tedy ve své průmyslově-obchodní části *normální krizí*, jak je zná kapitalismus od roku 1825. Jednotlivé fáze tohoto konjunkturálního cyklu dají se přibližně určit asi takto: od roku 1925 začíná konjunkturální vzestup, který trvá do roku 1927. Od roku 1927 zvrací se vzestup ve vysokou konjunkturu, která vrcholí rokem 1929. V tomto roce dochází ke krizovému zvratu: říjen 1929 signalisuje krachem na newyorské burse příchod krise, která se lavinovitě šíří a zasahuje celý kapitalisticky hospodařící svět. Až do druhé poloviny roku 1932 trvá v neztenčené míře ozdravovací proces kapitalismu, jehož smyslem je připravovati nové zhlodnocovací podmínky kapitálu. Od druhé poloviny roku 1932 nastává nová fáze konjunkturálního pohybu: stav deprese. Krise se stabilisuje; celé kapitalistické hospodářství se zařizuje na nižší hospodářská čísla, čímž je docilováno zásadních předpokladů k hospodářské rovnováze na novém základě.

Světová krize z roku 1929 je ve své průmyslově-obchodní části *normální kapitalistickou krizí*. Velmi bychom se však mylili, kdybychom se domnívali, že je *pouze* normální krizí v normálním cyklu. Obrovský rozsah a dosah světové krise je možno uspokojivě vysvětliti jenom tehdy, přihlédneme-li k dalším znakům, které ji jednak zesílily, jednak rozšířily. Světová krize má nejenom znaky konjunkturální, nýbrž i *strukturální*. Těmito znaky jsou: dalekosáhlá *mašinisace a technisace výrobního aparátu*, která přerůstá daleko rámec konjunkturálního pohybu (technická racionalisace, která je průvodním znakem kapitalismu a byla také jednou z určujících příčin první

kapitalistické krise z roku 1825, stává se z pouhého konjunkturního znaku znakem, který mění na dlouhou dobu strukturu kapitalismu); *vyřazení sovětského Ruska jako země dovozní a naopak jeho zařazení jako země vývozní* (zvláště v zemědělské soutěži); *pokračující industrializace zámořských zemí*, která nachází svůj odraz v celním protekcionismu a nacionalismu národů dosud pod evropským panstvím; *porušení územní rovnováhy evropské* (zvláště ve střední Evropě), které si vyžaduje nového přeskupení výrobního; *přesunutí finančního světového centra z Evropy do Ameriky a jeho příčina*: evropské zadlužení vůči Americe. Tyto strukturální znaky, z nichž jmenujeme jenom nejvýznačnější, působí daleko přes obvyklý konjunkturní rámec; jsou *dlouhodobé povahy* a každý konjunkturní pohyb zatěžují tak dlouho, dokud se jim kapitalistické hospodářství plně nepřizpůsobí. Světová krise má ještě další průvodní znak, který působí neobyčejně zesilujícím rázem a který také nám vysvětlí, proč se neomezila jenom na průmyslově-obchodní část kapitalistického hospodářství: *obecnou zemědělskou krizi*, která se spojila ve vlastním průmyslovém cyklu v jediný mohutný krisový obraz. Hlavním původem zemědělské krise je *přechod od manufakturního kapitalismu v zemědělství ke kapitalismu strojovému v obilních státech*, který vhání země, které se nacházejí na nižším vývojovém stadiu zemědělské výroby, do prudkých cenových a odbytových otřesů. Tento pochod, který se odehrává uvnitř zemědělské výroby samotné a je celkem nezávislý na vlastním průmyslově-obchodním cyklu, je *zostřován do vlastní krise nárazy*, které zemědělství trpí se strany průmyslově-obchodní. Tak tyto dva typy zemědělských krisí spojují se v jedinou a provázejí současně krisový pochod v průmyslu, obchodu a peněžnictví. (Pro bližší výklad odkazujeme na cennou marxistickou studii dra Juliana Gumperze: „Die Agrarkrise in den Vereinigten Staaten“.) Chmurný obraz světové krise je ještě do-

vršen tím, že její vlastní konjunkturální pohyb je uložen v dlouhé vlně deprese, která se vyznačuje tím, že leta krisová převažují nad lety konjunkturálního vzestupu. Jedině spojením znaků konjunkturálních, strukturálních, zemědělských a obecně depresních je možno vyložit nejenom hluboký zásah krisového pochodu do celého hospodářského života, nýbrž také obtíže, které jsou kladeny ozdravovacímu procesu kapitalismu i tehdy, kdyby jednotlivé kapitalistické státy nekladly hospodářské automatické kapitalismu žádných překážek.

Nemůžeme tu přirozeně podati vyčerpávající historiografii světové krise ve všech jejích fázích a proměnách, vyličiti jenom zdánlivě přesně všechny důsledky, které přinesla, popsat všechna opatření, která se strany hospodářství samotného, jednotlivých států a dělnictva byla vykonána. Uvedeme jenom několik podstatných znaků, aby bylo patrno, jakým způsobem kapitalismus připravuje sám sobě další podmínky pro nové příznivé zhodnocovací podmínky kapitálu.⁶²⁾

Prvním důsledkem světové krise byl *katastrofální pokles cen*, který s malými přestávkami trval až do druhé poloviny roku 1932. Je zbytečno uváděti obšírné statistiky cenového poklesu, za to je však třeba si všimnouti *nerovnoměrnosti v cenovém procesu*, která se objevuje v několikerém směru: ceny, které podléhají cizí světové konkurenci, klesají rychleji a podstatněji než ceny, které se nacházejí pod ochranou domácích celních opatření; ceny kartelové vykazují zvláštní setrvačnost, zatím co

⁶²⁾ V jednotlivostech upozorňujeme zde na vynikající studie: zmíněnou již publikaci časopisu „Frankfurter Zeitung“: „*Nachkriegskapitalismus*“; prof. dr. M. J. Bonna: „*Prosperität, Wunderglaube und Wirklichkeit im amerikanischen Wirtschaftsleben*“; téhož autora: „*Das Schicksal des deutschen Kapitalismus*“; na rozsáhlou studii Karla Stenermanna: „*Weltkrise — Weltwende*“; na instruktivní práci J. A. Hobsona: „*Rationalisace a nezaměstnanost*“; na studii dra E. Sterna: „*Krise a nezaměstnanost*“, vedle jiných zde vyjmenovaných publikací.

ceny volné klesají rychle a značně; cenový pokles surovin je daleko ostřejší než pokles hotových výrobků; procentuální pokles velkoobchodních cen a životních nákladů vykazuje tutéž nerovnoměrnost: pokles velkoobchodních cen je ostřejší než pokles indexu životních nákladů. Několik číslic ozřejmí tuto disproporcionalitu názorně. Vezmeme-li ceny v roce 1926 v Německu jako základ (100), dostaneme pro leden 1932 tento obraz: indexní číslo domácích, t. j. německých průmyslových surovin a polotovarů činí 107.8, kdežto u zahraničních pouze 68.8. Při tom pak ve stejném měsíci a roku činí německé indexní číslo pro tytéž suroviny a polotovary u vázaných cen 90.6, kdežto u volných cen pouze 52.4. Ceny surovin poklesly v Kanadě, Dánsku, Německu, Itálii, USA. a ve Švédsku během doby od června 1921 do roku 1931 o 33, 27, 22, 34, 30 a 20% indexu, kdežto u hotových výrobků v těchže zemích pouze o 19, 22, 13, 12, 20 a 23% jejich indexu. Velmi poučné je srovnání mezi procentuálním poklesem indexu velkoobchodního a životních nákladů: první index klesl v Německu o 23.57%, kdežto druhý pouze o 12.21%. V Belgii jeví se tu poměr 30.08 : 2.72, v Dánsku 38.55 : 12, ve Francii 29 : 8.18, ve Velké Británii 34.28 : 12.65, v Itálii 33.58 : 9.68, v Nizozemí 40.26 : 8.88, v Norvéžsku 29.81 : 13.15, v Rakousku 16.16 : 0.09, v Polsku 33.33 : 14.75, ve Švédsku 29.05 : 8.13, ve Švýcarsku 26.89 : 8.07, ve Španělsku 42.35 : 39.34, v Československu 26.57 : 8.55 (za dobu od roku 1928 do září a října 1931 — první číslice se vztahuje na index velkoobchodní, druhá pak na index životních nákladů).⁵³⁾

Na těchto cenových disproporcionalitách, které představují jednu z nejvážnějších překážek rychlého průběhu krise, je dobře patrný: zásah kartelů do cenotvorného procesu, zásah státu cly, dovozními a vývozními povole-

⁵³⁾ Otto Leichter: „Die Sprengung des Kapitalismus“, Wien 1932, str. 77—80.

ními, syndikáty, subvencemi a jiné složky hospodářsko-politického života, které zachraňují jednotlivé úseky kapitalismu vhánějí do ostřejší krise druhé. Cenové difference, které se jeví u cen zboží domácího a dováženého, ukazují dobře na *rozpad světového hospodářství*, na řadu izolovaných celků a i na jejich útočnou tendenci proti katastrofálnímu cenovému poklesu, který přichází ze zahraničí. Myšlenka „autarkie“ má tu zcela jasný hospodářský smysl: uchovati poměrně nedotčené ceny proti přívalu levnějšího zboží, které ostře konkuruje s cenami zboží domácího.

Jako u cen a jejich poklesu, tak i u výroby bylo by zbytečno šířit se příliš obšírně o jejím poklesu, neboť souvislost cen a výroby je i laikovi na první pohled jasná. *Nadvýrobní krise*, kde se nadvýroba ohlašuje zhroutením cen, musí se nutně projevit velmi silnou redukcí výroby. I zde všimněme si raději disproporcionalit, které se během krise objevují a brzdí rychlý průběh krisového procesu. Zatím co index světové výroby klesá (průměr let 1925 až 1929 jako 100) od indexního čísla 112 v roce 1929 na 101 v roce 1930 a na 85 v roce 1931, jeví se v jednotlivých zemích tento obraz (pro srovnání uvádíme rok 1925, 1929 a 1931): v Kanadě 79:121:87, v USA. 95:108:74, v Japonsku 90:118:109, v Německu 87:112:76, ve Francii 88:114:102, ve Velké Británii 99:112:85, v Československu 88:115:90. Jedině Rusko vykazuje silný vzestup: 62:143:195 (průměr let od roku 1925 do roku 1929 rovná se 100). V průmyslové výrobě jeví se významná *disparita mezi průmyslem výrobních prostředků a průmyslem spotřebních statků*.

Hospodářská zpráva Společnosti národů⁶⁴⁾ obsahuje zajímavá data o tom, kterák úpadek výroby je daleko větší u statků výrobních než spotřebních, a současně, kterák i mezi statky spotřebními jeví se velmi znatelný rozdíl,

⁶⁴⁾ „Société des Nations“: „La situation économique mondiale 1931—1932“, str. 98, 100, 101, 114, 115, 116, 272.

jakmile jde o statek zbytný a do jisté míry luxusní (na př. osobní automobil) oproti statkům do jisté míry nezbytným (textilní výrobky, tabák a pod.): indexní čísla pro Německo 105:108 v prvním čtvrtletí roku 1929 a 46:86 v prvním čtvrtletí v roce 1932; v Polsku 123:122 a 48:68, ve Švédsku 114:105 a 87:110, v USA. 110:104 a 35:83 (první číslice značí index výrobních statků, druhá číslice spotřebních v prvním čtvrtletí roku 1929; druhý dvojsvazek číslíc vztahuje se na tytéž indexy v prvním čtvrtletí roku 1932, při čemž průměr roku 1925 až 1929 rovná se 100). Tento nepoměr ukazuje velmi dobře: na racionalisaci technickou, na veliké investice, na krisový popud, který již za konjunktury vychází z průmyslu výrobních prostředků, na zřetelný nadvýrobní charakter, který během krise musí se projevití odbouráním neproduktivně uloženého kapitálu v těžkém průmyslu. Odtud je jenom krok k poklesu akcií, emisí, k velkým bankovním ztrátám. Potvrzuje se znovu Marxův poznatek, že *průmysl s vyšším organickým složením kapitálu vzdoruje krisi daleko hůře než průmysl, v němž je uloženo mnoho kapitálu proměnlivého (mzdy).*

V souvislosti se silným poklesem průmyslové výroby, který ničí $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ společenského výrobního aparátu, objevuje se silná *nezaměstnanost*, jejíž absolutní výše je těžko zjištělná, neboť jednotlivé státní statistiky jsou pracovány na základě velmi různých hledisek. Tabulka v hospodářské zprávě Společnosti národů zachycuje tato data z jednotlivých zemí (pro rok 1931): v Japonsku 471.000, v Německu 5.668.000, v Rakousku 330.000, v Belgii 164.000, ve Francii 177.000, v Itálii 982.000, v Polsku 312.000, ve Velké Británii 2.671.000, v Československu 486.000, v Australii 119.000. Nejprůmyslovější země vykazují největší nezaměstnanost; země s vyvážejícím zemědělstvím a průmyslem vykazují relativně příznivé číslo (Francie a Československo; Československo má opětně větší nezaměstnanost, protože má větší kvotu

vývozního průmyslu než Francie) ; země převážně agrární vykazují poměrně malou nezaměstnanost. Z těchto cifer pochopíme, proč se objevuje heslo „*reagrarisace*“, které vzniká jednak ze strachu, že se průmysl již nevzpamatuje k své bývalé výkonnosti, jednak ze strachu před politickým a sociálním nebezpečím, které je v příčinné souvislosti s obrovským počtem nezaměstnaných.

Ve shodě s cenovým poklesem a silnou redukcí výroby upadá i *světový obchod*. Podle hospodářské zprávy Společnosti národů je pokles hodnoty světového obchodu vyjádřen tímto indexem: je-li průměr let 1925—1929 roven 100, pak činí indexní číslo hodnoty světového obchodu v roce 1929 104.5, v roce 1930 klesá na 84.5, v roce 1931 pak na 60. Cenový pokles obchodovaného zboží je ostřejší než pokles v množství obchodovaného zboží, jak nasvědčuje tomu index kvanta světového obchodu: v roce 1929 činí 110, v roce 1930 klesá na 101.5, v roce 1931 dále klesá na 74. *Rozpad světového hospodářství na autarkní celky*, z nichž každý chránil své vlastní ceny před levnější zahraniční konkurencí, rozlišování dovozu na „zbytný“ a „nezbytný“, nejrůznější překážky, které se všech stran byly činěny volné výměně zboží, obavy před pasivní platební bilancí, primitivní směnné formy, které byly uvedeny v život, aby se tak věřitelské státy dostaly k „zamrzlým“ pohledávkám, ničily obchod daleko více, než tak mohla činiti krise sama.

S mohutnými perturbacemi na straně statků a výroby jdou *velké otřesy na straně peněz*. Cenový a výrobní pokles strhává s sebou i finanční ústavy: obchodní banky. *Prudké klesání akcií a všech cenných papírů* působí na peněžní ústavy právě tak zhoubně jako *ztracené kapitály*, které nutno odepsati. Strach vkladatelů před možnou *ztrátou vkladů* vede k boji o *likviditu bank*, které udržují velké hotovosti, aby kdykoliv mohly veřejnosti ukázati na dobrý stav peněžních ústavů. Charakter nadvýrobní krise a cenový pokles zhodnocují peněžní jed-

notku. Nikoliv zboží, nýbrž peníze stávají se hodnotou. V souvislosti se světovým charakterem nadvýrobní krise přerušuje se i *volný pochod mezinárodních kapitálů*. Věřitelské země uzavírají se před dalšími půjčkami a hledí stáhnouti vše, co je za hranicemi a nemá bezpečného podložení. Krátkodobé kapitály se vypovídají a dlouhodobé se neumísťují. Dlužnické a polodlužnické země stojí před možnými otřesy měnovými, protože nemohou platiti schodky svých platebních bilancí ani zbožím, které nemohou vyvéztí, ani zlatem, jehož skrovnou zásobu udržují pro krytí svých měn. Pád rakouského „Kreditanstaltu“ je signálem k útěku zahraničních kapitálů ze střední a jihovýchodní Evropy. Ani věřitelské státy nejsou však ušetřeny těchto mohutných přesunů a tak dochází v roce 1931 k opuštění zlatého standardu Anglií, kterýžto příklad následuje celá řada států, jichž osud je spjat s anglickou librou. V roce 1932 dochází ke *státní sanaci* mohutných berlínských velkobank a téhož roku i k sanaci československých bank. V peněžním světě rozpoutává se boj mezi inflacionisty a deflacionisty. *Celkem vítězí deflace.*

V tomto stručném nárysu, který si všímá více podstatných znaků krise než její historie, je současně patrné, jakým způsobem hledí si kapitalismus sjednati zásadní předpoklady pro novou rovnováhu: prudký pokles cen ničí výrobu v části, která musí zmizeti; nadvýrobní charakter krise musí nutně redukovati společenskou výrobu potud, pokud může odpovídati společenské spotřebě. Výroba, která přežívá křisi, je výrobou, kterou kapitalistická soustava uznává za nutnou a potřebnou pro další funkce. Nezaměstnanost ničí dosavadní mzdový standard dělnické třídy a podlamuje všechny další vymoženosti, které si dělnická třída vydobyla na kapitalismu v dobách příznivého hospodářského vývoje. *Mzdový a sociálněpolitický index dělnické třídy* (možno-li se tak vyjádřit) sleduje sestupnou tendenci celého kapitalistického ho-

spodářství. Úbytek přebytké výroby, zničení části výrobního společenského aparátu spolu se všemi změnami, které těmto změnám na straně zboží odpovídají na straně peněz, připravují nové zhodnocovací podmínky kapitálu. Výroba, která v době vlastní krise byla nerentabilní a proto se zastavila, může se za těchto okolností státi znovu rentabilní. Snaha po nové rentabilitě na novém hospodářském základě — toť vlastní smysl každé kapitalistické krise a je rovněž i smyslem světové krise z roku 1929.

Těchto nových zhodnocovacích podmínek kapitálu bylo zásadně (nikoli ve všech kapitalistických zemích a nikoliv všude ve stejné míře) dosaženo v druhé polovině roku 1932 — podle úsudku berlínského ústavu pro zkoumání konjunktury a jeho ředitele prof. Wagemanna. Hlavními znaky tu byly: zastavení prudkého cenového poklesu, na některých úsecích lehké oživení výroby, ubývání světových zásob, částečné překonání úvěrové krise. K tomu bychom připojili: deflační politika ve státních rozpočtech, pokles životního standardu dělnické třídy, kteréžto všechny momenty mohou za určitých okolností, přinášejíce zásadně možnost nové podnikové rentability, vésti k novému konjunkturálnímu vzestupu.

Z této diagnosy vysvitá jasně, že průmyslově-obchodní část kapitalistického hospodářství, která je vlastním semeništem průmyslových cyklů, je v zásadě připravena na nový konjunkturální vzestup. Přesto však správně mluví berlínský ústav o *dlouhé depresi, která vystřídává fázi akutní krise*, protože ani zemědělství ani peněžnictví nepřekonalo stále ještě všechny překážky, jichž odstranění by teprve mohlo na široké frontě vésti k novému hospodářskému vzestupu. Jinak řečeno: kdyby světová krise z roku 1929 byla pouhou konjunkturální krizí, normálním průmyslovým cyklem, který se odehrává pouze v průmyslově-obchodní části kapitalistického hospodářství, stáli bychom asi v brzku před novým hospodářským vzestupem. Přítomnost strukturálních, zemědělských a

obecně depresních prvků působí však, že příznivé změny ve vlastní průmyslově-obchodní části hospodářského života nestačí zdaleka na zahájení nového průmyslového cyklu. Zatím co Amerika, Anglie, Francie a s jistými výhradami i Německo mohou se vykázati těmito příznivými známkami, je celý střed a východ Evropy potopen ještě v krisovou tmou, při čemž spolupůsobí nejenom zemědělský charakter většiny těchto států, nedostatek vlastních kapitálových prostředků, nýbrž také i ta okolnost, že tyto státy dostaly se do vlastní krise později, čili potřebují delší doby, než se dostanou k vlastní depresní fázi, která se ve vysoce kapitalistických státech již dostavila.

Krisové recepty

Krise z roku 1929, krise světová, je charakterisována oproti všem dosavadním krisím, co jich kapitalismus znal, neobyčejně silným *volním úsilím o její překonání*. Zjev tento nedá se vysvětliti snad tím, že by znalost hospodářských věcí byla větší než dříve, ani snad tím, že by v kapitalismu byla vypěstována silnější sociální ideologie, nýbrž prostě tím, že okruh zájemců postižených krisí hyl obrovský, nejenom co do počtu zemí, nejenom co do počtu osob přímo postižených nezaměstnaností nebo menšími důchody, nýbrž také tím, že krisí byly zachváceny všechny společenské třídy způsobem dosud nevidaným a neslýchaným. Dřívější krise byly charakterisovány po stránce sociální tím, že postihovaly přímo pouze dělnickou třídu a průmysl, resp. jeho část. S výjimkou měnových krisí zůstaly ostatní společenské vrstvy více méně nedotčeny a tvořily tak intaktní společenský ostrov jako záruku klidu a pořádku. To platí zvláště o středních vrstvách, které jsouce neobyčejně dů-

ležité pro sociální ideologii, pečovaly o zachování vládnoucí společenské ideologie. Teprve krise v roce 1929 vpadla do doby, kdy všem se již stal viditelným *proletarisační proces středních vrstev*, které takto postavily se do opozice proti kapitalismu a třebaž se nepostavily přímo za socialismus, nýbrž hledaly jiné organizační vyjádření své nespokojenosti (fašismus), přece jenom svou opozicí a konečnými cíly nové společenské úpravy řadily se třebaž nepřímo k socialismu. Tímtež zesilujícím způsobem působila i celková *síla socialismu*, jehož kritika kapitalismu byla v krizi převzata téměř všemi společenskými vrstvami. Jenom za pomoci těchto nových skutečností dovedeme pochopiti, proč na všech stranách bylo postaveno na desetitisíce návrhů nejrozličnějších typů na překonání krise vůbec a zvláště. Společenské úsilí o překonání krise bylo ještě pochopitelně podporováno nejrozličnějšími institucemi, zřízenými pro *badání v konjunkturálním pohybu kapitalismu*, které vzbuzovaly naději, že je možno za pomoci vědy naléztí lék proti strašným následkům světové krise, *vědomě a organisovaně*, v zájmu celé společnosti oproti zájmovému řešení jednotlivých společenských vrstev.

Přehlížíme-li všechny krisové recepty, můžeme je rozdělití ve dvě veliké skupiny: na návrhy, které směřovaly proti konjunkturálním pohybům vůbec (návrhy dlouhodobé) a na návrhy, které se omezovaly pouze na konjunkturální pohyb z roku 1929.

a) *Proti konjunkturálním výkyvům vůbec.*

V dlouhodobých návrzích, které směřovaly proti konjunkturálním výkyvům vůbec, působila iniciativně třída kapitalistická i socialistická, třebaže ovšem kapitalisté přijímáním a vystavováním podobných plánů stavěli se na půdu socialistického učení. Tyto návrhy můžeme zase rozčlenití ve čtyři kategorie:

1. *Plánovitě hospodářství.* Toto heslo bylo postaveno jako oposice proti kapitalistické anarchii výrobní a odbytové, která byla uznávána jako prapůvod veškeré krise. I vynikající teoretikové měšťácké vědy postavili se za tuto myšlenku, která měla jednak dokumentovati, že kapitalismus přibírá na sebe nově, nekapitalistické prvky a tvoří tak přechod k nové společenské soustavě, jednak že dosavadní způsob kapitalismu zklamal a nedovede vyhověti společenským potřebám všech společenských vrstev. Uvnitř teorii plánovitěho hospodářství bylo možno rozeznávati dva veliké směry: směr buržoasní, který se spokojoval pouhým plánováním, reglementací, dozorem a otázkou soukromého vlastnictví výrobních prostředků ponechával nedotčenu, a směr socialistický, který dovozoval, že myšlenku plánovitěho hospodářství není možno uskutečniti dříve, dokud nebude rozřešena otázka soukromého vlastnictví výrobních prostředků a jejich převedení ve vlastnictví veřejné. Tento směr dovozoval, že anarchie kapitalismu není zjevem primérním, nýbrž sekunderním, protože nutně plyne ze soukromého vlastnictví.

2. *Hospodářský plán.* Kdežto plánovitě hospodářství chtělo obejmáti celý hospodářský život země a potom i všech kapitalistických států, postavil si plán hospodářský daleko menší cíle. Chtěl koordinovati všechny výrobní složky země tak, aby nedocházelo k třenicím, aby bylo zabráněno všem porušením rovnováhy kapitalismu a vytvořeny tak za účasti státu a veřejnoprávních korporací dostatečné síly, které by bděly nad vývojem hospodářských sil, aby nedocházelo k hospodářským poruchám. Kdežto plánovitě hospodářství mělo býti jakýmsi předstupněm k socialismu a bylo také v teorii zařazeno jako doklad upadajícího kapitalismu, měl hospodářský plán daleko více charakter buržoasní instituce, která by pomohla kapitalismu (za součinnosti dělnictva) udržeti hospodářskou stavbu kapitalismu a působiti svým koneč-

ným cílem (udržení rovnováhy kapitalismu) k posílení kapitalistického hospodářství.

3. *Státní kapitalismus — socialisace.* Obě tato hesla nalezla přívržence pouze v socialistických řadách, neboť svou konstrukcí mohla vyhovovati pouze socialistům. Hesla tato nevznikla ostatně v nynější krizi, neboť jsou původu poválečného. Byvši však zkonstruována v situacích ne nepodobných světové krizi, byla akceptována dělnickou třídou nejenom jako východisko z nynější krise, nýbrž také jako příští vývojové etapy cesty k socialismu. Heslo státního kapitalismu opíralo se o silné státní a veřejnoprávní zásahy do soukromohospodářského života ve směru reglementačním a sanačním a dovozovalo odtud, že stát za těchto okolností má povinnost (za účinného tlaku dělnické třídy) vybudovati své zásahy do soukromého hospodářství v celý systém, který by nejenom soukromé hospodářství kontroloval, nýbrž také vedl se zvláštním zřetelem k zájmům dělnické třídy. Podstatou státního kapitalismu je ovšem zabezpečení účinných prostředků ke státní kontrole: zvláště pak převedení soukromého vlastnictví ve veřejné.

Heslo státního kapitalismu bylo za krise převedeno také nejvíce v život: nikoliv ovšem ve smyslu socialistickém, nýbrž kapitalistickém. Sem patří všechna státní a veřejnoprávní opatření, která byla učiněna během krise k ochraně jednotlivých národních hospodářství: sanace bank a jednotlivých průmyslových podniků, prohibitivní cla, intervenční fondy a jiné organisace na podporu zemědělství, dalekosáhlá opatření na ochranu měny (devisové předpisy), státní kontrola dovozu za účely měnovými i obchodními (kontingenty, dovozní povolení, kompenzační smlouvy, soukromý a veřejný clearing, exportní prémie atd.), omezování konsumu obyvatelstva (tak zv. „Konsumtionszwang“), rozdělením dovážených výrobků na zbytné a nezbytné atd. Všechna tato opatření byla zesílením státní moci nad soukromopodnikatelskou

výrobou a sloužila — vždy podle okolností jednotlivého případu — k ochraně proti nevítaným následkům krise.

Naproti tomu heslo socialisace se netěšilo valnému zájmu ani v řadách socialistických. Myslíme, že rozhodným dojmem působila tu okolnost rázu politického: jako heslo, které dalekosáhlým způsobem přetvářelo dnešní ráz kapitalistické společnosti, vyžadovalo daleko silnějšího politického vlivu, než jakým mohly disponovati socialistické strany. Z těchto důvodů objevovalo se heslo socialisace jenom sporadicky v krisových programech socialistických stran.

4. *Regulace kapitalistického hospodářství se strany kapitalistů samotných.* Kdežto všechna předchozí hesla požadovala regulaci kapitalistického hospodářství za účasti jiných činitelů než výroby samotné (státu, dělnictva, event. konsumentů), kde tedy výroba byla jenom jednou ze smluvních stran, vynořily se během krise návrhy, které dobře oceňující politické nebezpečí, které vzcházelo pro průmysl a celou kapitalistickou výrobu z přemíry nekapitalistických prvků při jednání o celkové plánování výroby, kladly důraz, aby průmysl a s ním ovšem i ostatní hospodářská odvětví sama si vybudovala takovou kontrolu, která by zabráňovala krisím alespoň v nejpodstatnějších rysech a koordinovala hospodářské složky tak, aby nedocházelo ke katastrofálním poruchám hospodářským. Tato regulace je svépomocného rázu: podléhá pouze dobré vůli a dobrému zdání kapitalistické výroby samotné, odmítá všechny zásahy veřejné ruky a ovšem i dělnictva. Jeví se méně jako organisace, která má prospěti celé společnosti, jako spíše organisace, která má v první řadě zaručovati řádnou rentabilitu kapitalistické výroby, která je ničena v dlouhých krisích a teprve v následných účincích má její stabilitou přispěti k stabilitě celkového společenského stavu (do této kategorie patří na příklad návrh ředitele Federera o zřízení kontrolního byra). V těchto útvarech průmysl vyvozoval poučení

z chybných investic a jiných zjevů v době konjunktury, které nutně vedly ke krizi.

b) *Proti konjunkturálnímu výkyvu z roku 1929.*

Povaha prve zmíněných návrhů na odstranění konjunkturálního pohybu vůbec a tím přivodění jisté stability hospodářské rovnováhy nesla s sebou, že tvořily spíše jenom předmět teoretických úvah a součást celkových programů jednotlivých politických stran, než předmět úvahy jednotlivých vlád. Katastrofální rozsah krise nutil všechny účastnické strany, aby se daleko více věnovaly konkrétním návrhům, které směřovaly k přítomné krizi. Návrhů tohoto typu vynořilo se během krise na statisíce. Ale i zde můžeme provést rozřazení na několik typů, podle toho, s které stránky šly recepty na potření krise. V celku můžeme rozeznávat dvě veliké kategorie těchto návrhů: první kategorie se obírala peněžní stránkou dnešní krise a domnívala se, že touto cestou postihne krizi v jejím kořenu, kdežto druhá kategorie se obírala více otázkou statků. Tyto dvě kategorie se úzce přimykají k dvěma podstatným teoriím konjunktury: teorií peněžní a teoriemi, které viděly příčinu dnešní krise na straně statků.

1. *Peněžní experimenty.* Do této kategorie patří všechny návrhy, které se zajímaly o peněžní stránku krise a s tohoto hlediska chtěly vybudovat své řešení. Krise se jim jevila jako krise rentability v důsledku neobyčejně pokleslých cen a tím i zvýšené hodnoty peněžní jednotky. Hlavním cílem těchto návrhů bylo, přivést hodnotu peněžní jednotky v poměr s cenami, buď přímým znehodnocením valuty (devalvací), anebo nepřímým způsobem. Vrháním dodatečného oběživa, snižováním hodnoty peněžní jednotky a tím také zvyšováním cen. Všem těmto návrhům bylo dáno — nikoli bez jistého oprávnění — jméno inflačních návrhů, na rozdíl od deflacionistických

návrhů, které vycházely z pokleslých cen a hleděly přizpůsobiti všechna hospodářská čísla této změněné skutečnosti.

2. *Návrhy pro změnu na straně statků.* Tyto návrhy zase můžeme dělit na dvě veliké kategorie: buď vycházely z přesvědčení, že je nutno i za cenu obětí *roztočiti znovu výrobu* a tím navoditi znovu pohyb hospodářský, anebo se domnívaly, že prozatím postačí, *bude-li se konsum držeti na neztenčené úrovni* a dokonce bude ještě posilován. První kategorie se proto zajímala spíše o podporu výroby („Ankurbelungsprogramm“), kdežto druhá kategorie starala se spíše o to, aby důchody obyvatelstva nebyly snižovány, naopak ještě rozšiřovány.

a) Do první kategorie patří tyto a podobné projekty: investiční práce; dovozovalo se, že stát má povinnost pečovati o roztočení výroby investičními pracemi, aby tak byl dán popud k novému zahájení konjunkturního cyklu, aby byl tímto způsobem uvolněn pracovní trh, aby konsum nejširších vrstev byl posilován a tak výroba celková a tím i důchody obyvatelstva byly zvyšovány; sem patří návrhy (zčásti také provedené v rámci hospodářského programu) na daňové úlevy průmyslu a obchodu, aby tak výrobní náklady mohly být sníženy a výroba stala se znovu rentabilní; sem patří i německá nouzová nařízení o hromadném snižování mezd podle kolektivních smluv, rovněž za účelem snižování výrobních nákladů a tím nového docílení rentabilního podnikání a touto cestou nového roztočení konjunkturního cyklu. Sem patří rovněž všechny podpůrné akce, ať se týkaly sanace bank, jednotlivých průmyslů, zemědělské výroby, necht' byly prováděny v jakékoliv formě: podpora cen uskladňováním surovin či jejich ničením za státní účasti, vkladové záruky, zvedání cen pomocí obchodně-politických opatření, exportní úvěry se státní zárukou, moratoria poskytnutá jednotlivým kategoriím dlužnickým, daňové odpisy atd. Všechna tato opatření směřovala k znovudocílení podni-

kové rentability a tím nepřímo k zahájení nového konjunkturního cyklu.

b) Do druhé kategorie patří všechny návrhy, které se staraly o to, aby konsum nejširších vrstev obyvatelstva nejen nebyl krácen, nýbrž dokonce posilován: ráz těchto návrhů nesl ovšem s sebou, že to byly návrhy spíše obranného rázu. Sem patří podpory v nezaměstnání, které měly ochrániti nepracující před smrtí hladem a zabezpečiti jim minimální konsum; do této kategorie patří i všechny návrhy, které se bránily jakémukoliv snižování dělnických mezd a úřednických platů z titulu ochrany konsumu a tím i ochrany před dalším klesáním výroby; sem konečně patřily i návrhy na široce založené dobročinné akce, které vězely v myšlence, že je nutno, aby vrstvy bohaté věnovaly peníze, které nejsou určeny k osobnímu konsumu, těm, kteří by je cele zkonsumovali a tím přispěli k novému oživení výroby; sem patří i akce, která byla vedena se strany vynikajících národohospodářů proti šetření a pro konsumování: tato akce opírala se o základní poznatek, že v době krise, která je krisí odbytovou, je nebezpečno šetřit, protože šetření slouží, oklikou přes peněžní společenský aparát, ke kapitalisačnímu, nikoliv k osobnímu konsumu. V době krise je kapitalisační konsum nesmyslem, protože není pro koho vyrábět a není tudíž ani třeba peněžních prostředků ke kapitálovým investicím. Za to je však třeba konečného, osobního konsumu a proto je třeba, v zájmu celé společnosti, posilovat co nejvíce osobní konsum (utrácet), nikoliv konsum kapitalisační (nespořit).

c) *Automatika kapitalismu.*

Většina podobných návrhů (hlavně dlouhodobých) snažila se o vědomé a organizované řešení krise, kdežto většina krátkodobých návrhů snažila se pouze o zmírnění jednotlivých následků krise pro jednotlivé společenské

vrstvy a spíše se tedy krizi přizpůsobovala, než by ji vědomě, organisovaně a plánovitě řešila. Nyní vzniká otázka, jak dalece byly podobné návrhy také respektovány a provedeny. Máme dnes už náležitý odstup, abychom tuto otázku mohli zodpovědět, třebaš konec krise se ještě nepřiblížil. *Většina návrhů zůstala neprovedena a naopak se na všech stranách prosadila celkem volná hra hospodářských sil, automatika kapitalismu.*

Zjev tento by zůstal paradoxním a nevysvětlitelným, kdybychom uvažovali o osudu těchto návrhů jenom se stanoviska hospodářského a nepřibrali k vysvětlení tohoto zjevu i hledisko mocenské, resp. politické. Je nutno si uvědomiti toto: ať zněl určitý návrh na řešení krise jakkoliv a pocházel od kohokoliv, vždy se dotýkal a dotýkati musil určitých zájmů. Devalvace peněžní jednotky na př. prospívaly dlužníkům a zadluženým průmyslům, ale těžce se dotýkaly zájmů věřitelských. Podpory v nezaměstnanosti podporovaly politický klid a udržovaly konsum statisiců (třebaš na velmi malém stupni), ale výdaje na podpory dotýkaly se pochopitelně všech poplatníků, kteří revoltovali proti zvyšování berního šroubu v dobách nejtěžších. Plánovitě hospodářství (bez ohledu na jeho správnost a uskutečnitelnost) mělo sloužiti veřejnosti, ale dotýkalo se soukromého vlastnictví buď tím, že odnímalo soukromé vlastnictví, nebo je alespoň kontrolovalo. Investice vzbuzovaly hrůzu všech poplatníků svou nerentabilití a rozmnožením státního a veřejného dluhu.

Genová zvedání vzbuzovala zase odpor všech těch, kteří byli a jsou odkázáni pouze na důchod ze své práce a kde každé zdražení nutně vede při nemožnosti zvýšení nominální mzdy k snížení reální hodnoty a tím k snížení životní úrovně. Mohli bychom takto pokračovati do nekonečna a všude by se nám objevil stejný obraz: *neobyčejně urputný zájmový boj mezi jednotlivými společenskými skupinami a dokonce i mezi jednotlivými pod-*

skupinkami v jednotné skupině (na př. boj mezi finančním a průmyslovým kapitálem).

Tento obraz je ještě komplikován, když uvážíme, že v této krizi šlo nejenom o boj jednotlivých společenských skupin, nýbrž také a hlavně o *boj mezi buržoasií a proletariátem*. Šlo o principiální otázku neobyčejné důležitosti pro další společenský vývoj: zda v dnešní krizi zvítězí kapitalismus či socialismus. Buržoasii záleželo a musilo záležeti na tom, aby prosadila bez velikých ústupků svoje řešení oproti řešení socialistickému. Proto potírala pod nejružnějšími důvody a záminkami všechny návrhy, které nějakým způsobem dotýkaly se její državy (státní kapitalismus, socialisace), proto podporovala veškerým způsobem návrhy, které byly prospěšné výrobě a přispívaly ke snížení výrobních nákladů (daňové odpisy, moratoria, sanace, cenová zvedání), proto ustupovala před socialistickými stranami jenom tam, kde politický zájem ji nutil k ústupkům, jinak velmi bolestným (podpory v nezaměstnanosti). Tím vším chceme říci, že všechny návrhy na řešení krise měly, mají a vždy budou mít v kapitalismu svou zájmovou a mocenskou stránku, která *připouští jenom ono řešení, které je zájmově vládnoucí a mocensky nejsilnější* (v době vlády finančního kapitálu na př. favorisování bank proti průmyslu a v poměru k proletariátu a k socialismu řešení kapitalistické proti řešení socialistickému).

Tím si vysvětlíme, proč valná většina návrhů na řešení krise zůstala v knihách, časopisech, brožurách a přednáškách a nevešla vůbec v hospodářskou a politickou praxi. A tím si jenom můžeme vysvětliti, proč bylo ponecháno kapitalistické automaticity, čili volné hře hospodářských sil, tolik volného místa. *Neboť kapitalistická automatika v krizi — toť nejlepší kapitalistické řešení krise*. Byla-li krise vyvolána nadvýrobou, pak musilo dojít k cenovému poklesu, k poklesu rentability, k uzavírání podniků, k ochromení obchodu a peněžnictví, nezaměstnanosti,

k snižování mezd a platů, k ochromení kupní síly obyvatelstva, ke schodkům ve státním rozpočtu, k snižování státních a veřejných rozpočtů, k osobním úsporám, k zastavení všech okamžitě neproduktivních veřejných investic, k utrpení obyvatelstva, k hladu a bídě, k útokům na sociální vymoženosti a ke všem ostatním zjevům, jimiž byla a je provázena nynější krise, aby mohl býti splněn základní smysl celé této hry hospodářských sil kapitalismu: *k odbourání života a konkurence neschopného výrobního, obchodního a peněžního aparátu*, k vyklizení místa podnikům nejsilnějším a neschopnějším, — *aby mohla býti znovu obnovena rentabilita kapitalistického podnikání a tím přiveděn nový konjunkturální cyklus.*

Kapitalistické řešení v dnešní krizi převládlo. Jakkoliv státy jednotlivé věnovaly dosti síly, aby proces krisový probíhal pokud možno nejspořádaněji a (pokud tu byl příslušný protitlak socialistických stran) s pokud možno největším šetřením zájmů nejširších lidových vrstev — přece jenom se na základním charakteru kapitalistické automatiky nic nezměnilo. *Krise byla řešena na útraty proletariátu, zproletarisovaných středních vrstev a ovšem také na útraty oné části výrobního, obchodního a peněžního aparátu, který z jakýchkoliv důvodů neměl dosti sil, ať už hospodářských či mocenských, aby si mohl pro sebe zajistiti příslušné místo v záři kapitalistického slunce.*

Tragikou kapitalistického řešení ovšem je, že jednu krizi vyřeší, aby po vykonání příslušného konjunkturálního pohybu vyběhl do krise druhé.

Socialismus a krise

Reakce na krizi

a) *Odvrat od kapitalismu.*

Světová krise z roku 1929 značí po ideologické stránce nespornou ztrátu prestiže kapitalismu. Byl-li kapitalismus systémem, v němž se sice všem jeho členům nedýchalo volně, přesto však byl soustavou, která měla pro sebe výhodu své existence a poměrně dobré společenské funkce a socialismus se jevil v tomto světle jako sice ideální, ale přece jenom vzdálený společenský systém — pak světová krise podlomila tuto průměrnou představu. Kapitalismus se objevil jako společenské zlo, které nedovede lidem zajistiti práci a výdělky, které ničí všechny vytvořené hodnoty, aby je v nepředvídatelných krisích hnalo vstříc neznámému osudu. Pokud krise postihovaly jenom část dělnictva a s ním ovšem i malou část výrobního a obchodního aparátu, pokud krise se omezovaly jenom na některou kapitalistickou zem, bylo možno shledávati zcela zvláštní příčiny těchto krisí, aniž by musil býti napaden systém sám. I v tomto směru má krise z roku 1929 zcela zvláštní charakter: je mezinárodní; ztrácí svůj omezený územní charakter; nepostihuje jenom dělníky, nýbrž postihuje každého: dělníka, úředníka i kapitalistu, průmyslníka, obchodníka i finančníka. Jak je tedy možno vyhledávati nějaké zvláštní příčiny, když se tato obecnost krise jeví jako krise systému?

Nejzřetelněji se projevil tento odvrát od kapitalismu v zemi, která ještě do krise třímala pevně prapor volného kapitalismu a nechtěla nic vědět o oprávněnosti kritiky socialistické: v Americe. Zatím co Evropa, majíc od desetiletí silné socialistické hnutí, jehož kritika kapitalismu přešla nepozorovaně i samotným kapitalistům v krev a v teorii, byla Amerika zemí, která věřila na kapitalismus a po válce dokonce viděla své ideové poslání v hlásání pouček, které měly i evropskému kapitalismu pomoci od stálého socialistického tlaku. Tam také bylo ideové zhroucení nejsilnější. Nesmyslnost systému, který vše ničil, zjevila se všem americkým nadšencům v ostrém světle. Prof. dr. *M. J. Bonn* praví výstižně o panické náladě americké: „Daleko nepříznivější je účinek krise na druhé straně. Olymp byl zachvácen zemětřesením. Už okolnost, že se božské obrazy kymácejí a sloupy bortí, působí na vystřízlivění věřícího; přesvědčení však, že ani bohové nejsou zabezpečeni proti výkyvům života, nutí k přemýšlení. Jestliže však padající zdi chrámové zasáhnou i střechy chýšek a umírající bohové šíří kolem sebe zkázu místo ochrany, pak zachvacuje věřícího nejenom soucit, že také bohové jsou smrtelní, nýbrž také hořká pochybnost a slepá nenávisť. Byl ochoten je viděti ve zlatém světle, dokud jej ochraňovali jako dobrá a moudrá prozřetelnost. Nyní však musil poznati, že jsou bezmocní, hříčkou osudu, o němž si mysleli, že jej ovládají, který však nemohli odvrátiti ani od sebe, ani od druhých. Jaký potom má smysl, aby byli dále zbožňováni? Miliony nezaměstnaných, statisíce zničených existencí, které dnes trpí ve Spojených státech pod následky krise, nežalují na jednotlivé hospodářské vůdce, kteří nemohli zabrániti krisi, nýbrž začínají pochybovati o systému, který krizi umožnil.“⁶⁵⁾

⁶⁵⁾ Prof. dr. *M. J. Bonn*: „Prosperity.“ „Wunderglaube und Wirklichkeit im amerikanischen Wirtschaftsleben.“ S. Fischer-Verlag, Berlin, 1931, str. 142—143.

b) *Pocit překvapení.*

Pro ideologii odvratu od kapitalismu je však příznačný ještě jeden motiv, který vykonává potom veliký vliv v poměru kapitalismem zklamaných k socialismu a k oprávným politickým proudům: pocit překvapení. Nikdo netušil krizi; pokud pak byla připouštěna krise jako obvyklý konjunkturální výkyv pravidelně se opakující, nikdo nevěděl o existenci krise světové a obecné. I ve veřejném mínění, neznalém hospodářských zákonů a také o nich nepřemýšlejícím, byly tu dobré předpoklady pro víru, že krise jsou vyloučeny, a maximálně se připouštěla existence krise konjunkturální, která se sice jevila jako zlo, avšak za jistých okolností snesitelné a nevyhnutelné. Těmito předpoklady byly: dlouhá vlna prosperity, která probíhala kapitalismem od roku 1895, byla přerušena světovou válkou. Kdo mohl zaručiti, že vypuknutím světové války byla dlouhá vlna prosperity vystřídána již dlouhou vlnou deprese? Víra v další pokračování dlouhé vlny konjunktury byla odůvodněna psychologicky, nemohla-li být odůvodněna hospodářsky. A světová válka?

V teoriích krise se rozeznávají krisové příčiny, které leží uvnitř samotného cyklu a příčiny, které jsou mimo něj, a které tedy působí jako cizorodé elementy, jimž se není možno vyhnouti nějakou záměrnou činností hospodářskou. Bylo tedy nasnadě považovat válku za takový cizokrajný rušivý element, který vykoná své ničivé dílo i po samotném skončení války, který však přestane zasahovati do hospodářského koloběhu, jakmile budou následky války (zejména finanční) likvidovány.⁵⁶⁾ Ani

⁵⁶⁾ Teorii o světové krizi jako o důsledcích války drží — ve vědecké formě — sborník hospodářské redakce „Frankfurter Zeitung“: „Nachkriegskapitalismus.“ Práví: „Krise, kterou nyní prožíváme, není krisí kapitalismu. Kolísání konjunktur jsou v tržním hospodářství nevyhnutelná... Nemáme spíše co činiti se zpožděnými důsledky světové války, která vtlučila na všech místech hospodářství na falešné dráhy a zeslabila je tak, že...“ (str. 6.).

v tomto případě se však předpoklad nenskutečnil. Světovost a obecnost krise, která se neomezila na země válkou postížené, její dlouhé trvání, její ničivý důsledek pro všechny vrstvy obyvatelstva všech států — zničily víru, že příčinou poválečných zmatků hospodářských je zvláštní příčina, která nemá příčin hospodářských, ležících v samotné struktuře kapitalismu.

Právě pád těchto předpokladů, které ve svém konečném efektu vybíhaly v nekritický optimismus a spoléhání na dobrou funkci schopnost kapitalismu (přes všechny jeho nedostatky) vyvolal obecný pocit překvapení, který při dlouhém trvání krise a její obecnosti musil nutně vésti k panice právě mezi těmi, kteří se těmito předpoklady nejvíce těšili. Víra ve věčnou prosperitu, která došla svého nejlepšího a nejmocnějšího výrazu v Americe, nebyla jenom americkým, nýbrž i evropským přesvědčením. Byla-li v Evropě zeslaňována a nebyla-li vypracována tak zřetelně, bylo tomu tak proto, že právě Evropa byla sídlem oněch domněle cizokrajných nehospodářských příčin, které vedly ke světové válce a které v Evropě působily velmi rušivým vlivem, když se o nich v Americe takřka nevědělo.

Pocit překvapení, toť pocit paniky těch, kteří seděli v budově společenského systému netušíce, že základy se viklají a sloupy se hortí. Tato panika musila se nutně projevit i v myšlení. Krisové myšlení — toť doklad kolektivní paniky, která se šíří, nemajíc hřehů, právě pro svou kolektivnost.

c) *Rozum a krise.*

Přes všechny socialistické snahy nepodařilo se vnutiti lidstvu v kapitalismu žijícímu přesvědčení o *zákonitosti kapitalistického systému*. Nauka o třídním boji, která je nejcennějším instrumentem k pochopení zájmovosti kapitalismu a jeho různých společenských vrstev, byla chá-

pána většinou jako zlovolný vynález socialistů, kteří chtějí za každou cenu rušiti klid a harmonii společnosti a vyprovokovávat boj i tehdy, když jsou tu všechny předpoklady klidu a spolupráce. Hospodářské myšlení lidstva se teprve rodí a není proto s podivem, jestliže přemýšlení o krizi, jejích důsledcích a jejím řešení představuje truchlivý obraz myšlení účelového, kde myslící subjekt, aniž by sám o tom věděl, stává se mírou všech věcí a podle toho, kde ho bota tlačí, vymýšlí různé prostředky proti krizi a představuje si také, proč asi krise vznikla. Je málo dokladů v dějinných myšlenkách, kde by se myšlení lidí představilo klidným pozorovatelům tak kormutlivým způsobem: panika přešla i do myšlení a zákony kapitalismu zůstaly nepovšimnuty. To je důvod, proč rozum — tento nejsubjektivnější element — byl v krizi zbožněn jako nejlepší nástroj, který po příslušném dovolání poskytne nejlepší vysvětlení a nejlepší řešení.

Miliony návrhů, které byly učiněny trpícími lidmi v nejrůznějších tiskovinách a na nejrůznějších schůzích a anketách, stamiliony návrhů, které se vůbec nedostaly na veřejnost, protože byly proneseny v soukromí, miliony a stamiliony dohadů a otázek, které byly kladeny a vznášeny — nebudou asi nikdy tvořiti předmět vědeckého badání, nebudou asi nikdy přehledně spořádány ve vědeckých pracích a nedostanou se asi nikdy do myšlenkových dějin lidstva. A přece není toto panické myšlení bez významu, protože přešlo — po příslušné destilaci — do resolucí politických stran, do volání jednotlivých skupin občanstva, do svolání a manifestů, do programů a stesků a — měrou nikoliv nejmenší — dostalo se na povrch světa jenom negativně: v projevech hlasovacích, ve stávkách a v bouřích, v drancování a hladových pochodech, v pobíjení exekutorů, ve vraždách, atentátech a sebevraždách, v opozičním a revolučním smýšlení, v celkových neurotických stavech, jimiž prošlo lidstvo za krise, nechť měly jakoukoliv projadřovací formu. Za všemi těmito projevy,

kterých bylo a je tolik, můžeme pouze tušit nejenom hmotnou tragedii lidí, kteří trpí za hříchy nespáchané, z důvodů, které jsou jim neznámy, nýbrž také tragedii myšlenkovou, která uchvacuje svou velikostí a jímá svou hloubkou; svět se jeví jako něco nepochopitelného a šíleně bláznivého a rozměry tohoto šílenství přesahují hranice chápavosti jednotlivce. Miliony tun neprodaného zboží, které se ničí, protože tu není kupců a miliony lidí, kteří nemají co jíst, nemají kde spát a nemají se čím obléknouti; tato základní mučivá otázka se neustále vrací a je osou, kolem níž se vše otáčí a která přece zůstává pro většinu nepochopitelná a nevysvětlitelná. Ti, kteří se dovolávali rozumu z titulu hospodářských krisových obtíží, byli nevědomky stoupenci teorie, která je ostatně tak stará jako lidstvo, že nikoliv kapitalistický systém, nýbrž *nedostatek pravého hospodářského poznání brání lidstvu, aby zmírnilo jednak následky krise, jednak pak jakoukoliv existenci krise vůbec vyloučilo*. Neptali se, zda není konstrukce kapitalismu taková, že krise *musí* za kapitalismu probíhati všemi podstatnými znaky krise; neptali se, zda kapitalismus nutně *musí* v krisi přinést bídu statisíců a milionů: neuvažovali o tom, že kapitalismus *musí* vyřešiti krisi na útraty proletariátu a vůbec všech námezdníků, má-li vůbec krise zjednatí předpoklady pro novou hospodářskou rovnováhu. Nepřemýšleli o tom, že je *zákonem* kapitalismu, aby na jedné straně byly miliony tun neprodaného zboží, a na druhé straně současně zmíraly hladem tisíce a desetitisíce lidí, kteří hloudili světem s konsumní schopností, avšak hez kupní síly. Všechny tyto nutné, logické a zákonité znaky považovali za jakousi konstruktivní chybu, kterou je možno při dobré vůli a správném poznání odstraniti. Důvěra v kapitalismus jako v opravy schopný společenský systém se tu znovu projevila.

Dovolávali se rozumu, jasného a správného poznání, soucitu, lásky, lepšího názoru, reformu a zapomínali, že

nejde o rozum a lepší poznání, nýbrž o společenský systém, kde všechny tyto nesrovnalosti mezi prospěchem veřejnosti a zákony kapitalismu objevují se jako nutný znak, bez něhož kapitalismus přestává být kapitalismem. Znovu ožila doba hospodářského racionalismu, která tak silně připomíná dobu předrevolučního a revolučního francouzského racionalismu. Znovu ožila doba sociálních utopií, kde ve jménu lepšího poznání a lásky k pravdě byl požadován opravený společenský systém. Není divu, jestliže rozum a sociální utopismus byl poražen ve světové krizi právě tak, jako racionalismus ve století osmnáctém a sociální utopismus ve století devatenáctém.

d) *Veliká hesla.*

Panické a nesoustavné myšlení, které si nevšímalo zákonitosti kapitalismu a málo stopovalo předpoklady velikých jeho změn, propadlo ještě jiné ilusi. Právě proto, že krise byla všeobecná a světová a dotýkala se všech společenských vrstev, zakolísala i buržoasie ve svých reprezentantech — hospodářských vůdcích. Slepé a nedosti poznané síly kapitalismu, které šířily zhoubu, dávaly vznikati i ve vedoucích mužích tohoto systému představu, že se blíží rozhodující doba, kdy kapitalismus musí být dokonale přestavěn, aby byl vůbec života schopným a že musí býti vyhověno těm, kteří sice tvoří většinu, jsou však vykořisťováni ve prospěch menšiny. Veliká hesla se nesla vzduchem a hlásala, že přišel onen vytoužený okamžik, kdy kapitalismus, donucen vlastním vývojem, uzná svou protispololečenskou funkci a připustí radikální opravy.

Nechceme se tu zabývatí všemi podrobnostmi a bližším charakterisováním těchto velikých společenských hesel, která ohlašovala novou hospodářskou a politickou epochu kapitalistického lidstva. Chceme jenom ukázati na jeden podstatný znak, který vykazovala (pokud nepocházela

přímo od uvědomělých socialistů): víru, že *kapitalismus dobrovolně a bez boje přistoupí na tyto plány a sám ve svém vlastním zájmu uskuteční všechny reformy, jichž splnění by zaručovalo harmoničtější chod hospodářského života*. Nikoliv třídní boj, nikoliv útok, nýbrž dohovor u zeleného stolu, harmonické vyrovnávání zájmů a ovšem i zásadní souhlas proletariátu ke všem ujednáním, která zaručovala další bezvadný chod kapitalismu — byl tu cílem a někdy předpokladem velikých společenských reforem z vůle a milosti kapitalismu.

U vyhledávání hospodářských předpokladů pro hospodářskou obnovu kapitalismu byly pak *přeceněny všechny předpoklady* domněle nastávajících a nutných změn: kartelové hospodářství a organizační stavba průmyslu byly vyličený jako organisace, které obratem ruky mohou sloužiti nové upravě kapitalismu; charakter sociálního státu, který byl dobyt a uhájen proletariátem v nesčetných dílčích bojích, se jevil jako podstatný znak státní organisace, který může býti jenom rozšířen, aby vykořisťovaná menšina cítila se jako doma i v buržoasním státu; všechny prvky, které sloužily k lepšímu zachycení a uhájení soukromokapitalistických zisků jevily se jako znaky, které povedou nutně k plánovitému vyrovnání jednotlivých zájmů v kapitalismu. Otázka, zdali tato hesla se ve svém uskutečnění srovnávají také s podstatou a znaky kapitalismu; problém, zda kapitalistické zájmy dají souhlas k plánům, které potíraly ve svých konečných důsledcích nadhodnotu a její zákony; otázky tyto nebyly kladeny. Jejich kladná existence se prostě předpokládala.

Konec kapitalismu — tam asi cílily všechny velké opravné plány. S revolucí nebo bez revoluce? S novou válkou či bez války? Tak se ptali všichni reformátoři. Z pohnutek jistě ideálních — aby předešli hrozcíci společenské katastrofě — zvolili cestu reforem za dobrovolného souhlasu kapitalismu. Zapomněli pouze na historické síly, které ještě nevyzrály ke zkáze kapitalismu. A osud

velikých plánů se přesně podobá osudu rozumu ve světové krizi.

Základní tendence velikých hesel byla pravdivá a správná. Jejich omylnost spočívala v *přecenění vývojových možností kapitalismu*. Socialisace, státní kapitalismus, plánovitě hospodářství jsou jistě budoucími tendencemi, k nimž kapitalismus spěje. Jsou to však tendence dlouhodobé, nikoliv krátkodobé a ve svém uskutečnění odvislé od mocenského zápasu proletariátu. Je naprosto nemyslitelno — a celá kapitalistická empirie tomu odporuje — aby kapitalismus z vlastní iniciativy a dobrovolně zaváděl společenské reformy, které omezují nebo vůbec ničí soukromokapitalistickou ziskovou základnu.

V organizačních formách, jimiž procházel kapitalismus od dob liberalistických, byla právě přeceněna ona organizační forma a bylo úplně opominuto se strany těchto teoretiků, prozkoumati vztah oněch organizačních forem k nadhodnotě, k zisku. Kdežto socialistům je jasno, že kapitalismus bral na sebe tím více organizační skloněnosti a závislosti, aby zisková základna byla pokud nejlépe uhájena, aby ničivá konkurence (ničivá ovšem směrem zisků a kapitálu, nikoliv spotřebitelů) byla odstraněna a zisky tím snáze uhájeny a stabilisovány — jevila se poloměšťáckým a polosocialistickým teoretikům velikých hesel organizační forma jako něco absolutního, bez spojitosti s nadhodnotou, co lze bez velkých obětí se strany kapitalistů využít pro základní opravu kapitalismu. Organizační forma byla zbožněna a soukromokapitalistický podklad její byl úplně opominut.

e) *Zklamání ze socialismu.*

Všechny tyto skutečnosti, jak jsme je popsali, musily se ve svém konečném výsledku projevit ve zvýšeném tlaku na socialismus a socialistické strany. Ti, kdož o socialismu nevěděli buď vůbec nic nebo velmi málo, kteří

nikdy nezkoumali zákonitost kapitalismu a nevěnovali pozornost namáhavým a dílčím bojům socialistických stran, upínali nyní své zraky k socialismu a od něho žádali vyřešení toho, co kapitalismus vyřešiti nedovedl. Podaří se socialismu řešiti to, co kapitalismus řešiti nedovedl? Přikročí socialismus k likvidaci kapitalismu? Požene socialismus velkým útokem na hroutící se bašty kapitalismu? Uskuteční nyní socialismus svůj odvěký sen o společnosti, kde nebude vykořisťovatelů a vykořisťovaných? Najde socialismus v sobě dosti odvahy, aby se jedním rázem odtrhl od dosavadního prostředí, v němž působil, aby smělym skokem dostal se do říše svobody, kterou stále lidem hlásá?

Kladouce takto socialismu podobné otázky, projevíli právě tak neznalost socialismu, jako před tím kapitalismu. Kdežto pro socialismus zněla otázka tak, je-li tu dosti objektivních a subjektivních předpokladů, aby mohl se podejmouti konečného boje; zdali je skutečně vývojová dráha kapitalismu u konce se svými silami; zdali mezinárodní proletariát ve svém celku a organizačním složení má tolik sil, aby poslední vyúčtování mohl také provésti; jaké jsou politické a hospodářské síly kapitalismu v jejich poměru k silám organizovaného a neorganizovaného proletariátu — kladl-li si tedy socialismus otázky rázu *hospodářsky-objektivního a mocenského*, aby podle toho zařizoval svůj postup — nesly se otázky jeho souběžců a protivníků směrem zcela jiným: *subjektivním a voluntaristickým*: jestliže trpíme, je povinnost socialismu nám pomoci! Ukázal-li kapitalismus svou neschopnost, ať ukáže svou schopnost socialismus! Nedovede-li kapitalismus řešiti krizi jinak, než na účet nejchudších a nejbědnějších, ať socialismus vezme jejich věc za svou a v zájmu jich provede velké a smělé společenské plány! Nemá-li kapitalismus dosti síly, aby řádným způsobem organizoval společnost, nechť ukáže socialismus, zdali jeho učení a teorie je k těmto úkolům způsobilá!

*Subjektivistické a voluntaristické myšlení je typickým znakem myšlení středních vrstev, které dostávající se během proletarišáčního procesu do ozubených kol kapitalismu a nemající dlouhého politického, sociologického a organizačního školení (oproti proletariátu) přinášely si do krise panické myšlení, které bylo ovládáno jedinou snahou: zachrániti se co nejrychleji a co nejlépe z hrozící potopy. Z těchto kruhů vycházelo nejvíce podnětů, výzev, volání a odtud také byly metány nejtěžší výtky socialismu, když se ukázalo, že socialismus nemůže jejich netrpělivosti vyhovět. Zklamání ze socialismu, které úplně prostoupilo tyto vrstvy, projevilo se nejzřejmějším způsobem v mohutnějším *fašistickém hnutí*, které dovedlo zorganizovati všechny nespokojence s kapitalismem, současně však také nespokojence se socialismem. Ve fašismu znovu ožívá — ve zvláštní politické formě — všechna nechuť středních vrstev k politice, všechen primitivismus hospodářský, politický i sociologický, kulturní zaostalost a reakcionářství průměru středních vrstev, všechen odpor k socialismu, k němuž měly tyto vrstvy tajnou nedůvěru, pomísenou s obavou před mohutnějšími a společensky stoupajícími vrstvami dělnickými.*

Socialistické stanovisko ke krizi

a) „Řešení krise.“

Většina opravných návrhů chtěla krizi řešiti, při čemž si však nepoložila zásadní otázku, zdali je vůbec možno v kapitalismu krizi řešit v tom smyslu, že by krisový charakter kapitalistického hospodářství vůbec byl odstraněn. Zvláště pak návrhy na harmonické řešení krise, které počítaly na spolupráci práce s kapitálem, měly ve svém základě ilusi, že je možno při vhodném uspořádání

kapitalismu upravití jeho koloběh hospodářský tak, aby nejtěžší alespoň krisové zjevy zmizely.

Kapitalismus a jeho věda počítá ve své zdrcující většině s krisovým charakterem kapitalistického hospodářství a prohlašuje, že *cyklický běh konjunktury a krise je nevyhnutelným znakem hospodářství*, které je založeno na svobodě jedince. Tak prof. dr. Röpke praví o nevyhnutelnosti krisí pro kapitalismus: „Je nutno začítí při studiu krisí a konjunktur poznáním, že v hospodářském organismu, tak komplikovaném, který je postaven na ostří nože a držen dohromady jenom poutem dobrovolných rozhodnutí, nemůžeme nikdy očekávatí, že by jeho členové spolupracovali bez jakýchkoliv otřesů. Je nevyhnutelné, že jednotliví členové procesu zapadají do sebe jednou lépe, jednou hůře a je při nejmenším pochopitelné, že tyto poruchy a tření mohou býti tak veliké, že celý mechanismus časem se zastaví — s paradoxním účinkem, že miliony lidí, kteří mohou a chtějí pracovati, musí složití ruce do klína, poněvadž nemohou naléztí práci . . .“ Nevyhnutelnost krisí v kapitalismu prohlašuje pak za známku pokroku kapitalismu a krise samotné za výkupné, které musíme platití hospodářskému pokroku: „Kdybychom chtěli docela vymítití všechny poruchy rovnováhy, musili bychom se vrátití k Robinsonovi a k jeho bédnému stavu opatrování potřeb: nechceme-li toho, musíme se připravití na větší labilitu hospodářského systému. To je dilemna, v němž se nacházíme . . .“⁵¹⁾

Marxistický socialismus rovněž sdílí stanovisko nevyhnutelnosti cyklického koloběhu, jemuž dal tak příležitý výraz Marxovým obrazem o rotačním pohybu nebeských těles. Nepokládá však krise za projev pokroku kapitalistického hospodářství, nýbrž za projev imanentních chyb kapitalismu, které jsou pevně spojeny s ním a s ním také zaniknou. Marxismu je naprosto cizí my-

⁵¹⁾ Prof. dr. W. Röpke: „Krise und Konjunktur.“ Leipzig, 1932, str. 52—53.

šlenka, že by krise se objevovaly jako příznak prokročitého hospodářství, jako eventuální výkupné. Opírá své pozorování o základ daleko vědecktější než věda měšťácká. Krise cyklického charakteru se objevují pouze v kapitalismu. Společenské systémy předcházející neznají kapitalistických krisí nadvýrobních. Znají pouze krise podvýrobní, které jsou vyvolány vždy příčinami, které leží mimo vlastní hospodářský koloběh. Ani socialismus nebude znáti krisí, protože celý jeho hospodářský systém je založen na odstranění soukromého vlastnictví, které dovolí hospodářství plánovité a hospodářství pro spotřebu, nikoliv pro nadhodnotu. Měšťáčtí teoretikové naopak pokládají krise za nevyhnutelnou součást každého moderního hospodářského systému a odtud argumentují, že ani socialismus nebude bez krisí, protože přebírá (zatím ovšem v teorii) celou průmyslovou a obchodní výstavbu kapitalismu.

Odtud plyne, že krisi v kapitalismu není možno řešit tak, aby krise již vůbec neexistovaly. Krise odplývá za ničení výrobního a obchodního aparátu, za velikého utrpení námezdníků, aby tím připravila cestu novému konjunkturálnímu vzestupu, který opětne musí skončiti krisí... aby se tento pochod opakoval s větší či menší pravidelností dotud, dokud budeme mít co činiti s kapitalismem. Periodický pochod krisí od roku 1825 je nejlepším dokladem imanentní cykličnosti kapitalismu.

b) *Zákonitost a moc.*

Otázka řešení krise je pro socialismus spjata především se zákonitostí kapitalistického hospodářství. Kdežto většina postižených neptá se po ekonomických zákonech a z důvodů psychologicky pochopitelných žádá odstranění zla, které jim krise způsobila a bude působiti, je pro socialismus postavena otázka zcela jinak: periodičnost kapitalistického koloběhu staví socialismu určité hranice,

kteří není možno překročiti. Neodvažuje-li se socialismus posledního útoku na kapitalismus, protože hospodářské a mocenské předpoklady nejsou dány, může socialismus zabýjiti pouze defensivní taktiku, jejíž poslední účel spočívá v ochraně těch, kteří krisi nejvíce trpí.

Ani tato *defensivní taktika* není pak něčím, co by se automaticky objevovalo v kapitalistických krisích, nýbrž je spojena co nejtěsněji s otázkou mocenskou. Kapitalismus není harmonickým, jednolitým společenským systémem, nýbrž dualistickým, kde dvě hlavní společenské třídy zápasí spolu o moc. V zájmu kapitalismu je, aby krise probíhala co nejrychleji, poučevadž jediné tímto způsobem může býti navođen co nejrychleji nový konjunkturální cyklus. Užívá se tu velmi často příměru choroby, již se má dáti nejrychlejší průběh, aby rovnováha zdravotní byla co nejrychleji obnovena. Spočívá-li charakter krise v tom, že je ničena část výrobního a obchodního aparátu, která nemá dosti způsobilosti k životu, protože je s hlediska kapitalistického přebytná a protože jenom tímto ničivým pochodem může býti znovu obnovena rovnováha mezi výrobou a odbytem, pak je přirozené v zájmu kapitalismu, aby se tento pochod udál bez jakýchkoliv rušivých zásahů, které by tento proces zpomalovaly. *Kapitalistický zájem je tu zcela položen na výrobní a obchodní stránku hospodářského koloběhu. Lidský element — dělník a úředník, pracující ve výrobním a obchodním aparátu postiženém krisí — je zcela mimo jeho obzor, protože v tom okamžiku, kdy se ocne za vraty továren a kanceláří, nejen že není kapitalismu prospěšným, nevydělává na kapitalistickou nadhodnotu, nýbrž stává se dokonce jeho hospodářským nepřitelem, protože jeho vyživování může za jistých okolností ohroziti dokonce nadhodnotu jinými vyrobenou, kterou ve formě podpor, služeb milosrdenství stravuje, aniž by mohl poskytnouti příslušných protislužeb k docilování nadhodnoty nové.*

S této stránky zachycuje krizi socialismus. Snaží se, aby proletariát byl postižen krizí co nejméně. Odtud plyne většina jeho krisových požadavků, které vybíhají dvěma hlavními proudy: opatřením podpor a práce. S hlediska kapitalismu mohou to být požadavky, které jednak retardují krizi, protože dbají jiných zájmů než výrobních (hlášení podniků, které mají zastaviti výrobu, sociální ohledy při propouštění zaměstnanců, odbytné dělníkům a úředníkům), jednak ohrožují nebo mohou ohroziti nadhodnotu nejenom zcela určitého podniku, nýbrž i celé kapitalistické třídy (podpory v nezaměstnanosti, požadavky investičních prací, zkrácení pracovního dne, snížení hranice starobního a pensijního pojištění atd.). Odtud plyne, že *musí dojiti k řešení mocenskému*. Kapitalismus snaží se proběhnouti krizí co nejrychleji, bez jakýchkoliv ohledů k lidem, tímto pochodem trpícím, a snaží si tak jednak zajistiti pomyslitelně největší množství nadhodnoty, která je v krizi vůbec k dispozici (kořistě při tom z krisových znaků, které jsou kapitalistické nadhodnotě příznivé: *reservní armáda nezaměstnaných*, která dovoluje srážeti mzdy a platy pod hladinu reprodukční nutnosti pracovní síly; to je hlavní důvod, proč se kapitalismus brání jednak zkrácení pracovní doby, jednak investičním pracím, které by odčerpaly určitý počet dělnictva a zaměstnanectva z rezervní armády), zajistiti si znovu plnou konjunkturní rentabilitu na útraty oné části výrobního aparátu, který padl za oběť krizi (názor, že krise „čistí“ vzduch, není názorem cynickým, nýbrž ekonomickým, protože zbylá část výrobního a obchodního aparátu se zbavuje konkurentů, s nimiž před tím musila zápasiti) a odrazit pochopitelně všechny útoky, které se strany socialismu se podnikají na nadhodnotu, které je možno ještě v krizi docílití (bojem proti všem socialistickým požadavkům, pokud jsou namířeny na kapitalistickou třídu samotnou, ať už přímo v továrnách a obchodech, či oklikou přes státní aparát).

Je-li zákonitost kapitalistického hospodářského procesu první hranicí, které socialismus musí dbát (ovšem jenom v případě, že situaci nepokládá dosud za zralou ke konečnému útoku), je mocenská stránka druhou obecnou hranicí, v jejímž rámci může socialismus prosazovati svá ochranná opatření. Je právě hrubou chybou obecného myšlení krisového, nerozeznávali dobře mezi tím, co by *býti mělo*, a tím, co s hlediska mocenského v kapitalismu *býti může*. I vážní teoretikové krise hřešili tím, že si dobře neuvědomovali tuto mocenskou stránku. Propadající ilusi, že kapitalismus je jednotlým společenským systémem, který musí mít zájem na dobré existenci všech svých členů, ať vlastníků, či námezdníků, odmítající dualismus, domnívali se snadno, že to, co bylo pro lid hospodářsky prospěšné, bude přijato kapitalismem jako dobré řešení. Z téhož pramene prýští však i největší řada výtek proti socialismu: vytýkali socialismu malou aktivnost, neuvědomující si složitost mocenských poměrů mezi kapitalismem a socialismem..

c) *Dílčí řešení socialistické.*

Nemůže-li socialismus přikročiti ke konečnému řešení, čili k odstranění kapitalismu, pracuje na řešení dílčím. V tomto dilematu se octla socialistická politika i za světové krise z roku 1929. S různých stran byla postavena otázka, nenadchází-li konec kapitalismu, jehož povalení si vyžaduje jiných opatření. Tato otázka byla správně zodpověděna záporně. Fritz Tarnow, vůdce odborových organisací říšskoněmeckých, prohlásil na sjezdu německé sociální demokracie v Lipsku (1. června 1931) k této otázce: „Jaké závěry máme vyvoditi z dnešní hospodářské krise pro trvání kapitalistického systému? Někteří soudruzi myslí, že je možno vidět známky, že se tentokráte nejedná o jednu z cyklických krisí kapitalistického systému, nýbrž že máme před sebou rozhodující krisi kapi-

talistického systému, konečnou krizi, která skončí zhroutením kapitalismu . . . Dnešní krise je nepochybně rozsáhlejší a ve svých účincích hlubší než všechny dřívější krise. To je možno vysvětliti jednak zásahem světové války v celý chod hospodářství, jednak užší spojitostí národních hospodářství ve světovém hospodářství. Dále je to možno vysvětliti umělými poruchami, vyvolanými politikou a reparačními platy, konečně strukturálními změnami uvnitř kapitalistického systému. Tato krise musí býti těžší již proto, protože se sešla krise průmyslová s krizí agrární, což jsme dosud nikdy ve světových hospodářských dějinách nikdy nezažili. *Jakkoliv se takto nakupily příčiny krise v rozsahu nikdy nevidaném, přece jenom myslím, že hospodářství nalezne cesty, které znovu povedou ke vzestupu . . .*²⁸⁾

Jakmile byla vyřčena tato generální linie, která určila základní stanovisko ke krizi, jakmile byla odmítnuta katastrofální politika, která vyhovujíc psychologii nedbala ekonomie a politiky, musilo býti přistoupeno k dílčímu řešení, t. j. v první řadě k formulaci požadavků, které socialismus vznesl pro ochranu svých členů, stoupenců a všech vykořisťovaných, v druhé řadě pak k prosazování jich. Dílčí řešení má pak pro socialismus dvojí úkol: uchovávat a posiluje hospodářský a politický význam dělnické třídy před ofensivním útokem kapitalismu, současně pak připravuje tímto způsobem předpoklady pro realizaci konečného cíle. Uvažujeme-li o dílčích řešeních krise socialismem, musíme bráti v úvahu hospodářský a politický základ, na němž dělnická třída bojuje svůj třídní boj. Kapitalistické hospodářství usilujíc o věčné zajištění rentability svého podnikání, aniž může počítati s větším úspěchem, než jest jím dosažení vrcholného bodu konjunktury, nastupuje v krizi cestu odbourání v konkurenci podlehnuvších hospodářských

²⁸⁾ Fritz Tarnow: „Kapitalistische Wirtschafts-anarchie und Arbeiterklasse.“ Berlin, 1931, str. 19—20.

jednotek a — snížení životní míry dělnictva (způsobem přímým i nepřímým). Dociluje úspěchu — nového konjunkturního období — na útraty dělnické třídy a za cenu další proletarisace středních vrstev.

Jestliže konjunktura posiluje hospodářský stav dělnické třídy a činí její postavení v hospodářském procesu významnějším, pak v období krise a deprese setkává se dělnická třída s ofensivou na celé frontě třídního boje: předmětem útoku jest její životní míra, mzdy, sociálně-politické výhody, ochranná opatření i její politické záruky.

Útok tento odraziti, zachovati neztenčeny všechny právní, politické a jiné výsady, jichž si dobyla dělnická třída ve svých dlouholetých zápasech, uchovati dělnickou mezinárodní organizaci nedotčenu, zajistiti alespoň minimální existenci nezaměstnaných, snižovati počet rezervní armády a tímto způsobem odlehčovati pracovnímu trhu — tato dílčí opatření jsou v podstatě nejdůležitějšími opatřeními, která může a musí dělnická třída ve svých politických představitelích podniknouti, aby z krise vyšla pokud možno nezeslabena a organizačně nerozvrácena. Vůči těmto základním principům socialistické krisové politiky ustupují již stranou všechna velká hesla a programové požadavky, které za těchto okolností dělnická třída vytyčuje (již také proto, že nevyhnutelným následkem krise je citelné oslabení moci socialismu, které se nemusí projevovati ani tak v parlamentním zastoupení, jako spíše v hospodářském procesu).⁵⁹⁾

Defensivní charakter dílčích opatření (který ovšem vyvolává na politické frontě mnohé výtky, kritiky a může vésti mnohdy i k politickému oslabení jednotlivých socialistických stran) a jeho nutnost i přiměřenost plyne ještě z další úvahy ryze hospodářské: konjunktura jako vzestupný pohyb hospodářský přináší dělnické třídě

⁵⁹⁾ Podrobněji o požadavcích socialismu v krisi v socialistické studii dra Evžena Šterna: „Krise a nezaměstnanost.“ Praha, 1932.

stoupání životní míry, zvětšení sociálněpolitické ochrany, stoupání politického vlivu — nikoliv ovšem z nějaké dobročinnosti kapitalistické třídy, nýbrž, protože stoupá nadhodnota. V době krise, kdy celková masa nadhodnoty prudce klesá, zahajuje kapitalismus frontální útok na dělnickou třídu, aby jí vyrval v třídním boji všechny ony výhody, které jí v konjunkturním vzestupu přiznal, které však nyní neodpovídají již hospodářské situaci kapitalismu. I dělnická politika zná proto své vlastní cykly, které sice nejsou tak výrazné a nejsou také zachycovány statisticky, které jsou však nicméně velmi důsažné pro dělnickou třídu. Účelem tohoto útoku je připravit pro nový konjunkturní vzestup kapitalismu co *nejnižší index* (můžeme-li tohoto slova použít) *celkového stavu dělnické třídy* a tím spojití osud dělnictva co nejtěsněji s vlastním cyklickým kolísáním. Úkolem dělnické politiky v době krise musí být hlavně, aby až na vlastní problém zaměstnanosti byl *celkový stav dělnické třídy od-poután od vlastního cyklického kolísání*.

Z těchto důvodů klade dělnická třída a socialistické strany tak veliký důraz na dílčí defensivní opatření, která postrádajíce romantického lesku a zvučných hesel, vyvolávají sice výtky a zklamání, na druhé straně však zachraňují nejcennější majetek dělnické třídy: její hospodářskou a politickou odolnost.

d) *Konečné řešení.*

Socialismus nemůže tedy podat nějakých receptů pro konečné řešení krise v kapitalismu, nemá-li dosti sil, aby uchvátil celou politickou a hospodářskou moc. Jeho dílčí řešení mají pouze většinou defensivní charakter, který je nadto ještě ovlivňován mocenskou otázkou. Nemůže elibiti svým příslušníkům, že by je dovedl v krizi ochránit plnou měrou a vrátiti je tak jejich postavení za dob konjunktury.

I v tomto směru je socialismus dialetickým rubem kapitalismu a spolu s ním je vázán na hospodářské a politické zákony kapitalistického hospodářství. Dokud kapitalismus trvá, jsou dány i pro socialistickou politiku určité (někdy velmi úzké) hranice, kterých nemůže přestoupiti.

Konečné řešení krisé v základním smyslu, že by se krise vůbec neopakovaly, může se již odehrávat mimo rámec kapitalismu, v posledním rozhodujícím boji, kdy rámec kapitalismu praskne a kdy dojde k budování nového socialistického hospodářského systému. Avšak ani pro případ uskutečnění socialistického panství (zvláště v případě uskutečnění izolovaného panství) není nijak možno zaručiti neopakování krisé, protože ani v této přechodné době, kdy je tu kapitalismus a socialismus, není možno vyloučiti předem vliv cyklického kapitalistického hospodářství na socialistické spotřební hospodářství. (Případ Ruska ukazuje na částečný vliv krise kapitalistické na ruské hospodářství jednak v úvěrových potížích ruského dovozu, jednak v zhroucení cen vývozních statků, jednak v kolísání bilance zahraničního obchodu, ačkoliv jinak Rusko svou ohrožkou rozlohou, nerostným bohatstvím a silnou zemědělskou základnou má všechny předpoklady pro izolované hospodářství, které jinak v západní Evropě vůbec nejsou dány.) Teprve v případě vítězného socialismu ve velkých soběstačných celcích zeměpisných jsou dány naprosté předpoklady pro nový hospodářský systém, který hospodaří nikoliv na nadhodnotě, nýbrž na potřebách celé společnosti, nikoliv na individuální ziskové svobodě, nýbrž na kolektivním hospodářském plánu, nikoliv na soukromém vlastnictví, nýbrž na principu nevlastnickém, nikoliv na individuální odloučenosti a konkurenci, nýbrž na celoveřejné vázanosti a spolupráci — nebude znát krisé, protože prameny jejich nebudou již existovati. Teprve tehdy se dostaneme do říše hospodářské svobody.

e) *Perspektivy.*

Žádná krise kapitalismu není ovšem pouhým opakováním krisí předcházejících, nýbrž vykazuje vždy zvláštní znaky, které nutno zvláště ohodnotiti. Světová krise z roku 1929 vykazuje se nejenom konjunkturálními, nýbrž i strukturálními znaky, při čemž ještě spadá do dlouhé vlny deprese, která nyní bude následovat po dlouhé vlně prosperity, která byla zakončena světovou válkou. Podkladem pro tento předpoklad je rytmické střídání dlouhých vln: rokem 1821 začla perioda sestupu, která trvala do roku 1847; tímto rokem začala perioda prosperity, která trvala do roku 1870; od roku 1871 do roku 1894 trvá perioda sestupu, aby byla vystřídána periodou vzestupu, která trvala do roku 1913. Světová válka přervala tento vývoj a způsobila vpád cizokrajných, ne hospodářských prvků do kapitalistického hospodářství. Prokázal-li vlastní konjunkturální cyklus svou rytmičnost, není důvodu, proč bychom nevzali za prokázanou rytmičnost dlouhých vln. Význačným znakem dlouhé vlny depresní je *převaha krisových let nad lety konjunkturálními*. Tento hluboký hospodářský podklad, který tvoří ložisko, v němž se pohybuje a bude pohybovat celá kapitalistická společnost, nemůže zůstat bez trvalých a vážných následků ani pro socialistickou politiku a dělnickou třídu.

I socialismus si všiml existence dlouhých hospodářských vln a dovedl vyvoditi z těchto ekonomických zákonů kapitalismu důležité poznatky pro celkovou socialistickou politiku. Byl to *Karl Kautsky*, který si prvý všiml těchto dlouhých vln a vyvodil z nich — na podkladě historických znalostí — určité poučky pro socialistickou politiku. Dlouhou vlnu vzestupu charakterisoval jako dobu, v níž stoupá mocenská síla proletářských organizací, kdy však na druhé straně otupuje se ostří třídního boje, kdy revoluční vlna ustupuje do pozadí a

kdy vznikají „reformistické“ tendence v dělnictvu nikoliv snad nějakým působením vůdcovského kádru, který se hrozí třídního boje, nýbrž samotnou hrou hospodářských sil kapitalismu. Dlouhá vlna deprese je naopak charakterisována přiosťrováním třídních protiv, zesilovániím radikálních a pozvolným tlumením reformistických nálad v dělnictvu i v socialistických stranách. S. de Wolff, který se v marxismu zabýval studiem dlouhých vln, praví na konci své studie: „Není-li náhodou, že po dva a půl cyklech následovaly za sebou periody deprese a prosperity — počet pravděpodobnosti učí, že pro takovouto náhodu je tu jenom velmi malá pravděpodobnost — pak dostali jsme se znovu do periody deprese s jejími ekonomickými i psychologickými následky a nalézáme se, ať si toho přejeme či nikoliv, znovu v „revoluční“ periodě. Podrobnou znalostí těchto periodických pohybů můžeme do jisté míry prorokovati budoucnost, tím pak dáti našim debatám o taktice vědeckou základnu a takto mohli bychom se také zbavit mnohého prázdného povídání. Úzký vztah mezi teorií a praxí je tím pro sociální demokracii znovu jasný.“⁶⁰⁾

V důsledku tohoto poznání, pro jehož správnost mluví nejenom marxismus, nýbrž i měšťácká teorie (profesor Wagemann o nynější dlouhé vlně deprese) můžeme s jistou pravděpodobností určití příští vývoj hospodářský a následkem toho si představiti i pravděpodobný vývoj politický, aniž bychom museli se oddávat pouze ilusím a fantasiím. Všechny známky nynější krise mluví pro to, že se *nacházíme na předělu socialistické politiky*, jak to dobře charakterisoval dr. Otto Bauer na sjezdu rakouské sociální demokracie ve Vídni roku 1932: „Jsem přesvědčen, že nacházíme se již před koncem jedné dějinné epochy dělnického hnutí a na počátku epochy druhé. Jsem přesvědčen, že pád druhé dělnické vlády v Anglii

⁶⁰⁾ S. de Wolff: „Prosperitäts- und Depressionsperioden“, str. 41. Ve sborníku: „Der lebendige Marxismus.“ Jena, 1924.

a události posledních let, zejména události letošního roku v Německu, jsou koncem celé dějinné epochy a počátkem nové epochy mezinárodního dělnického hnutí. Stojíme na počátku doby s těžkými, dlouhými hospodářskými krisemi, které budou vystřídány jen krátkými obdobími zlepšení, octlí jsme se v dějinné době, kdy pozitivní úspěchy pro dělnictvo jsou velmi těžko dosažitelné, kdy dělnická třída pozná, jak úzké jsou hranice, jež položí mechanismus kapitalistického světového hospodářství veškerému vzestupu proletariátu a že tyto hranice nelze překonat jinak, než tím, že *překonáme kapitalistický řád vůbec*... Soudím, že třídní boj o nejmenší denní reformy a revoluční boj o úplnou přeměnu celého kapitalistického řádu jsou dvěma stránkami dělnického hnutí, mezi nimiž není rozporů. Pravdou je, že v dobách hospodářského vzestupu boj o malé denní úspěchy vstupuje do popředí stejně tak jako v dobách hospodářského úpadku, kdy pozitivní denní úspěchy jsou nemožné, musí vstoupiti do popředí boj za svržení kapitalismu."⁶¹) Otto Bauer převedl ekonomický zákon dlouhých vln do politické praxe a správně zhodnotil nastávající epochu dělnické politiky.

Znaky příštího období můžeme ohodnotiti asi takto (přirozeně jenom rámcově, z čehož plyne, že v jednotlivých zemích můžeme počítati s výjimkami, které však budou potvrzovati celkové pravidlo): Po stránce mocenské vychází kapitalismus z krise posílen; jeho sebevědomí stouplo, čemuž bude asi odpovídati *konec koaličních vlád se socialisty*. Socialismus bude zaujímat opoziční stanovisko. Spoluúčinkovati bude silné hnutí fašistické, které se nemusí projevovati ani tak vlastním silným hnutím, jako spíše fašisací celkového nesocialistického politického života a fašisací státního aparátu suchou cestou. Po stránce hospodářské bude tu proveden *odvrat*

⁶¹) Otto Bauer: „Fašismus — demokracie a socialismus.“ Str. 18—19, 1932.

od sociálního státu; Papenovo heslo je heslem kapitalismu, který bude mít k dispozici zmenšenou masu nadhodnoty, aby dopouštěl dobrovolně určité výhody dělnické třídě. Budeme mít co činiti s neoliberalismem, který bude uplatňován směrem k dělnické třídě a s dalším srůstáním hospodářských špičkových organizací se státním aparátem. Celková situace povede k zosíření třídních protiv, což povede nutně ke změnám v socialistické politice, pokud se ještě nepřizpůsobila nové situaci.

K uctění památky Karla Marxe vychází tato
kniha v řadě marxistických studií Pospolitosti
v padesátém roce od jeho úmrtí. Napsal ji

J A R O S L A V Č E C H Á Č E K

Pro Pospolitost vydal ji jako pátou její knihu

Jiří Pleskot

Vytiskla ji knihtiskárna Solidarita, Praha XII.

Členské výtisky jsou číslovány

Knihy Pospolitosti, Praha XII., Polská ulice číslo 15

Co chce Pospolitost docílit?

Naše předsevzetí. Jsou skromná. Máme před sebou vzor příliš velkého úspěchu, než abychom doufali v podobný. „Družstevní práce“, která před desíti lety vznikla snad ještě z menších počátků, má dnes 12.000 členů, vydává knihy o několikatisícovém nákladu, v několika vydáních a několik desítek do roka. Má ovšem v programu beletrii, která se daleko snáze umístí než literatura naučná. Ale my nemyslíme na tisícovky členů, ač i ty nebyly by nedosažitelnými. Spočítejme jen ty tisíce socialistických organizací, odborů a skupin, pro něž by nebylo žádnou újmou Kč 12.— ročního příspěvku a odběr 2—3 knížek do roka za dvě třetiny prodejní ceny. Apelujeme znovu: jsme daleko skromnější. Máme 200 členů. Stačilo by nám prozatím získati 300 dalších, abychom byli zbaveni starostí o to, můžeme-li vydat knížku, aniž by zůstala na skladě.

Můžete nám k tomu pomoci. Přihlaste se, informujte o našem úkolu, o naší práci, o našich knížkách své známé. Říšskoněmecké socialistické hnutí má svůj „Bücherkreis“ s podobným úkolem, má desetitisíce členů a náklady některých, zvláště úspěšných publikací dosáhly již čísla 100.000. Padesátina toho by nás uspokojila a existenčně zajistila. Pomozte nám!

Každý, kdo se v roce 1933 přihlásí za člena a zaplatí zápisné Kč 10.— a roční příspěvky,

obdrží jako prémii

první knihu Pospolitosti:

Jaroslav Čecháček:

PROTIKLERIKÁLNÍ LEGENDA.